

ОЛЕКСАНДЕР ШУЛЬГИН

**Б Е З
ТЕРИТОРІЇ**

**Видавництво
«М Е И»
ПАРИЖ 1934**

ОЛЕКСАНДЕР ШУЛЬГІН

БЕЗ ТЕРИТОРІЇ

**Ідеологія та чин Уряду
У. Н. Р. на чужині**

**З ПЕРЕДМОВОЮ
ВЯЧЕСЛАВА ПРОКОПОВИЧА**

Видавництво «МЕМ»
42, rue Denfert-Rochereau — PARIS
1934

ПЕРЕДМОВА

З усіх родів історії безперечно найтрудніший — історія сучасності, якої ми свідками, учасниками, а почасти і співтворцями єсьмо. Не легка бо річ — одірватися від свого “я”, одійти від гострих переживань моменту, піднятися над симпатіями і антипатіями, поставити факти, які нас торкаються, події, які нас зачіпають — швиді болоче, в історичній перспективі, підійти до їзньої оцінки з масштабом життя не окремої людини, а нації.

Взявши темою для своєї праці живу сучасність, наш міністр закордонних справ професор Олександр Шульгин поставив собі складне завдання, розв'язання якого полегшувала, але разом з тим і утруднювала саме близькість автора до справ, що про них йому доводиться говорити. Завдання те вирішив він щасливо. Своєю книжкою, автор виконав роботу добру, потрібну й корисну: в ній бо знаходимо ми в систематичному і ясному викладі змістовний нарис ідеології, як вона проступає в офіційних актах, і загальний огляд діяльності уряду УНР, як діяльність та виявляється на зовні, разом і з старанно зібраним до купи матеріалом, що ті питання освітлює і що його подано в численних додатках.

Книжка відповідає давно одчутій конечності. Вона знайде свого уважного і прихильного читальника, державні позиції якого зміцнить; дасть вона багато кожному вдумливому землякові, нехай і критично настроєному, але безсторонньому, а супротивника примусить уважно поставитися до наведених фактів і задуматися.

Тому, з інтересом неослабним, хоч і говориться там про речі добре відомі, ознайомившись з рукописом мого давнього і близького товариша по спільній праці, я з задоволенням вітаю вихід цієї книжки у світ.

Як видно вже з підзаголовку — “Ідеологія і чин уряду УНР” — книжка ця складається з двох частин: фактичної і ідеологічної, але зміст її і вужчий, і ширший за назву.

Вужчий, бо, само собою, вона не може охопити всієї діяльності УНР, який веде свою працю в геокричних умовах перебування на чужині. Не про все, як сам автор визначає, можна зараз говорити. І такі сторони цієї діяльності, вельми важні, до яких ми найбільше значіння прив’язуємо, як роботи на Україні, зв’язки з нею, загопи наші коло збереження кадрів і їх підготування, взагалі справи військові, значна частина чинності дипломатичної, яка самою вдачаю своєю не надається до привселюності, — цілком приротно не могли знайти собі освітлення на цих сторінках.

Так само цілком приротно значне місце в книжці присвячено власне закордонній політиці, безосередній царині діяльності автора, в її людських проявах та зовнішнім на полі міжнароднім виступам, які саме на нього покладено. Отже доводиться писати авторові про факти і пошті, що про них разом і з давнім поштом він міг би сказати “*quintum pars magna fui*”, і що він їм найбільше віддав свою живу иншіятиву і молоду енергію.

Документи і матеріяли, зібрані до купи і подані в додатках, ще збільшують цінність книжки і дозволяють читальникові на власну руку перевірити твердження і висновки автора, на яких до певної міри не може не вибитися його власна індивідуальність.

Ширший, бо коли говориться про ідеологію, то треба мати на увазі, що мова йде про ідеологію не лише уряду УНР, тоб то членів правительства і найближчих його відповідальних співпрацівників, а про ідеологію далеко ширшого комплексу людей. Справді, політичні переконання і державна концепція, як вони знайшли свій вияв в урядових заявах, деклараціях та актах і вчинках, об’єднують ідеологічно не самих лише членів уряду, які, проживаючи в різних країнах, хоч розірвані просторами, та проте нерозривно зв’язані однією ідеєю, однією метою, спільною працею і творять міцну сім’ю навколо однієї особи — спадкоємця блаженної пам’яті Симона Петлюри, Заступни

РОЗДІЛ I

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОВОДУ

Цю книжку розпочинаємо ми в час загального збентеження цілого українського громадянства, в час голодової катастрофи, в час коли мільйони людей пухнуть з голоду і вмирають в нелюдських муках.

Ще два-три роки назад, ще в 1932 році, більшість наших земляків, що живуть під Польщею, всю свою увагу зосереджували виключно на боротьбі за свої права чи в Галичині, чи на Волині. Говорили про соборність земель, але за саму велику частину цих земель майже забували. Більш того, тасмно чи й явно, покладали де котрі з них якісь надії, що звідти, зі Сходу, прийде визволення, а в Свіській Україні охоче вбачали справжню українську державність.

Такі настрої подекуди панували і серед певної частини еміграції молодшого віку, що найбільшу увагу, по наказу проводирів, зосереджувала на подіях у Галичині.

Але нині, принаймні що до Галичини і переважаючої більшості її громадянства, все це змінилося: в центрі уваги стала Велика Україна. Всі зрозуміли, що її загибель — це кінець України, її визволення — це визволення української нації, як такої.

Голод зробив таке вражіння, що справді згадуються часи 1917 го року, часи великого національного об'єднання. В день смутку і жалоби, 29 жовтня 1933 року, всі дзвони українські, розкидані по цілому світу, били в унісон, так само, як в унісон бились і стискались наші серця.

В цей час люди, що про спільний національний провід і не думали, несподівано відчували в ньому потребу.

Ідея уряду У. Н. Р., самий факт його існування несподівано стали в центрі цілого нашого життя. Нині більш ніж коли будь-як важливо з'ясувати його ідеологію, нагадати в систематичному викладі про його працю. Це і є завдання нашої книжки.

От же перш за все ми мусимо розглянути політичні підстави існування уряду. Чи дійсно доцільно підтримувати той уряд, що опинився на еміграції вже від 1921 року? Чи дійсно еміграція покликана до великого національного чину? Чи не можливо в разі чого створити от хоч би через Всеукраїнський конгрес новий центр, новий національний провід?

Разом в кількох кутках розсіяння нашого одновилася думка про скликання Всеукраїнського національного конгресу. Перші так би мовити індивідуальні прихильники цієї ідеї одним з головних завдань конгресу саме й ставили справу створення нового національного проводу. Але серйозного значіння набрала ідея конгресу тільки з того часу, коли У. Н. Д. О. визнала її доцільною і взяло на себе ініціативу переведення цієї ідеї в життя. Поважний характер набрала ця ідея коли третя конференція Головної Української Еміграційної Ради 14-15 лютого 1934 р. визнала велику вагу скликання всеукраїнського конгресу і доручила своїй президії взяти заходів до порозуміння в цій справі з У. Н. Д. О. та іншими угрупованнями.

Два найважливіші чинники українського життя по за межами СРСР — організована політична еміграція і найбільш численна партія Галичини разом з Народньою партією Буковини сказали своє слово. Але У. Н. Д. О., оскільки це відомо з його заяв, бачить у Всеукраїнському конгресі лише велику маніфестацію української єдності і не ставить питання про створення на конгресі якогось проводу. Головна ж Еміграційна Рада, як це слідує з усього перебігу дебатів у цій справі, прямо відкинула ідею створення нового центру, бо той центр уже існує: це уряд У. Н. Р. Справа з'ясовується.

ка Голови Директорії, Головного Отамана Військ УНР — Андрія Лівчицького, який стоїть на чолі держави нашої. Ця ідеологія об'єднує в одну велику родину не самий лише уряд, а й всіх громадян нашої держави, — без різниці політичних поглядів, правих і лівих, старих і молодих, — всіх тих, хто вийшов з рідного краю з зброєю в руках, разом з урядом і армією, під прапорами УНР, — кулями поширпаними, пороховим димом в боях окуреними, пилом походів укритими, дощами й негодою змитими, сонцем вибіленими, святою кров'ю героїв визвольної війни скропленими, — всіх тих, хто тим старим прапорам зостається вірним до кінця; всіх тих, хто однаково з нами на "нашій не своїй землі" думає і вірує.

Ця ідеологія об'єднує нас усіх, допомагає нам, перемагаючи всі труднощі, переборюючи всі перешкоди, вести кожному на своєму місці — визначному чи непомітному — працю непереривну, одним ідеалом осяяну, однією думкою пройняту, одним почуттям зігріту, всі бо ми — од найвищого воєначальника до простого козака, од видатного мужа державного до звичайного громадянина, кожен на постаті своїй робимо те саме діло — мале зокрема, велике разом, служимо — отчизні, її визволенню, її державності.

І ця одностайність, ця єдність переконань і настроїв, спільна всім громадянам УНР, що незримими, але нерозривними нитками зв'язує нас з нашими братами на рідній землі, які живуть одними з нами вірою, надіями і думками, ця стала і непохитна духовна єдність, даючи змогу урядові вести в несприятливих і надзвичайно тяжких умовах його відповідальну працю, являється запорукою нашого успіху, нашої перемоги, що її увінчати має визволення землі нашої і відновлення державності великого народу українського.

ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ

23 червня 1934 року
в Парижі.

Але тим часом в своєму аналізі політичних підстав існування нашого державного центру ми вживаємо методу полемичного. Щоб з'ясувати нашу думку про konieczність підтримки існуючого нині уряду У. Н. Р., покажемо, які перешкоди міг би зустрінути новий центр, який би створено було навіть таким авторитетним органом як майбутній всеукраїнський конгрес.

Які основні якості мусять мати національний провід в час такої складної загостреної боротьби, яку нині переживає український народ? — Він мусить бути перш за все єдинопільним, єдинопільним, здібним скоро орієнтуватися в справах і брати рішення, не витрачаючи час на зайві і безконечні суперечки.

Чи такі якості легко надати тому центрові, що було б обрано на такому різноманітному по складу зібранню, як Всеукраїнський конгрес?

Ми розкидані по цілому світу і живемо по різних державах. Навіть на еміграції ці держави ставлять своє клеймо, яке при спільній праці, наприклад, в раменах Головної Еміграційної Ради, дає себе в знаки: настрої еміграції з Чехословаччини чи Польщі, з Румунії чи Франції і т. д. не завжди у всьому сходяться. З другого боку, при виробленні спільних резолюцій, на конгресах Головної Ради, завжди доводиться рахуватися з специфічними інтересами кожної частини еміграції і та резолюція, яка зовсім підходить, наприклад, Болгарії, з певних причин зовсім не до прийняття для еміграції в Румунії.

Коли так справа стоїть на конгресах тільки самої еміграції, то скільки ж ускладняється справа, коли ходитемо про ціле українське громадянство, що лежить поза межами ССРСР? Не будемо запліювати очей на те, що між цим, розкиданим по світу і по різних державах громадянством нашим, існує дуже різна психологія, дуже різні звички і стремління. Тільки коли б дійсно прийшло колись до повної державної єдності наших земель, то різниці були б стерті, та й то, як це доводить приклад Польщі, такі різниці довгий час дають себе в знаки. Нині ж різниці психології і Буковинців, і Галичанців, і Наднісрянців, і їх всіх, разом з Підкарпатцями — безперечно не мала.

Але це справа культурно-психологічна і її перебороти на конгресі було-б все ж (при доброму бажанні і умілості провідників) можливим. Труднощі мусили-б повстати при створенні *еventуального національного політичного проводу частю політичн.*

Уявимо собі, що цей провід, обраний і голосами українського населення в Румунії, піднімає загрозливий голос, -- що є найбільш природним і неминучим -- проти Світів. Кличе до одвертості, до збройної боротьби з ними. Досвід останніх місяців показує, що навіть це може привести до таких ускладнень, що самі ж представники українські в Румунії в цьому центрі почнуть вимагати більш "м'ятких виразів" і т. д. супроти Москви, або ж приймуть на себе різкі репресії, ірвуть з своїм тереном, вийдуть на еміграцію. Це ще найменш аргументи приклад. Ну, а коли такому проводу доведеться стати в більш тісні стосунки, або принаймні в одверті перфрактації з країною, яка знаходиться в холодних, а то й ворожих відношеннях з одною з тих країн, де мешкають українці великими масами і звідки на конгрес приїде чимало делегатів?

Для прикладу візьмемо хоч би Сполучені Штати Північної Америки: на що вже населення є незалежне від усіх наших європейських труднощів, але й воно при певних обставинах є то дуже реальних й можливих, опиниться в прикрому становищі: уявимо собі, що розпочинається совісько-японська війна. Ясно, що така подія не буде байдужою для України і еventуальний нов-обраний провід, коли він справді мав би бути політичним проводом, не тільки не зміг би тримати нейтралітет в цій боротьбі, а примушений був би взяти в ній ту, чи иншу участь і звичайно вже не на боці Світів. Ну, а яку роль під час цього конфлікту буде займати Вашингтон? І чи позиція його громадян, -- членів національного українського проводу, не привела б до обвипування навіть цих останніх у державній зраді?

От ці труднощі (ми дали тільки кілька можливих прикладів, яких можна помножити до безкінця) -- які роблять ефемерною майбутню активно-політичну роботу центру, що був би створений Всеукраїнським Національним Конгресом за кордоном. Такий центр

мусив би або ухилитись від цієї активної політичної праці і тоді перестав би бути центром, або ж мусив би перейти на шлях революційний, потягнувши (на цей раз з Галичини, Буковини, чи Америки) нову хвилю еміграції.

Активну національну політику великого народу можна провадити або сидючи на своїй власній землі, маючи свій уряд, військо і всі атрибути держави, або ж на гіркий кінець така політика мусить вестися принаймні екстериторіально, себ то людьми, що не мають батьківщини, себ-то емігрантами, нині власниками "нансеновського паспорту".

Еміграція! Скільки сараказмів і кривих посмішок викликає це слово... Що може зробити еміграція? Це ж люди, що од свого одійшли, а до чужого не пристали, а коли вони до нього й пристосувалися, то тим самим перестали попросту бути політичними емігрантами, а зробилися французами, німцями, болгарами, румунами і т. д. Це ж люди, що варяться в свої власні юшці, що дбають в тяжкому клопоті за свій нематок хабал... Еміграція? — Чого від неї можна чекати?... Еміграція ж завжди гваритиме, живе своїм дрібним, одірваним від світа життям...

І до еміграції, навіть самі українці, принаймні західні, ті, що все діли на своїй землі, ставились довілий час з якоюсь погордою. Таку погорду не раз відчували протягом років наші друзі в самому Львові. Але наші брати галичани не можуть же забути, як самі вони були викинуті чужою силою з свого краю, коли за велику війну доля послала їх на Схід, коли вони зазнали московських в'язниць. Ще багато з тих висланих емігрантів живі і вони пам'ятають, як наше краще громадянство їх зустрічало. Пригадують вони ту сердечність, з якою ходили до їхніх в'язниць наші матері, сестри, жінки. Вгадують вони, з якою любов'ю "відкупати" (брали на поруки з в'язниць) їх наші сім'ї, як вони, галичани, були в кожній українській хаті дорогими гостями?

Пригадують вони, з якою увагою і самовідданістю люди наші, не багаті, але щирі вітали їх з ранку до вечора у себе, входили у всі їх

ні біди, збирали їм гроші і одяг у далеку дорогу, діставали посади тим, що лишалися...

І ці спомини наших друзів з західних земель — можуть бути у великій пригоді нині, коли треба творити спільні фронти...

Тяжко живеться напій теперішній еміграції. Особливо тяжко старим і вемічним людям, але загал еміграції іспит свій витримав блискуче: еміграція наша жис, пристосовується до обставин життя, не цурається жадної праці і скрізь серед чужинців здобуває собі по вагу і симпатію.

Це не одинока заслуга еміграції української: за 12 років сидіння на чужині від Батьківщини вона не одірвалася, своїх національних ідеалів не зреклася. Військові наші, демобілізовані матеріально, духовно почувають себе під рушницю. Еміграція наша підтримує тісний зв'язок з Україною і, головне, застається вірною своїм державним засадам, з якими вона вийшла з дому.

Не правда, що емігранти тільки сваряться. Навпаки еміграція довела, що вона може і єднатися поміж собою. Ті центральні організації, що повстають по всіх країнах, де скупчена еміграція наша, суть тому доказом. Так само згадаймо союзи наших бувших вояків з їх організованістю і дисципліною. Нарешті, згадаймо Головну Еміграційну Раду, що об'єднує величезну більшість нашої еміграції, до складу якої входить Центральний Комітет у Польщі з його понад вісімдесят філіями, Комітети у Румунії, громади в Люксембурзі, Бельгії, Югославі та Туреччині, Об'єднання та Республікансько-Демократичний Клуб в Чехословаччині, Союз емігрантських організацій та Військове Товариство у Франції, нарешті громада у Шанхаю.

Звичайно існують певні українські товариства, що до нашого складу не входять. Сюди відносяться перш за все дуже віддалені наші організації, як наприклад ті, що знаходяться у Аргентині, або у Манджуко, але існує і так мовити опозиція, що з причини не входить до нашого складу: сюди відносяться і "націоналістичні" організації і рижні уламки славного минулого. Не однакою цінність мають ці елемен-

вона "одірвана", але хто ближче стоїть до країни, хто ліпше може її розуміти, як не її власні сини, що там родилися, виховувалися і на яких належать всім сестром своїм тій рідній землі?! Жаден чу жинець на те не здібен...

Ну, а в нашому українському випадкові, чи Галичина чи Буковина не краще можуть це завдання виконати?

На початку цього розділу ми вже говорили про ті політично-правні перешкоди, які повстають перед українцями — громадянами різних держав, коли вони стануть на рішучу боротьбу з Москвою. Не візьмуть вони нам за зло, коли ми скажемо, також, що психологічно ми ближче стоїмо до Києва. Це цілком природно: життя під різними державами — Московською і Австро-Угорською, потім Польською та Румунською, своє діло робить. У нас існують певні психологічні різниці, за які ми теж вже згадували з иньшого приводу. Коли б хто з наших людей, навіть прийняв чуже — польське підданство, не був би він покликаним відігравати найчисльніші ролі в галицьких, наприклад, місцевих справах, то так само в Києві, цілком природно, нам де які справи видніші — як їм, дарма, що ми не були там більш, як десять років. Ми це розуміємо і через те особливо відчуваємо той моральний тягар, що зобов'язує нас ставати скрізь і всюди на оборону нашої Великої Батьківщини.

Говорючи це, ми разом з тим кличемо до найактивнішої участі у нашій боротьбі синів Галичини, Буковини і Підкарпаття.

Ми ждаємо від них і, особливо, від молоді їхньої, що зможе ще більш пристосуватися, ґрунтовніше увійти у наше східно-українське життя, — активної праці на користь визволення Батьківщини нашої Великої України, що буде разом з тим національним дахом для цілої української родини. Тут ми вияснюємо тільки справу національного Проводу: хочемо тільки підкреслити значіння і ролю нашої політичної еміграції у національній боротьбі.

Ми припускаємо не раз чужинців з нами рахуватися і ми почували себе в праві вимагати від галицьких, наприклад, провідних політиків уваги і поваги до наших змагань.

ти, але разом вони не складуть більше двадцяти відсотків організованої еміграції, решта якої належить до Головної Ради.

Більших результатів в напрямку об'єднання на еміграції досягнути і не можливо. Тай чи тільки на еміграції? Чи в Галичині, наприклад, існує поміж українським громадянством більша єдність? Чи завжди ідуть разом УНДО, радикали і соціал-демократи? Чи всі разом не поборюють вони "націоналістів"?

От же нашим братам з західніх земель доводиться пізнати ближче наші емігрантські справи і рахуватись з тим, що ми з честю випшли з тої розпорошености, в якій колись були, і що наша політична еміграція, її переважаюча більшість, є організованою і та організація зветься "Головна Еміграційна Рада"

Так, можуть нам сказати, нехай ви організовані, але де ж сила у еміграції? Що може вона зробити?

На це відповімо кількома прикладами. Не будемо далеко йти в історію. Згадаймо тільки емігрантів Мадзіні і Гарібальді та їх роль у відродженню батьківщини. Згадаймо роль польської еміграції у підготовці і організації відновленої державности. Згадаймо й самих найлютіших наших ворогів, большевиків.

Чи не на еміграції, над берегами Женевського озера та по Парижських кавярнях, підготували вони своє політичне панування?

Згадаймо, нарешті, славний приклад Масарика, Бенеша і чеської еміграції в час війни, їх рішучу участь в збудуванні Чехословацької республіки. Згадаймо і останніх емігрантів іспанських; як ті, що довгі роки сиділи в тому ж Парижу, вернули до Мадриду, де підготували вони революцію і кінець монархії.

Еміграція може мати силу, коли вона свої завдання виконує, коли вона чинна і організована.

Вона і її роль робляться особливо важливими, коли сама країна є так тяжко закута, як Україна, коли всяке розуміння свободи там знищено. Хто має говорити в імені такої країни, де (більш навіть як в часи, коли ці слова були написані) "на всіх язиках усе мовчить"?! В цей час велике завдання повстає перед емігранською. Нехай

Ми говоримо, що політично – національний провід, центр акції може бути або на своїй землі, або серед політичної еміграції.

Що ж ми пропонуємо, як центр? Головну Еміграційну Раду?

Від року 1929 і до часу, коли пишуться ці рядки, автор цих слів стояв і стоїть на чолі цієї установи, а така думка не приходила йому до голови.

- Чому? – *А тому, що існує на еміграції наш уряд, уряд Україниської Народньої Республіки, тому що існує наш національний Державний центр, а Г. Е. Р. має свої завдання.*

Були люди, що запитували нас, чому справді не ставимо ми на більш чільне місце Головну Раду? Все ж вона *виборний* орган, за нею стоять десятки тисяч організованих людей, що зі зброєю в руках билася з ворогом і тільки силою його змушені були покинути свій край.

Але не треба запліщувати очей, що сама по собі, під впливом тих чи інших подій загального характеру, нервова і вражлива по своїй суті, еміграція може робити різні ухиля. Вона *потрібує* дисципліни і цю дисципліну дає уряд.

І коли ми абсолютно певні в нашій еміграції, то тільки тому, що за нею і над нею *стоїть* Державний центр. Ця еміграція направляє морально і прислухається постійно до голосу і чину уряду У. П. Р. Жадний комітет, створений за кордоном, не може мати і сої долі того авторитету, що має уряд, який створено було на рідній землі, який очолював ту боротьбу, що стає легендарною в очах самих бойців, не кажучи вже про молодші покоління.

Ті, що всі надії покладали на всеукраїнський конгрес, що хотіли на цьому конгресі створити політичний провід, не раз висловлювали думку, що такий провід мусив би бути справжнім всеукраїнським урядом та що він мусив би мати авторитет і встановити *традицію*.

Але спитасмо ми, як же можна створити відразу традицію?

А без традиції дійсно, як в наших обставинах створити авторитет? Хто знає індивідуалістичну українську вдачу, той розуміє що це річ незвичайно трудна.

Ми стоїмо на ґрунті демократичних ідей, але гадаємо, що в повному їх вигляді їх можна примінювати тільки в нормальних умовах, а не за кордоном, не серед нас, що розірвані прикордонними і маємо стільки різноманітних інтересів (Галичина і еміграція, Буковина і напр. Америка).

Один наш великий приятель, напів чужинець, що дуже добре знає Україну, якось сказав, що українці це незвичайні патріоти, що фанатично люблять свою землю і так само легко запалюються фанатичною ненавистю один до одного серед таких обставин тяжко творити провід за кордоном суто демократичний. Авторитет тут може прийти тільки згори, або краще мовити від землі: те, що створено на Україні, те, що осяяно пролітою кров'ю, те, що зв'язане з великими часами завзятої боротьби і великих свят в славному Києві, те імponує кожному українцеві, те тримає переважаючи більшість еміграції нашої в такій незвичайній як для еміграції дисципліні і одностайності. Існування уряду дає можливість Головній Раді тримати міцно в руках своїх величезну організацію.

Нарешті, всі зусилля за кордоном скеровані на Велику Україну, на її визволення. Там буде рінатися її, нас всіх, доля. Ті, що прийдуть туди, мусять мати довіря місцевих людей. От же не має більш популярного, більш улюбленого прызвича там, як *Симон Петлюра* і той уряд, що продовжує його велику і святую традицію має найбільше довіря народних мас і цілої інтелігенції України. Згадаймо процес С. В. У., не каюття знесилених людей, а те, що вони оповідали про основи своєї організації. Згадаймо тих дві тисячі молодих, що по тому ж ділу були покарані на смерть без суду...

Згадаймо, що й нині в совітській пресі травлять постійно "петлюрівців", яких находять чекисти по всіх установах совітських до комсомола і комуністичної партії включно. Кожна акція протисовітська на Україні, як кожна українська акція антимосковська за кордоном, хто б її фактично не робив, приписується і ворогом нашим і чужинцям майже завжди одній і тій самій організації Петлюрівців.

уряду У. Н. Р. Така сильна ця традиція, як на Україні, так і за кордоном...

Нам, що близько стоїмо до закордоної праці У. Н. Р. від самого її початку, дуже легко було помічати, як не дивлючись на несприятливі обставини зовнішні, міцнішас наше становище: ті ж самі люди, в імені тих самих установ, в імені того ж традиційного уряду національного, говорять ті самі речі, ставлять одні й ті самі вимоги з року на рік. Цією упертістю і витривалістю, цим многоліттям праці, розбили ми чимало найбільш завзятого недовірря до нашої справи. Впало вже відношення до нас як до «*homines novos*», що зазнали ми так болюче в 1919 році, коли з'явилися до Європи без жадних традицій.

Як же властиво, хтять наші політичні мрійники створити відразу на національному конгресі уряд, що має вже й традицію?... Можна, говорив з приводу цього один швидкий на розум українець, народити дитину, але народити її відразу з бородою, та ще й сивою - річ, що й казати, не легка...

Таким чином, центр акції, провід політичний нам треба шукати не на всеукраїнському конгресі, що мусить мати інші завдання.

Цей провід вже існує, він має свою славу традицію. Він є чинним. Але донині потребу в ньому за кордоном відчували тільки ті, що йшли за ним, ті, що всі сили свої віддавали боротьбі з Московсько-большевицькою навалою, ті, що згуртовані були в організаціях Головної Ради. Галичина була захоплена своїм власним клопотом, Америка, де найбільше галичан, жила львівськими передзвонами... Буковина найраніше почала цікавитися працею та самим існуванням уряду У. Н. Р.

Нині настав час і Галичині при її теперішніх настроях звернути увагу на ці самі проблеми і *підтримати уряд У. Н. Р.*

Відчуваючи нові завдання, Державний центр, що його очолюють досвідчені і видатні наші політики, Головний Отаман Андрій Лівіцький разом з головою ради міністрів Вячеславом Прокоповичем, зуміють пристосувати працю уряду до цих нових обставин і притягнути в слушний час тих людей, які на те будуть потрібні, до праці.

Уряд У. Н. Р. самим фактом свого існування і своєї екстериторіяльної, напів конспіративної праці, показав свою життєздатність. Будемо вірити, що на щастя для України, цю свою життєздатність він буде виявляти й надалі.

Але обов'язком громадянства є з довірям і сердечністю ставитись до своїх провідників, що винесли на своїх плечах нелюдський тягар боротьби за наше визволення...

Ну, а Всеукраїнський Конгрес, чи цим не знижуємо ми зарані його ролю? Ні в якому разі: конгрес, коли б його пощастило здійснити, міг би мати колосальне значіння, давши живий імпульс для нашої праці за кордоном, морально підтримавши змагання цілої нації до самостійности.

Уряд без території може діяти, як справжній уряд, як центр акції тільки при умові, коли саме ж українське громадянство подбає про його моральне і матеріяльне існування.

Легко покинути свій власний національний уряд, а потім нарікати, чому такий то міністр сидить в тій країні, а не в другій, чому на якийсь конгрес не було послано представника, чому немає сталих репрезентантів уряду по всіх великих столицях.

Уряд працює донині тільки завдяки упертим зусиллям своїх співробітників. Настає час, коли громадянство, кількамільйонове громадянство наше, що живе по за межами СРСР, мусить над цим глибоко подумати.

А коли вже ми згадуємо тут за конгрес, то мусимо виразно підкреслити, що він буде доцільним і корисним лише при умові, коли наперед, до його скликання, дійде до згоди між головними територіяльними і політичними напрямками: між надбугрянською еміграцією, що репрезентує Велику Україну, та представниками західних земель, в першу чергу. Ми ніколи не виключали можливости порозуміння і з тими політичними угрупованнями, що за кордоном стоять тим часом в опозиції до уряду. Про це все докладно писалося в "Тризубі" в статтях проф. Максима Славінського та п. В. С.,^{*} про це і на сторінках "Діла" писав Киянцін^{**}) в тому ж дусі, що ми тут зазначаємо. Ми гадаємо, що та платформа, яку намічаємо ми тут — себ то реальна праця, за яку говорить ця книжка, ті ідеї, що висловлені в брошюрі "Єдиний Шлях"^{***}) та те, що сказано автором цієї книжки в статті "Наші політичні шляхи" ("Тризуб" ч. 39, 29, X 1933) можна вважати за дуже широку базу, на якій теоретично всі українці зійтися могли б.

^{*}) "Тризуб", № 36, 1933.

^{**}) "Діло", число 254, 28-IX 1933

^{***}) "Єдиний Шлях", Париж 1933

Як сталося, що наші ж люди занедбали, а де які і “забули” свій уряд, коли ціла Україна покладас свої надії на нього, коли воріг і ни ні жахається його тіні, а чужинці з ним рахуються?!

Ми всі *мали уряд* в 1919–1920 рр. і по невдачі морально згубили його, щоб потім віднайти.

В слідуєчому розділі нагадаємо ми історію відродження інтересу до уряду У. Н. Р. за кордоном, як відродження чи посилення самої праці уряду. Час настав нагадати про ці процеси серед політичної еміграції, щоб про це почули і нас зрозуміли всі українці, ціла українська нація.

уряду катастрофічно спустошувалася, одна за другою державні установи мусили припиняти своє існування, або жити через силу. Так само одинокий близький до уряду орган щоденна газета "Українська Трибуна", що виходила під майстерною редакцією покійного О. Х. Саликовського та на кошти теж вже покійного Д. ра С. К. Лукасевича, припинила своє існування. Це були тяжкі врати для нашої справи. Нарешті героїчними, але невдалим повстанчим рейд, що скінчився Базаром, тяжко вдарило по уряді...

Криваві терни випалилися у чоло Симона Петлюри, що зазнав нечуваної слави і страшною долею. Петлюра — легендарний герой на Україні, серед емірації і західних українців став після поразки метою для всіх сарказмів, для страшних обвинувачень.

Критика уряду і сварки поміж собою не відразу одначе зникли після двадцятого року. Ще билася повстанці на Україні, ще була на дію на те, що відкився з-за кордону приїде допомога. Але за двадцятим роком прийшов двадцять другий, прийшла конференція в Генуї, більшовиків стали визнавати одна держава за другою. І тут настав кульмінаційний пункт української політичної анархії і взаємних обвинувачень.

В той час центром політичного і громадського українського життя була Прага.

Навіть Львів, не міг з нею конкурувати. В Празі культурні установи українські, завдяки щедрій допомозі чеськословацького уряду, збирали всі культурніщі елементи, як з Великої України так і з Галичини і навіть з Буковини. Тут був осередок всіх українських партій, їх закордонних установ, тут формувались нові чисто емігрантські угруповання — ефемеріди. Видавались журнали, брошури, читались в вільних умовах братньої республіки незчисленні політичні доклади.

Тарнів потроху пустів. Всі опозиційні елементи кидали його в першу чергу, а далі примушені були потроху переїздити і найбільш впрі уряду люди, яких гнала до Праги біда, біда матеріальна, з якою уряд боротись був не в стані.

ІСТОРИЧНІ ПІДСТАВИ УРЯДУ У. Н. Р. ЗА КОРДОНОМ

З похилими головами, в глибокому смутку, переходили загартовані лицарі землі української річку Збруч, щоб на довгі роки сісти за дроти у польських таборах.

Великий героїчний етап нашої боротьби був закінчений поразкою. Це не була поразка військова: сила спротиву, незрівняні якості війська українського дивували і друзів і ворогів наших. Поразка була політична: не стало знаряддя, покинули нас союзники-поляки, у Чорне море скинули большевики Врангеля з його армією. Всі сили совітські впали на нас. І от уряд опинився у Тарнові.

Невдача 1920 року незвичайно болюче вдарила по всіх українцях. Почалося найгірше: зневіря у свої сили, зневіря у справу і взаємне обвинувачення партій. Шукали винного і легко його віднайшли: вилен уряд, винен його найвищий провідник Симон Петлюра. Винен і за поразку і за договір 1920 року з поляками.

В архівах У. Н. Р. мається дивний документ, в якому багато живих ще політиків – опозиціоністів не пізнали б своїх власних імен. Але в Кам'янці, на державній нараді, вони дали апробату уряду на підписування договору 1920 року.

Коли б військова компанія 1920 року дала кращі результати, хто б не вітав авторів договору? Переможців не судять, а переможені завжди винні...

Але не тільки самий факт поразки військової, а і ціла низка безпосередніх наслідків її відбилася на становищу еміграції: скарбниця

В Празі, серед українства, офіційно панував Громадський Комітет, а на чолі його стояв, ніби покійний, Микита Шаповал. Офіційно це була безпартійна громадська установа, фактично до складу її могли належати тільки люди, що були до вподоби її провідникові. Офіційно партія соціалістів-революціонерів, фактично група людей, що стояла навколо Миколи Шаповала давала тон не тільки громадському комітетові, а й цілому українському життю в Ч. С. Р.

Яка основна політична ідея панувала серед цього "правлючого" осередку? — Творчої, позитивної ідеї годі було шукати в сумбурних головах цих "соціологів", але негативна ідея була яскрава: ненависть, поборювання і висміювання уряду У. Н. Р.

Його прихильники і офіційна місія існували звичайно в Празі і в той час, але вони складали так мовити опозицію проти шаповалівськ. Належати до опозиції не кожний зважувався, бо це викликало гноми шаповалівські і загрозувало дуже прикритими матеріальними репресіями: допомога йшла через "Громком"; чеський уряд в той час найбільше довіряв мав до українських с-рів.

Та й ідейно, по за брутальними методами керівників "Громкому" еміграція, як надніпрянська, так і ядністрианська, все ще перебувала в повному розпачу від поразки, перенята була саме негативними, руйнуючими тенденціями, не мала ще ясної думки про майбутні національні пляхи. Празька морально висіла над усім українським громадянством.

Але тим часом, в тій же Празі, почався новий рух: почалося зти ха політичне відродження українського громадянства.

Кілька наших політиків починають сходитися в хаті М. А. Славінського. Було їх в той час небагато: покійний Н. І. Члжевський та М. П. Левицький, разом з О. Г. Лотоцьким, Ф. П. Слосаревком, О. Я. Шульгимим, до яких приєдналися, що приїхали до Праги пізніше, А. І. Яковлів, І. М. Кабачків, З. В. та І. І. Мірні, К. А. Мандевич, В. М. Діаконенно, П. Д. Пархоменко і кілька других, серед яких був певний час і К. В. Лоський. Ці люди належали до одної й тої ж партії: радикал-демократичної (с-ф), і вони вирішили заснувати партійну групу.

першим головою якої був автор цих рядків. А разом відновлено було йонування і законодавчого бюро партії на чолі в той час з О. Г. Лотоцьким.

Регулярно відбувалися наші збори і тут почали систематично і може більш академічно вияснюватися різні політичні проблеми часу.

Одночасно збиралися й українські соціал-демократи на чолі з І. П. Мазепою та О. В. Феденком.

Розпочалась акція й різних правих угруповань хліборобсько-гетьманського типу.

Всі ці політичні центри обмінювалися думками між собою і хоч вони далеко не у всьому сходилися, всі вони були противними пануючій тоді в Празі руйнуючій ідеології.

Але властиво державницькі ідеї вийшли з групи радикал демократичної. В той час, як пражські єдинокі занадто цінували свій зв'язок з II інтернаціоналом і йому підпорядковували всі свої головні погляди, а гетьманці звужували самі себе, гуртуючись навколо надто специфічних ідей кожінного В. К. Ліпінського, щоб стати широким популярними, радикалам пощастило знайти більш широку національно державну ідею. Поміняючи все те, що висували вони як свою партійну платформу, радикал демократи перші заговорили, в атмосфері пражській суто ворожій до уряду У. Н. Р., *що в підтримці державного центру єдине спасіння для української національної справи.*

Що справді мав робити, питали себе члени нашої групи, Симон Петлюра в 1920 році? Україна горіла ще в огні страшних повстань, все кипіло і чекало тільки організуючої сили? Чи міг тоді провідник держави нашої відмовитись від нової можливості знов кинути-ся у бій за визволення батьківщини? Хто пропонував йому спілку? — Поляки, історичні вороги України, ті, що ще вчора бились за Львів... Чи можна було йти з ними разом? Це була ціла революція в українському світогляді. Але де ж інший вихід з становища? Хто запропонував інший план? Який план? Лишатись оточеним ворогом з усіх боків як в 1919 році, це значить на віки покласти край над визволенням України. Історія поставила перед українським провідом запит: Захід чи Схід? Петлюра обрав Захід і мав повну рацію.

Але нам, радикалам-демократам, різко заперечували пануючі тоді пражські кола:

— Як ви підтримуєте того, хто “віддав” (варіант: “продав”) українські землі полякам? Того, хто “зрікся” Галичини?

— Це *неправда*, відповідали ми нашим противникам, це злісний наклеп, бо ніхто не зрікався жадних земель українських, Симон Петлюра примушений був під натиском сили і непереможних обставин, тільки визнати те, що було фактом; визнати ті кордони, які вже посідала в той мент Польща, які були встановлені нею силою зброї. Ці кордони 1920 року були все ж ліпшими для України ніж ті, що пізніше, в 1921 р. встановлено було рижським миром між СРСР і Україною і Польшею. Згідно договору 1920 р. передбачались на Волині певні зміни. Що ж до Галичини, то справа її мала ще ризикатися Лігою Націй чи Радою амбасадорів, що засідала в Парижі. Галицька делегація в Парижі давно добивалась, аби надіпринські політики лишили її в спокої, бо були певні, що в Парижі чи в Женеві Галичина буде визнана самостійною державою. Уряд У. Н. Р. мав підставу думати, що може й справді ліпше поклястись на справедливе рішення міжнародних чинників і то тим більше, що жадних засобів для боротьби за Галичину супроти Польщі він не мав всі зусилля треба було зосередити на рішучу боротьбу проти Москви.

Історична суперечка... А скільки разів знов і знов поверталися люди наші до того самого договору, що властиво *давно випалили свою прагнущу силу*: після того, як одна сторона підписала сепаратний мир з противником, він належить до історії. Але не тільки в 1923, а й в 1934 році, опозиція розглядає його, як щось актуальне, і являть тільки брехень з приводу нього не було вигадано. Ці брехні і урядові кола і преса наша (“Тризуб”) безліч раз спростовували, але як гриби виростають вони знов. Найшлись “генії”, що твердять, буючим то Симон Петлюра по договору 1920 року погодився на Україну “від Збруча до Дніпра”. В дійсності українська сторона, складаючи договір і примушена визнати кордони українсько-польські, які їй, натурально, були не до-вгодби, потребувала хоч тої компенсації, щоб польська сторо-

на зріклася своїм історичним кордонів року 1772, себто земель, що тягнулися аж до Дніпра... Це зречення має певне значіння, бо чимало було серед польських ендеків людей, що і такі претензії мали. Але договір 1920 року *абсолютно не окреслюєв стійких кордонів України*, які мали бути встановлені в наслідок війни, що Польща і Україна вели тоді супроти Москви.

І коли вже мова зайшла за ці дражливі суперечки, мусимо ще сказати декілько слів: чому похід 1920 року не вдался? На це треба шукати відповіді і в тодішньому внутрішньому стані Польщі і в неможливості (за браком матеріальних засобів і зброї) розвернути до належних розмірів українську армію і, головне, в настроях Європи, — Лондона і Парижу, — що цією новою війною були заскочені і ультимативно домогались від Польщі миру, і про підтримання нашої армії і слухати не хотіли. Втома і аватія опанували Європою в час, коли, як це говорив сам Клемансо,^{*)} тоді вже приватна людина треба було б напружити всі сили, підтримати Україну та разом кінчити з большевизмом, що коштує так дорого цілому світові. Уряд У. Н. Р. програв компанію 1920 року, але і нині в 1933 і в 1923 роках ми ясно розуміли, що цим програно тільки першу битву між Заходом і Сходом. Багато переїде часу, багато ріжких пертурбацій зазнає Європа, багато помилок наробить вона, але свого мусимо чекати і до свого йти твердо. Історія визволення народу не робиться ні в один день, ні в два роки.

Шлях скерований на Захід є вірний шлях. Шлях цей скерований не на одну Польщу чи Румунію, як це хтять нав'язати нам наші противники, а на цілу *західню Європу*. По цьому шляху мусимо йти.

Ми, що збиралися в 1923 році невеличким партійним гуртком в хаті у М. А. Славинського, або в каварнях Праги, вже цілком пережили весь одчай після поразки. Провідні наші люди і в першу голову Симон Петлюра цього одчаю ніколи і не знали. Ми відчували, що нація наша увійшла в добу велику, героїчну і що поразки властиво ніякої не було: це тільки епізод в боротьбі.

*) Див. мемуари General Morfacy "Clemenceau au soir de sa vie" 1920-1929. Tome premier. Librairie Plon 1933 p. 147.

Навпаки, ми розуміли, що морально, національно ми страшенно виресли і стали: ділячі наші згадували з притиском "пропащий" час, глухі часи реакції всеросійської, коли, наприклад, О. Г. Лотоцький мусив витрачати стільки сил на боротьбу з цензурою навіть за дитячі казочки і невинні оправдання для народу.

Покійний Є. Х. Чикаленко, що мав прикрість передбачати в добу розквіту державності, її падіння, тепер серед біди і неможлив. на смертному ложі сидючи, говорив з блискучими очима: "Україна воскресла, зусилля наші не пропали марно!"

Відомості з України були справді надзвичайні: прогрес національної свідомості в нашому народі був колосальний. *Етногеографічна маса ставала нацією.*

— *Але шита потребує проводу.* Хто ж дасть цей провід Українській нації? Це була проблема, яку дискутували ми колись в Празі року 1923-25.

— Там на теренах Великої України створити провід уявлялося зовсім неможливим. Сумної пам'яті процес С. В. У. пізніше довів всю трагічну неможливість при сучасних порядках совітських такий провід там створити.

— Львів? Галичина? Але остання була цілковито перенята своєю вузькою справою. Галичина в той час боролася виключно за своє буття супроти Польщі. А серед її діячів панували різні думки, одні попросту шукали захисту на Сході, все одно чи у Леніна чи у Денікіна, безоглядно орієнтуючися на Москву. Це був Петрушевич і з ним Павленко, відомі галицькі неомосквофіли. Вони, ці панове, довели до печуваного факту переходу частини галицької армії у ворожий табор... Інші мріяли про самостійність Галичини, хоч на це не було жадних підстав, але про організацію боротьби во імя визволення України від Москви мало хто думав у Львові. Поминаючи ті перешкоди, які й зараз існують для очолювання боротьби нашої західними українцями (про це в першому розділі нашої книжки), годі було покладати десять років назад будь які надії на Галичину.

- Створення емігрантських комітетів? Але це найменш певні установи і досвід пізніше показав, що всі численні "комбінації", що зпершу виникали в Відню, потім у Празі і Берліні, так само швидко счезали, як і утворювалися.

І всю нашу політичну увагу притягував одинокий справжній центр — *Уряд Української Народньої Республіки*. Еміграція в той час (1923-25 роки) в своїй більшості ставилася до нього негативно. — Але нам було ясно, що це явище часове. Треба орієнтуватися на саму Україну, а там уряд і його справжній провідник Симон Петлюра були популярні над усе.

Про Симона Петлюру вже співали пісні і складалися цілі легенди. Про його нечувану на Україні популярність доходили до нас постійні вестки. Селяне чекали і хтіли Петлюри. Чому? — "Бо він і проти большевиків і проти Денікіна". Петлюра, уряд У. Н. Р. — це цілий політичний програм в уяві українського населення. Що весни пошепки, говорили скрізь, що уряд повернеться на Україну і скине ненависне московське ярмо.

Справді збереження національного уряду — це величезний козирь для цілої української справи. Так, як колись поневірялися Бельгійці, Сербі, так нині ми, Українці і Грузини, поневіряємося за кордоном. Нам довелося бачити в Гавр: над океаном пам'ятну мармурову дошку на стіні великого отелю: там перебував в чася війни уряд Бельгії. От же були прецеденти.

І не раз нам доводилося серед росіян відчутти заздрість, що ми маємо Петлюру, а вона тільки Керенського; що останній не зміг зберегти єдність свого уряду, вести бій в його імені, виступати в якості голови уряду за кордоном, а втік передягнувшись в матроса. Нагадаємо, як в свій час і польська еміграція трималася за все, що лишалося від її урядових установ, використовуючи їх в боротьбі за визволення своєї державности.

Всі ці думки спонукали нас в Празі виступати в оборону уряду У. Н. Р. Ідеї намі ясно приймалися і викликали співчуття все більше і некрайше. Скоро відчули ми, що годі з цими ідеями виступати

в імені партійної групи, що вони переросли партію, що до них охоче горнулися і люди з різних других партій і безпартійна, головним чином, військова еміграція напів. Тоді з'явилась в лапному осередку думка про створення в Празі безпартійного ідейного центру; було покладено основи республікансько-демократичному Клубу, що урочисто було відчинено на Різді 1925 року. Під головуванням зпершу О. Лотоцького, потім К. А. Мацієвича та М. А. Славінського, Клуб став не тільки осередком всіх прихильників творчої української державности, але й лабораторією ідей державного центру.

Разом з тим в 1925 році з'явилось два номери "Українського Вісника", а в осени почав виходити в Парижі "Тризуб" під редакцією В. К. Прокоповича при найближчій участі С. В. Петлюри, що виходячи систематично що-тижня, став відбивати, як наше емігрантське, так і життя на самій Україні, став незамінною трибуною для широких кол прихильників уряду У. Н. Р.

Виходячи регулярно що тижня цей орган нині, вже майже через 10 літ після свого засновання став свого роду політичною енциклопедією цієї доби нашої історії. У відродженню нашого політичного життя на еміграції, у розвитку наших державно національних ідей, у виясненню ролі та значіння уряду У. Н. Р. займає "Тризуб" безперечно поважне місце. Своїми зв'язками з усіма українськими осередками сприяв він об'єднанню еміграції...

Вже в 1925-26 роках можна було констатувати, що популярність уряду У. Н. Р. стала зростати швидким темпом.

Цьому сприяла в великій мірі подорож Симона Петлюри, що в супроводі В. Прокоповича в 1924 році виїздить з Польщі з перелі до Угорщини, потім до Відня, нарешті до Швейцарії і Франції. Перебування за кордоном, зазнайомлення на місці з ситуацією в таких поважних центрах як Женева та Париж, знайомства з діячами європейськими, зустрічі з українськими політичними колами, розкиданнями по цілій Європі, піднімають дух повійного Вождя і разом з своїм ближчим співробітником В. Прокоповичем розсилають вони листи своїм людям, будують нові плани, підносять національну активність.

Між Парижем, Варшавою та Прагою встановлюється не тільки головний зв'язок на початку 1926 року з Варшави їде до Праги-Парижу голова Ради Міністрів Андрій Лівницький, а автор цих рядків підтримує політичний зв'язок між Парижем та Прагою своїми подорожами.

Весною 1926 року Сямон Петлюра більш як коли будь був повний великими планами та надіями. Більш як коли будь горів високим національним ентузіазмом, що так підносив і все його оточення...

І тут прийшла катастрофа: Сямона Петлюру, великого вождя і душу цілого руху, було підступно вбито большевицьким агентом.

День 25 травня 1926 року став величезною трагедією для цілої України. Вся еміграція, як і ціла Україна, була зворушена до самої глибини свого серця. Забулися сварки, зникла критика. Образ мученика і героя, що смертю своєю відкупив всі гріхи нільні чи певільні, які люди приписували йому, всі можливі помилки, став тим гігантом, що опанував цілою Україною. Смерть Петлюри перетворилась в нечуваній його тріумф, в перемогу його ідей і його чину.

В Празі хвиля гніву і печалі поставила нас, ближчих його співробітників, в самий центр життя і автор цієї книги став головною Комітету Пам'яті Сямона Петлюри, до якого вписалося 103 організації, однаково наші і не наші, організації політичні, громадські, професійні, академічні.

Той самий рух пронісся над цілою еміграцією. Скрізь створено було комітети пам'яті Сямона Петлюри.

Але це не були комітети, що мали лише вшанувати пам'ять Покійного. Ні, треба було обороняти його честь, честь цілої нації проти ганебних наклепів наших ворогів.

Десятки тисяч франків зібрано було для ведення процесу в Парижі та для підтримки родини улюбленого Вождя. Українське громадянство показало себе в той час активним, жертвенним і свідомим свого обов'язку.

З напруженням і гірким почуттям слідкувала ціла Україна за цим ганебним процесом, що скінчився... виправданням вбивці.

Не від нас залежало слідство, не ми вели суд, не час тут торкатись цього страшного діла, але і суд, як і смерть, ще більше зблизили нашу еміграцію. І не тільки еміграцію, бо події ці, не кажучи вже про Велику Україну, зробили величезне враження і на Галичину, Волинь, Буковину. Були відгуки й в Америці. Хвиля національного піднесення всіх зворушила. Потім ця хвиля спала, почалися старі суперечки, але та хвиля принесла до нашого берега багатьох, що поразка і невдачі кинули серед життєвого моря на престоляще. Події привели до такої величезної бідності нашої еміграції.

-- "Петлюра загинув, нехай живе петлюрівщина", написав в той час статтю в "Тризубі" виступний "націоналіст" Дмитро Андрієвський.

І дійсно "Петлюрівщина" ожила: Андрій Лівинський, Голова Ради Міністрів, мужньо взяв на себе заступництво Голови Директорії. Діяльність уряду не тільки не припиняється, а під впливом всіх цих подій і широкого співчуття наших мас, розвивається ще більше і більше.

Громадянство починає організуватись по всіх країнах. Ще за життя Симона Петлюри створені були центральні Громадські організації в Польщі, Румунії, Франції. В Чехії Республікансько-Демократичний Клуб знаходить доповнення в утворенню "Об'єднання". Організується нашими людьми громада і на Балканах. Ще покинутий Симон Петлюра гаряче дебатувє ідею створення об'єднуючої установи для всіх цих організацій. Гуртуючись коло тої праці, що розпочата була нами у Женеві в біженських установах Ліги Націй, потроху мобілізуються емігрантські осередки.

В 1929 році настав час, коли в Празі зібралась перша емігрантська конференція, яка й створила *Головну Еміграційну Раду* з місцем осідку постійної Президії в Парижі.

Це не є організація, що вимагає, від всіх своїх членів певного політичного кредо. В межах її можуть бути різні люди, представники різних партій. Скликали першу конференцію не по принципу партійному чи ідейному: запросили всі головні еміграційні

установи. Але і на першому конгресі і особливо на другому, в 1932 році, яскраво виявилось, що переважаюча більшість, майже вся в цілому організована еміграція йде за своїм національним центром, за урядом У. Н. Р. Той же настрій панував і на III-й конференції 1934 року.

Цим можна закінчити короткий наш нарис того, як українці за кордоном вернулися до свого уряду і стали за тими прапорами, що водили їх у славі, нині історичні вже, бої за волю батьківщини.

РОЗДІЛ III

ПРАВНІ ПІДСТАВИ УРЯДУ У. Н. Р.

Уряд У. Н. Р. за кордоном має не тільки історичні, але й правні підстави для свого існування і свою традицію веде від самого 1917 року.

Хто хоч трохи розуміється в політичних відношеннях, той уявляє собі, яку вагу може мати в дальшому існування безперервності нашої державної традиції. На жаль, мало хто у нас над цим зостаєвляється, мало хто розуміє колосальну роль в нашій боротьбі давности, неперервності наших державних змагань. Одному не подобається 1920 р., і він відкидає всю урядову діяльність закордонну, другому не подобається (нам так само) те, що діялося за час гетьмана, і він викреслює, як неіснуючу, цю добу нашої історії, третій не може помириться з соціалістичним і революційним характером Центральної Ради і він не соромиться зкреслити навіть ці героїчні часи нашої історії.

Забувають одне: який би чия не був того, чи іншого уряду Франції чи Англії, Німеччини чи Італії, всі уряди в очах самого населення і чужинців від того не перестають бути урядами, себ то перш за все представниками самої державности, її традиції.

От же наша традиція державна новіщої доби починається з часу, коли наш революційний парламент — Центральна Рада — оголосив Перший Універсал та створив генеральний секретаріат, що безпосереднє перетворився в уряд Української Народньої Республіки. Це було фактичне відновлення державности. Відколи починається воно формально? — Офіційна дата — 22 січня 1918 року, день проголо-

длення IV-им Універсалом самостійности України. Але вже Третій Універсал 7-20 листопаду 1917 року оголосив утворення Української Народної Республіки, а війна, що розпочалася з Москвою в грудні 1917 року, перетяла тоненькі ниточки, що в'язали молоду республіку з Російською державою.

а Центральна Рада була дуже ліва, переважаючи більшість в ній складала українські соціалісти-революціонери. Вибори до Центральної Ради переводились на підставі норм, які встановила революція, от же вони були далекі від "чотирьохвостки" чи "пятихвостки". Але проте Центральна Рада відбивала дуже добре настрої цілої України, бо час тоді був такий, час революційного піднесення і віря у найкрайнішні формули революційні і соціальні.

Потім вже життя вилило багато холодної води на голови нашого селянства, а в 1917 р. і на початку 1918 р., коли вже на підставі регулярних загальних, рівних, прямих, таємних і пропорційних принципів переводилися вибори до земства, до всеросійських та українських установчих зборів, — результати були ті самі: ті ж особи, ті ж партії, що сиділи в Центральній Раді, абсолютно перемогали всі інші.

От же ще раз повторимо: і правий і лівий уряд репрезентує свою країну, і революційний та соціалістичний парламент так само, як і "буржуазний", відбиваючи настрої часові, разом з тим має право говорити в імені того, що стоїть понад внутрішніми суперечками, в імені Батьківщини. І для історії тільки ті рішення нашого соціалістичного і революційного парламенту — Центральної Ради — мають справжнє значіння, які стосуються саме національних засад: Центральна Рада увійшла наввіки в народню свідомість, бо вона підготувала ґрунт для відновлення нашої державности, бо вона проголосила Українську Народню Республіку, бо вона оголосила 22 січня 1918 року повну незалежність України. Це все акти невимірної ваги. З тих часів — з червня 1917 року, з часу утворення першого генерального секретаріату, в складі якого був Симон Петлюра, Сергій Єфремов і до якого мав високу честь належати і автор цих рядків, з тих часів розпочинає уряд А. П. Р. свою "генеологію".

д. Таким чином і при цьому революційному переході традиція влади була збережена і неперервність її забезпечена. Далі, починається доба Директорії, що відновлює традицію чисто республіканську, перервану монархичною спробою П. Скоропадського. Директорія, як відомо, скликає "Трудовий Конгрес", що мав виконувати функції парламенту.

Час був військовий, не певний. Ні цей парламент, ні відповідні партійні комісії не могли зібратись; вся верховна влада опинилася в руках Директорії та уряду, що відповідав тільки перед нею.

Але й у самій Директорії заходять зміни: Голова Директорії Володимир Винниченко зрікся свого становища і виїшов з її складу; пізніше вибув п. Ованас Андрієвський. Сепарувався від Директорії і диктатор Галичини п. Петрушевич, повівши зовсім самостійну політику. Два члени Директорії, пп. Макаренко і Швець, передали свої повноваження Голові Директорії Симону Петлюрі та одержали уповноваження для закордону і залишили Україну, оселившись у Відню.

Пізніше Голова Директорії, на пропозицію уряду, позбавив двох уповноважених директорів їх повноважень за кордоном і повторно вимагав їх повороту на Україну для виконання своїх обов'язків. Однак ці директори не побажали покинути Відень та повернутись в небезпечні на той вже час умови життя на Україні.

Цим морально і правно (неповерненням на місце виконання своїх обов'язків) панове Швець і Макаренко дискваліфікували себе, як члени Директорії, і хоч, вони ще часом користувалися титулами директорів, такими вже їх не вважав фактично ні уряд ні загал українського громадянства.

В усякому разі, вони своїх прав не зуміли відновити, і зосталися не діючими більше десятка літ. Цим ці члени Директорії самі себе остаточно скасували.

Натомість, Голова Директорії, Симон Петлюра, не тільки не склав своїх повноважень, а непереривно, до самої смерті, на Україні і потім на еміграції, свої функції виконував, уряду не розпускав, діяльності його ніколи не припиняв.

Коли ми й говоримо, що де хто з українців піддає сумніву вартість і навіть правну силу діяльності Центральної Ради, то це відноситься тільки до невеличкої купки найбільш запеклих монархістів, решта ж громадянства, абсолютна переважача його більшість не піддає жадному сумніву законність уряду, сформованного за часи Центральної Ради.

Інакше стоїть справа з урядом гетьманським. І то з огляду на допомогу, яку дали німці при створенні влади гетьманської, з огляду на революційний її характер супроти уряду Центральної Ради, що була розігнана протектором Гетьмана, військовим німецьким командуванням. Але не має сумніву, що по за тим влада гетьманська опиралася і на певну частину населення — а саме на дідичів і на справжніх (не в польсько-руськом розумінні) куркулів. Національні партії, хоч стояли в різкій опозиції до влади і особи Павла Скоропадського, своїх людей з урядових установ не одилювали і навіть підтримували на прийнятті в них. Не йшли вони тільки до самого уряду. Але створений цими партіями Національний Союз, що теж стояв в опозиції до влади гетьманської, вступив таки в переговори з останньою, які закінчилися тим, що кандидати Національного Союзу, пп. Лотоцький, Леонтович, Стебницький, Славінський та інші увійшли до складу гетьманського уряду і тим створено було хоч на короткий час українську більшість в гетьманському уряді, де раніше, такі українські діячі, як Д. Дорошенко, були винятком серед інших міністрів, що хоч може й були українцями з походження, але про Україну мали нагоду довідатись тільки тоді, коли покликано було їх до влади. От же Національний Союз, взявши до гетьманського уряду своїх кандидатів, тим самим санкціонував самий факт його існування. Але існування справжнього українського міністерства тяглось, що правда, тільки три тижні і далі прийшло до двох революцій: згори — Гетьман скинув несподівано це міністерство та призначив чисто московське (уряд п. Гербеля) і знизу — Національний Союз проголосив повстання і оголосив Директорію У. Н. Р. В наслідок боротьби перемогла остання; 14 грудня 1918 р. гетьман зрив з своєї влади на руки свого уряду, а голова уряду п. Гербель того ж дня передав всю владу Директорії.

Цим затвердив він за собою і за урядом державну спадщину, а разом з тим, страшний тягар вдвічальности. Несподівана і трагічна смерть Голови Директорії теж не припинила не тільки праці уряду, але й його правової традиції: по смерті Сямона Петлюри, став діяти закон 12 Листопаду 1920 р. (себ то виданий ще на Україні). Параграф 4 закону передбачає, що в разі неможливости для Голови Директорії виконувати його функції, його заступає певна коллегія, а в разі неможливости її скласти — Голова Ради Міністрів.

Отже, тодішній Голова Ради Міністрів, Андрій Лівитцький, обняв становище тимчасового заступника Голови Директорії, призначивши Головою Ради Міністрів Вячеслава Прокоповича.

Ми не зупиняємося докладніше на цих правових моментах, відсилаючи читача до статті заслуженого діяча У. Н. Р. професора А. Яковліва, який дуже стисло і ясно всі ці моменти освітлив. *)

Скептики часом зауважували те, як уряд, що більше десятка літ перебуває на еміграції, може виконувати свої функції. Це, мовляв, не демократично.

Що це “не демократично”, з цим ми цілковито погоджуємося: уряд республіканський спирається на вибори, на волю народу, що через певний час мусять її повторно висловлювати.

Але ми твердимо, що це *доцільно*: нехай знайдуть такі чисті демократи, хто при сучасних умовах може вважати себе правним заступником народу нашого? Кому наш уряд може передати свої повноважества?

Отже уряд продовжує активну свою працю, маючи тверду віру, що саме ця праця і приведе кінець кінцем до того, що створяться умови, при яких воля народу українського зможе вільно виявитись, коли, дійсно уряд зможе на своїй землі скласти свої повноважества, як це належить уряду демократичному.

Кожний принцип, так само і принцип демократичний, не має своїх абсолютних законів і по-за звичайними нормами, яким він підпорядкований, адепти цього принципу мусять числитися з доцільністю, з великими законами самого життя.

*) Див. “Тризуб” числа 114 115; А. Яковлів, “Основи конституції У. Н. Р.”

Натурально залишаючи за собою свої повноважжя, уряд не міг зберегати в своєму складі всіх міністрів, які керували б шляхами чи поштою і телеграфом. Уряд був зведений до невеликої кількості людей, в якому справді діючими ресортами лишилися лише з одного боку, закордонні справи, з другого, військові і внутрішні. Останні, мають підтримувати зв'язок поміж воїнством, яке опинилось на кордоні, і з Україною, слідкуючи пильно за всім тим, що там діється, ширючи серед українського громадянства наші державницькі ідеї. Уряд У. Н. Р. став центром національної акції. Часом йвно, часом лишаючись за кулісами життя, дбав він і дбав за всі національні наші справи.

Правна діяльність уряду тісно в'яжеться з його чином. Коли б уряд У. Н. Р. з усіма своїми правовими традиціями, принципів був своєю працею, перестав би бути чинним, тим підірвав би він свою силу морально, а тим самим і всяку силу. Ця книжка і присвячена діяльності уряду, принаймні в сфері закордонній, себ-то в тій сфері, за яку й нині можна вже ширше і прикладно говорити без шкоди для справи.

Коли в очах чужинців Українська Народня Республіка перестала існувати, для нас, для українців, її правне існування не підлягає сумніву.

Україна є окупованою, влада у Харькові створена була НЕ ПРАВНО, а нав'язана тільки силою чужинців.

Для нас уряд Харьківський, це генерал-губернаторство Москви і більше нічого.

Правно існує Українська Народня Республіка, яка була проголошена Центральною Радою і визнана всіма великими державами (включно до Москви) і нашими сусідами.

Але для того, щоб твердити, що республіка існує, мусить бути її Голова, мусить існувати уряд.

Б'ючись за незалежність України, за відірвання її від Москви, всі ті, що йдуть за своїм урядом, добиваються не чогось правно нового, а тільки відновлення свого вже законного права, порушеного грубою силою.

Така концепція права важлива для нас самих, для нашого населення в момент боротьби, для тих чужинців, які в слушний час (маючи якісь свої, очевидно, до того причини) захтять допомоги України. Вони охотніше цю допомогу дадуть, звичайно, урядові, що має свої правні підстави для існування, свою далеко-сяглу традицію. Таким може бути лише уряд У. Н. Р.

Але для того, щоб уряду легше було цього досягнути, йому завжди буде потрібна моральна підтримка не тільки цілого поневоленого народу нашого, але і вільної, або відносно вільної частини народу, тих всіх українців, що живуть по за межами ССРСР, що розкидані своєю багатоміліовою масою по цілому світу.

Ми говоримо, що державні правні підстави може мати тільки уряд У. Н. Р. Дійсно, ми вже згадували в попередньому розділі, що, навіть Всеукраїнський конгрес уряду, що мав би традицію, а тим самим і справжній авторитет, створити не може.

Ну, а бувший гетьман? — На це можемо дуже коротко відповідати: між Павлом Скоропадським і світлої пам'яті Симоном Петлюрою за всіма чисто політичними і особистими якостями, є одна колосальна різниця: Симон Петлюра одступив з урядом і військом за кордон. Симон Петлюра ніколи не зрікався своєї влади, так само як і його наступник Андрій Лівіцький.

А Павло Скоропадському довелося втікати передягненням в одіж німецького жовніра. Павло Скоропадський в Києві, на Україні, 14 грудня 1918 року влади своєї зрікся. Отже, він опинився на еміграції *приватною людиною*.

Тяжко продовжувати й законному урядові свою традицію і працю за кордоном, зовсім *неможливо створити її на чужині*.

Кали можна одному з бувших достойників творити уряд за кордоном, оголошувати себе сувереном, то можна й другому. Коли міг Павло Скоропадський (якому лідер монархізму українського, як тепер виявилось, пропонував тільки бути *претендентом* на гетьмана) — проголосити себе гетьманом у Ванзее, то тим одкривається дорога і для других претендентів. Навіть дивно, що маємо од

ного тільки наслідувача Павла Скоропадського — “Тетьмана Полтавця Остраницю”. Нові уряди за кордоном можуть тільки дискредитувати справу, надати їй оперетковий характер. За кордоном можна творити комітети (яка їх вага — иньша річ!), за кордоном творити уряд неможливо.

Тому, всіма мірами до останнього треба підтримувати той уряд, що збергася, уряд Української Народньої Республіки. Той, хто стає під нього клейноди зовсім необов'язково мусить бути республіканцем, як необов'язково мусить належати до якоїсь партії.

Уряд У. Н. Р. це державний центр, центр, що веде пантяжчу в світі боротьбу, а в час війни у кожного народа всі партії між собою еднаються і йдуть разом. Як соціалісти, так і монархісти у Франції в час великої війни всім, чим могли допомогали ворожему їм “буржуазному” чи республіканському урядові. Бо що допомогу давали вони тому, що стоїть по над всі уряди — Франції, своїй Батьківщині.

Через це саме, Головний Отаман, Андрій Лівинський в видатній своїй промові, виголошеній на весні 1933 року (див. прийоги) закликав всі партії, всіх патріотів під прапори У. Н. Р.

В тяжких умовах, поділяючи гіркий хліб вигнання з цілою політичною еміграцією нашою, провадить наш Державний центр свою працю. Не в зовнішніх ефектах влади, — це ляшається на час довгожданого повороту на Батьківщину, — не в самих титулах того, чи иншого міністра є сила уряду, а в збереженню традиції в чині, в постійній непереривній праці на користь Батьківщини.

Не в зовнішніх атрибутах влади, а в скромній і самовідданій праці провідників Державного центру, в моральній силі і самовідданості національній, в святому горінню, мусить полягати значіння іспування нашого центру і тих, хто рука в руку з ним йде.

Але не всі вже вірні його товарищі йдуть з ним разом: не один з тих, що входив до складу уряду, одійшов від нього так само, як незабутній Вождь Нації, Симон Петлюра.

Один за другим одійшли О. Х. Саліковський, П. І. Чижевський, П. І. Холодний, генерал М. Л. Юнаків, А. С. Маршинський, Е. К. Лукасевич і нарешті М. П. Левитський. Не можна не згадати і тих послів що упокоїлись на чужині: Ф. П. Матушевський, М. Г. Сидоренко, барон Н. Василько, граф М. Тишкевич.

В цій книзі не можна не згадати хоч самих призвищ цих незабутніх діячів наших.

13 років це велика доба для індивідуального людського життя і цілком природно, що за цей час мусило одійти у вічність стільки наших діячів, а коли брати під увагу тяжкі умови моральні і матеріальні, то це стає ще більш природним.

Але як не велика була роль кожного з них в нашому державному життю за кордоном, смерть одної людини, навіть коли вона носила призвище — Симон Петлюра — не переривала процесу нашої національної праці. Кожна смерть в тій чи иньшій мірі відбивалась звичайно на справах, приносила уряду, як такому, часом великі гурботи, а членам його, як людям, великий жаль, але життя брало своє. І в цій живучості нашої ідеї і нашого чину полягає нинішній доказ її політичної сили.

Міняються люди, проходять роки, а уряд У. Н. Р. не тільки не зменшує своєї активності, а супроти, здавалося б, непереможних обставин і перешкод продовжує розвивати свою працю.

Чому ж це сталося? А тому, що ті, що одійшли і ті, що нині стоять при праці, взяли собі правдиву ідею; тому, що уряд має тверду свою моральну і правну основу, яка є дужчою за просту фізичну смерть; основу, яка мусить дяти доти, доки уряд на вигнання не виконає того завдання, яке на нього покладено історією.

ІДЕОЛОГІЯ УРЯДУ У. Н. Р. НА ВИГНАННЮ

Державний центр кличе йти за собою представників всіх партій українських, без різниці їх напрямків. А проте уряд не може не мати своїх власних політичних поглядів, не може не мати певної, наміченої ним собі лінії.

І уряд У. Н. Р. дійсно має не тільки свою історичну і правну, але й ідеологічну традицію.

Як же цей факт сполучити з бажаннями поєднати навколо себе всі партії?

По перше, ідейні засади урядової діяльності на вигнання є дуже загальні, і иньшими бути не потребують. До їх конкретизації прийде, коли доведеться вже їх примінювати на ділі. Отже такі загальні принципи менше мають шансів викликати гостру опозицію з боку тої чи иньшої групи громадянства.

По друге, Державний центр у всіх своїх деклараціях не сходить з принципу демократичного і скрізь проголошує ідею скликання по повороті до дому Всенародніх Зборів - українського парламенту, що матиме повну змогу *вільно обговорити і вирішити всі спірні політичні, економічні і соціальні проблеми.*

Таким чином, тим угрупованням, яким програм Державного центру не у всьому підходить, залишається можливість поставити свої *ідеї* на майбутніх виборах і перед парламентом, а тим часом і тут, за бордоном, свої ідеї обстоювати, доводячи уряду У. Н. Р. хибність тої чи иньшої його думки, навіть стоячи в опозиції до цих його змагань в сфері соціальної чи політичній.

Такі внутрішні розходження природні і неминучі. Де існує найбільш нормальний уряд, себ-то такий, що сидить в своїй столиці, з яким би всі партії у всьому були згодні? Але це не заважає їм всім (крім хіба комуністичних партій) скрізь свої уряди визнавати і перед лицем других наїви цей уряд одетовувати та захищати. Критика це є діло внутрішнє, яке чужинців не торкається. Коли так стоїть справа й за нормальних часів, то в скільки разів ці правила доцуповання більше підходять до наших українських, безконечно тяжких, а часом і розпачливих умови життя? Але брак політичного досвіду доводить до того, що наша опозиція, виливаючи ванну, викидає разом і дитину, протестуючи проти тої чи иншої ідеї, чи чину свого уряду, одкидає його в цілому і провадить до анархізації тої частини нашого суспільства, що йде за нею. Цей дитячий політиці давно б вже слід було поставити край.

Але це правда, що маються у нас і з правого і з лівого боку люди, які, не погоджуючись з різними пунктами програму уряду, додержуються саме такої тактики, за яку ми тут говоримо. Таким чином, на двох протилежних флангах, йдуть з нами і соціалісти і монархисти.

Які ж ідеї має наш Державний центр і де джерело до їх пізнання? — Уряд У. Н. Р. не раз, за кордоном, звертався з деклараціями до Українського народу. Ці декларації, часом цілком програмового характеру, уявляють з себе найбільш акцентичні та офіційні матеріал що до політичного програму нашого Державного центру.

Такі акти видані були з нагоди смерті Симона Петлюри, в день п'ятої річниці його смерті, з нагоди процесу над його вбивником, з нагоди десятиліття Центральної Ради (1927 року), з нагоди десятиліття проголошення незалежності України (1928 р.), і, нарешті, (26 травня 1930 р.) з нагоди процесу С. В. У.

Цей остінний маніфест уряду уявляється найбільш програмовим, його наводимо ми повністю в наших додатках, з нього виходимо при аналізі навіному ідей уряду.

Ці офіційні джерела можна поповнити окремими виступами Головного Отамана А. Лівидького та поодиноких членів Ради мі-

істрив чи близьких до неї людей. *) Цілком окремо треба сказати про джерела, що стосуються закордоної політики уряду. Але зпершу мусимо зупинитись на самих засадах політичних нашого Державного центру.

ч Беремо за основу вже відмічену відозву уряду 1930 року. Тут, як і у всіх других деклараціях урядових, прямо заявляється, що уряд стоїть на засадах демократичної і правової державності:

«Уряд Української Народньої Республіки весь час бореться і буде боротися до кінця за відновлення Української Національної Держави на основах повної незалежності, народоправства та демократичного державного ладу. Він стремить до того, щоб на самостійній, не під кого незалежній Україні було встановлено такий державний, соціальний та господарський лад, який існує в передових демократіях світу, щоб наш нарід, селянство й робітники, жили в таких умовах, в яких вони живуть на Заході та в яких мають право жити з огляду на їхню працю, на їхню важливу роль у вільній, демократичній Українській Державі.»

Виходячи з цих засад, одкидаючи все месіянство московське уряд прямо заявляє, що він не збирається вчити старий світ, як жити, а хоче жити так, як цей світ живе, як живуть найкультурніші народи заходу. Звідти і програм аграрний і робітничий, що читач знайде в Декларації (див повний текст в прилогах).

... І далі читаємо там же:

«... — “Уряд Української Народньої Республіки не визнає ніякої диктатури, державної чи класової, всіма засобами буде боротися проти насилля, експресії, надужиття, сваволі, позасудової розправи сильнішого над слабшим. Він буде вживати всіх заходів, щоб знищити постійну ворогам ворожнечу між народами і класами України та встановити мирне співжиття їх на спільній Батьківщині”».

*) Про загальну політику уряду У. Н. Р. див статті генерала В. Сальско-го; “Тризуб” №№ 18, 19, 20-21, 1929 р. По економічним питанням особливо цікаві де які статті проф. Машівача, “Тризуб” №№ 7 та 8 1932 р.

Дивно брешуть ці слова на Україні, де панує все, що тільки є протилежного цим святим, ми б сказали, принципам людського співжиття. І саме по контрасту (бо все життя людське складається з контрастів, або з тези і антитези) так *жесто* в наших душах *визрівають* саме ці ідеї. Колись назва "Українська Народня Республіка (на французьку мову слово "народня" перекладено офіційно "*демократична*"), вивикла під впливом уастралемократичних і революційних ідей 1917 року, але виня ця назва придбала не тільки історичну традицію, але й новий глибокий зміст: бо сваволі, диктатурі клася і грубої сили демагогів можна протиставити, як щось найбільш злибко протилежне — демократію, себ то устрій, що при додержанню певних умов, найбільше сприяє до панування *права і свободи в державі*.

Хто не відчув на своїй спині гніту чи то царського режиму чи соціалістського, хто виріє як наша молодь, за кордоном, в умовах вільних країн, той не уявляє собі страшного стану людщини підневільної, людщини, що кожної хвилини може сподіватися невідомо за що кари, людщини, що не має права ні вільно діяти, ні писати, ні говорити, ні навіть думати.

Боротьба за волю нації, за увільнення країни не може не в'язатись і з волею індивіда, тією волею, яка поставлена в умови закону, яка не шкодить нікому, нації і державі, але яка дає радість і зміст життю. Цим скріпляється, властиво, *воля та сила наци і держави*. Бо ж нація складається з окремих одиниць, які відчують між собою єдність, які через цю єдність творять як би колективну індивідуальність. Але людина є завжди людською, вона має свої особисті не тільки матеріальні, але й духовні потреби і коли б нація і результат її діланя, держава, нічого цьому індивіду не давали, коли б вони почали його гнітити, то цим відкинули б вони кінєць кінцем його від себе, цим породили б вони або сили центробіжні в нації, або сили космополітичні, що шукають для себе порятунку в інших концепціях, вже інтернаціонального порядку.

Коли в старі часи, в добу панування абсолютизму в Європі, правителі могли не рахуватись з одиницею, коли тоді могли скріпляти вони свою владу не почуттям патріотичним своїх підданих, а тільки силою

і, що найбільше, **відданістю** підлеглих до господаря, **себ то** почуттям **монархистичним**, **то після** французької революції **годі** про це **говорити**.

Добре вона **являє** чи **але**, це **иньца** річ, **але** вона є **фактом** **колотальної** ваги. Революція французька була **перемогою** не тільки **фізичною**, **але** й **психологічною** індивіда над всім тим, що його гнітить. Ця нова психологія власної гідності людини, як **пошесть** розійшлась по **цілій** Європі, **перекинулась** на **иньні** континенти, **передалась** у спадщину **новим** і **новим** поколінням.

І **проводирі** тих народів, що переживають саме **добу** свого творіння як **нації**, що саме **розпочинають** свою державність, **що** будуючи, **разом** з тим, **мусять** закликати до **свідомості** кожну **однницю** нації, кожного інтелігента, селянина, промисловця, робітника і купця, **мусять** **дбати** за те, **щоб** ця **нація** і **нова** держава **не** тільки **чогось** **вимогали** від **однниці**, **але** **щоб** їй і **давали**, **щоб** їй **забезпечили** **принаймні** те, **що** **людям** **найторожче**: **право** і **свободу**.

Але **не** **мало** знайдеться **иньні** **особливо** на **еміграції** людей, що нам **скажуть**:

“**Як** **ви** **одстоюєте** демократію? — **Але** **ж** **вона** **скрізь** **занедбується**, **але** **ж** **вона** **переживає**, що **найменше** **кризу**, **а** **може** **доживає** і **свого** **кінця**. **Ви** **хочете** **жити** **по** **європейському**, **але** **в** **Європі** **є** **не** **тільки** **французька** **чи** **швейцарська** **демократія**, **але** **й** **Гітлер** і **Мусоліні**”.

На це ми можемо **одповісти**, що **слідuje** **ловати** **демократію** **рано**. Досить **сказати**, що **всі** **ті** **країни**, **де** **найліпше** **людям** **живеться**, **залишаються** **зразковими** **демократіями**. **Згадаємо** **лише** **всі** **північні** **країни** **Європи**, **згадаємо** **Чехословаччину**, **Швейцарію**, **Англійку** **та** **Францію**. **Як** **би** **не** **критикували** (і **часом** **довсім** **справедливо**) **окремі** **сторони** **французького** **парламентарного** **режиму**, що **має** **безперечні** і **великі** **дефекти**, **він** **все** **ж** **проїснував** **без** **великих** **потрясінь** **шістьдесят** **три** **роки** і **виграв** **найбільшу** **в** **світі** **війну!**

По **друге**, **кожна** **країна** **може** **переживати** **свою** **кризу**: **велика** **війна**, **колотальне** **потрясіння** **народів**, **це** **дає** **себе** **в** **знаки**. **Отже**, **окремі** **країни** **цю** **кризу** **переживають** **по** **своєму** і **це** **перш** **за** **все** **їхнє** **діло**. **Мусоліні** **говорив** **до** **нині**, **що** **“фашизм** **не** **є** **продуктом** **експорту”**, **а** **ко-**

— Шляхом ультра демократичним. Провадючи подиву гідну пропаганду, беручи активну участь у всіх виборах, він досягнув на решті кількості голосів, що привело його до влади. Ставши на чолі уряду, вживаючи тих методів управління, які всім відомі, критикуючи демократію, Гітлер однак знов до неї повернувся, призначивши нові вибори і референдум 12 Листопаду 1933 р. Так само Муссоліні, змінявши звичайно на свій лад (якими справжні демократи, натурально, не задоволені) виборчу систему, все ж до виборів мусів повернутись.

Диктатори, беручи владу до своїх рук, примушені все ж шукати апробату виборців, хоч потихеньку і намагаються відпорядкувати його собі та примусити голосувати так, як це їм потрібно...

І сам великий Наполеон вважав за доцільне вжити систему плебісциту, систему властиво демократичну, і, впливаючи всіма засобами на своїх виборців, добивався визнання себе народом то як консула державотного, то, нарешті, як імператора.

Чому ж звертаються навіть диктатори до демократичних принципів, які одкидають?

Прянято думати особливо в країнах, що пройшли від абсолютної монархії до парламентарізму, що новий демократичний режим наведений тільки на ослаблення влади виконавчої. Але це цілковито невірно. Ідея представництва (в той час станового), виникла в Середні віки зовсім не для ослаблення влади, а для посилення її. Французькі королі саме тоді скликали Генеральні Штати, важи їх влада була заслаба, щоб зібрати податки з населення, і Генеральні Штати сприяли укріпленню цієї влади, яка ставила сильною (Рішельє — Людовик XIV) вирішила, що може без них обійтись. (За не її потім довелося платити податку в 1789 р.)

Так воно було в давніші часи, так лишилося воно і тепер і сам Гітлер, щоб посилити свій престиж, теж звернувся до демократичного плембсциту.

Як же ми, будівники нової держави, можемо обійтись без демократії? Як ми можемо зігнорувати волю самого народу? Нині і на зов-

ли італійці побачили наслідування німців, то офіційно здоровлячи Берлін з новим режимом, вони ставляться до цього наслідування більш, як скептично. Фашизм завдяки тому, що знайшов собі справді великого провідника, приніс навіть зовсім користі для Італійської держави. Але фашизм ще не кінчився, гітлеризм так само, історію їх писати рано. Легше її писати, що торкається Іспанії та диктатора Примо де Ривери. Його експеримент, цілком аналогічний, закінчено великою революцією, перемогою демократичної республіки, який дуже тяжко доводиться в нині переживати той бешкет, що є в певній мірі наслідком диктатури, яка коштувала до того Альфонсу XIII корони.

Треба пам'ятати одно: що добре для одної країни, не завжди підходить другій. Тардє, той що хоче реформувати французьку конституцію, дуже добре це розуміє і в одній з своїх знаменитих статей, цілком відкидає від себе іронічно де-кого з своїх друзів піти шляхом Муссоліні чи Гітлера у Франції такі експерименти попросту на сьогодні (а може і на завжди) неможливі. Тим більше неможливі такі експерименти у нас, що тільки стає на ноги і саме б'ється проти режиму насильства і сваволі українці по натурі: своїй наряд *індивідуаліст*, наряд, що жити і дихати може в атмосфері волі, наряд, що не любить мати над собою ломаку і волею сам бути як подарем своєї землі. В скільки ж разів він тепер під впливом печуваного гніту став самим собою? *Хто зміцить оццю ломаку стоже поставити над ним пругу, того він зметє.*

Говорючи про демократію політики і особливо про політику вживають слово в його занадто широкому і через те неправдивому розумінню, вкритивавляючи демократію фашизму, маючи на увазі всю цілість певного режиму.

Але ми мусимо окремо сказати де кілька слів про властиво демократію, як способ правління, народнього правління, і окремо про те, що часом ідентифікують з ним, але що є тільки з-дебільшого тісно зв'язане з сучасною демократією парламентаризм і ставовий режим.

Отже чи можна справді ніяні обійтись без народу, управляючи країною? Поглянемо на гитлеризм, що дуже любить вик гупати прові демократії, але як Гітлер прийшов до влади?

ні це буде абсолютно потрібним, бо доки не буде нормально обраним парламентом повторено те, що колись сказала Центральна Рада, доки не заявить цей парламент ще і ще раз, що Український народ є суверенним, що Україна є незалежною, в Європі і на цілому світі будуть ще скептики, що до тривалості нашої державності: такий вже час тепер, що без вислову волі народньої навіть ведення закордонної політики є неможливим.

Необхідно буде так само уряду спіратись на вислів волі народньої, щоб мати силу боротися з усіма анархистичними і всякими иньшими елементами неспокою, яких досить буде (кожний це знає в країні, що переживає таке лихоїття, як нині).

Але ж — чи не ослабкне все ж демократія виконавчу владу? — Є демократія і демократія. Часом, як у нас в 1917 році, вона вироджується в охлократію, в панування ватовпу, в анархію. Не про таку демократію думає уряд У. Н. Р.

Нижли не можна судити про той чи иньший спосіб правління по часам, коли народ переживає таку страшну хворобу, як революція. Бо революція це є або хвороба рахту, що приводить до кривдних часів, як це можна сказати про англійську і, почасти, французьку революції, або хвороба розкладу і вмирання, як це можна сказати про російську революцію, що веде до кінця смерті, до її кінцевого розпаду. Але й те и друге випадає все ж однаково хворобою. Народ в часи революційні переїмається такою великою активністю, що годі його утримати в певних рамках. Ніяка влада сильною бути не може, коли всі, або майже всі перебувають в стані волевої активності хтять безпосередньо впливати на хід справ, керувати далеко своєї країни. Ні монархична, ні республіканська демократична влада не можуть витримати такого вадруження. Коли розлив революції невеликий, народ сам заспокоюється і тоді повертається до нормальних відносин. Коли ж революція "поглиблена", коли вона переїмає морально і фізично все до гори ногами, тоді супроти революційної анархії, на якийсь, приваїмні, час, приходять тиранія, як нині в СССР.

В усякому разі, про те чи иньше правління, чи політичний режим, не можна судити по тому, які форми приймають вони в револю-

ційну добу. Хіба за часів Центральної Ради панувала нормальна демократія? — Демократія — кожд мусить *вирити* тим, кого обирає: в цьому і полягає перевага виборності над спадкоємністю правителів, що їм мусять байдуже вирити. А в часи революції, як французької так і всеросійської, так і української, ніхто нікому не вірив, або вірив сьогодні, а завтра настрій виборця змінювався і він вже ненавидів того, кому вірив вчора. Цього не буває в нормальні часи: тоді виборець більш твердий, більш постійний і упертий в своєму поступованню і на цьому будується демократичний режим.

Мета нормального державного режиму взагалі полягає в забезпеченню сили і розцвіту цього: *себ-то* держави і нації, а разом з тим в задоволенню потреб людських загальних (свобода) і матеріальних (добробут) своїх громадян: без цього і ціле не може бути ні міцним ні багатим. Цього гармонійного ідеалу рівноваги між державою і індивідумом, що її складає, прагнуть досягнути сучасні демократії, але для цього потрібна зовсім не тільки свобода, але й сильна тверда влада.

Влада уряду мусить бути непохитна! В час переходовий, на нашу особисту думку, вона може мати навіть характер диктаторський, але мусить скористуватися першою ж можливістю, щоб скликати Всенародні Українські Збори. Там, як каже урядова декларація 1930 р. буде *“остаточно встановлено форму державного ладу України та закріплено органічним конституційним Статутом Незалежної, сувереної Української Держави”*. Не час тут говорити про зміст цієї конституції: це діло майбутнього. Коли ці Збори стануть на правдивий шлях державної твердості, вони дадуть Україні *сильну виконувчу владу*, так, наприклад, як в Сполучених Штатах Америки, але зв'язану з традиціями суто українськими, владу, яка буде спиратись на волю народу, але не дозволить парламентарем, *себ-то* законодавчій владі, перебирати на себе ті справи, які належать до компетенції влади виконавчої.

Але чи можна з закордону нав'язувати певний устрій Українській державі? Чи можна за кордоном проголошувати, наприклад, себе фашистами, виключаючи тим навіть мову про скликання Всенародніх

Зборів? Чи не працюють, мимо своєї волі, звичайно, на руку нашим же ворогам ті, що за народ за-кордоном вирішують чи то монархизм, чи то парламентаризм, чи фашизм? Бо коли люди ці говорять українським громадянам, що ми маємо от тут за-кордоном сви готовий твердий програм, який ми приведемо на Україну і якому всіх *примусимо* користися, то чи не викликають вони певного остраху з боку населення, яке і без того ставиться завжди скептично до всього, що виходить з чужини, чи не ослабить це силу спротиву населення проти большевиків? Останні старання хотять нав'язати фашистські і реакційні ідеї еміграції і заяви уряду У. Н. Р. стають їм поперек горла: доводиться їх фальшувати, щоб їх перебороти...

Уряд У. Н. Р., як ми сказали, несе загальні принципи, стоїть на ґрунті демократії, дає кожному право на своїй землі обороняти свої ідеї і саме тому, що уряд хоче по повероті звернутись до народу, саме через ці його демократичні принципи за ним можуть йти не тільки справдані, так мовити, "буржуазні" демократи, але і соціалісти, так само, як і монархисти, так само навіть, як фашисти, що мають принаймні розум відкласти здійснення своїх ідей на час по повероті на Україну, які гадають там уже піти шляхом Гітлера та перекинути народ на свій бік. Формули уряду У. Н. Р., даючи твердий програм, відібрали закордоном всіх за собою повести.

З словом демократія чи з відповідним режимом в'яжуть і те, як ми вже сказали, що має властиво своє зовсім особнє значіння: *право, закон, свобода*. Ми поминаємо тут докладний розгляд ідеї парламентаризму, бо це діло майбутнього: в тому, що ми сказали про сильну владу на Україні ясно, що ми кладемо певні межі парламенту, і хоч, безперечно, визнаємо його *великі позитивні якості*, крайності парламентського режиму з його занадто частими кризами, відкидаємо. Уряд так само поглиблює цю справу творцям майбутньої конституції України.

Отже урядова декларація 1930 року говорить: — "Виходючи з засад правної державности та визнаючи рівноправність всіх громадян перед законом, уряд Української Народньої Республіки, збачає про встановлення на Україні *твердої влади на основі права і закону*".

Цей принцип має величезне значіння не тільки для встановлення майбутньої конституції, але і для переходової доби на Україні.

Уявимо собі той славний, але разом з тим, тривний час, коли скине з плечей своїх народ український ненависне ярмо чужоземної влади. Не тяжко передбачити, що рай на землі не буде ще панувати в ту добу на Україні, що доведеться покласти величезну працю, величезне напруження сил на досягнення ладу і спокою. Щоб цього досягнути хтось мусить мати на цю добу твердий план. "Хтось" - це розуміється уряд У. Н. Р. і з окрема міністри військовий, внутрішніх і господарських справ. Але над цим ясним і певним планом мусить панувати якийсь принцип. Цей принцип і зазначено в цитованій нами декларації: *панування права і закону*.

Християнська мораль викинула, чи мусить викидати у людей слово *помста*, замість неї мусить стати слово *справедливість*, суд, право, закон.

Це говоримо ми не тільки в інтересах абстрактної справедливості, а й з причин суто практичних: однаково небезпечно грабувати добро дідача і добро селянина. Ми бачили, як розгромивши сьогодні економію дідача, ті ж люди потім починали грабувати і самих селян, як зробивши сьогодні погром жидівський (мовляв "помста за большевизм"), на другий день ті ж люди грабували взагалі і сіяли анархію в країні.

Отже не тільки в усталеній державі українській, але й в час переходовий, *військовий, жадного неправного учинку, жадного свавілля уряд не допустить*, але винні за страждання українського народу будуть суворо покарані. На те будуть і цивільні і військові суди. Жадного самосуду бути неповинно. Всі люди і всі народи, що населяють Україну, мусять бути рівні перед законом. Цим не зменшується право українського народу, що буде і мусить бути *господарем на своїй землі*. Але забезпечуючи рівні права перед законом для жидів, росіян, поляків і т. д., він тільки знищить свавілля на своїй землі і сприятиме встановленню на ній ладу. Як не залили нам сала за шкуру наші сусіди, але ми не хочемо мати

Але й касувати раптово все, що створилося за ці роки на Україні, було-б небезпечним. **Натурально** в перехідний період доведеться рахуватись з реальним життям і з нього виходити як з факту. Неможливо ж відразу денационалізувати всю промисловість, передати її в приватні руки. Може в яких випадках це буде і не бажним. В цій справі ще за-кордоном урядові У. Н. Р при допомозі фахівців доведеться проводити велику і складну працю, розбираючись в існуючому стані, виробляючи належні міри перехідної доби.

Два найзагальніші соціальні питання ясні одначе для уряду самі собою: робітники, становище яких так погіршало під "рабоче-крістьянською владою" мусять мати охорону всіх своїх "законних інтересів", і уряд "ставить своїм завданням організацію державної охорони праці, регулювання робітничого дня і соціальне забезпечення робітників".

На цій програмі відбудування робітничого життя можуть при бажанню погодитись і соціалісти, які в такій країні, як Чехословаччина **найшли** спільну мову з "буржуазними" партіями. Але уряд У. Н. Р. не висовує в своєму програмі жадних соціалістичних експериментів: ми маємо досить "великого експерименту", нині нам треба відновити нормальне життя, щоб ті ж селяне і робітники, щоб все населення України жило б в таких умовах, в яких люди живуть на Заході" (Декларація 1930 року).

Друге важливе і може найважливіше твердження декларації 1930 року, яке тепер в 1933 р. набирає особливої ваги, торкається земельної справи: ні повороту до старого режиму, до відновлення поміщичої власності, ці колективізації: має відновитися дрібна земельна власність. Це загальний принцип. Знов таки доведеться владі рахуватись з існуючим станом річей і, наприклад, з таким жахливим фактом, як знищення худоби і інвентаря необхідних для відновлення приватного господарства. Але зусилля держави і кооперації очевидно знайдуть способи розв'язання і цих найскладніших питань майбутнього.

Будемо вірити, що це майбутнє не таке вже далеке і що ця колективізація з її панщиною, голодом і всім страхіттям совітського ре-

потайних ворогів в серці самої України: і їх родичі будуть рівні перед законом і перед судом, але за але діло будуть нести кару. Коли ж вони захтять бути зояльними і вірними громадянами України, ніхто нічого злого не мусить їм робити на нашій землі.

Право і закон є найбільшим і найневинцим знаряддям влади, що в повивечений, поруйнований країні хоче встановити лад і спокій. Але для цього влада мусить бути міцна, як криця і строго послідовна в своєму чині.

Право і закон в країні дає і те, що найцінніше для людини, за чим так сумує українська душа, пригноблена брутальним чоботом чужинця. *Право і закон пають свободу в межах закону*, яка є найбільшим добром людини.

Пануючи в країні, *право і закон* піднесуть в розумінню українського населення, в розумінню українського селянина авторитет української держави, а тим самим *свідомість і національне почуття*.

Право і закон на Україні піднесуть наше ім'я на цілому світі, полегшать наші зносини з чужинцями, приваблять до нас не тільки симпатії, але й ті капітали, яких ми будемо в той час потребувати для відбудови нашої країни і які люблять те ж спокій і лад.

Ми не будемо тут зупинятися на соціально економічних проблемах, що вимагали б більш докладного і фахового розгляду). Декларація 1930 року присвячує цим питанням своє місце: "Уряд Української Народної Республіки стоїть за вільну зовнішню і внутрішню торгівлю, за вільну ініціативу в промисловості".

— Ці принципи самі по собі дуже ясні: *лаштитись при систематичній, совітській ніхто, розуміється, не думас*.

*) Нагадаю штован: вже статті проф. К. Маціевича проше проф. І. Кабачкова "Структура державного бюджету на Україні й у Чехословацькій республіці" (Прага 1933) і колективну працю п. п. Е. Глованського, К. Маціевича і В. Садовського: "Сучасні проблеми економіки України" (Варшава 1931 р.), праці Українського Наукового Інституту та інші видання того ж Інституту.

жиму, не знящять старої, віковичної вдачі українського селянина, що повернеться він до тої старої своєї хліборобської і житьової традиції, що була і буде основою цілого життя нашого народу.

Отже аналіз декларації уряду, його розуміння своїх завдаль і тої ситуації, яка створилась на Україні в час окупації, показує, яке по-важпе завдання лежить перед тими, що почувають на своїх плечах державну відвічальність.

РОЗДІЛ V

ДЕ ЩО ПРО ЧИН УРЯДУ У. Н. Р. ЗА-КОРДОНОМ ТА ПРО ВІДГОМІН ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

З перегляду ідеології уряду, переведеного на підставі аналізу найважливішої урядової декларації, ясно, що розроблення відповідних проектів, які стосуються до переходною доби, аналіз сучасного економічного і адміністративного життя України — мусять бути основними завданнями уряду в цілому.

Але по за цією чисто теоретичною працею, уряд, як ми вже це відмітили вище, мусить тримати як найтісніший контакт з тими кадрами військових, що вийшли разом з ним з України, мусить їх організувати і підтримувати дух військової та внутрішньої дисципліни серед вояків, що стали тепер за чужі станки, що орють нині чуже поле. Можемо ствердити, що ця сторона діяльності уряду і з окрема міністра, генерала Сальського виконується досконало. Організація наших комбатантів, що входять до складу міжнародних організацій комбатантів (С.І.А.М.А.К. та Ф.Е.Д.А.К.) що у Франції завдяки енергії та хисту генерала Удовиченка, тісно зв'язані з комбатантами французькими, які прийняли їх, так мовити, у свою родину, є тому доказом. Не має сумніву, що на хвилю, коли Україна потребуватиме військові кадри, ми їх вже маємо і при відповідних зусиллях можемо за короткий час створити справжню армію. Традиції нашої збройної боротьби свято зберігаються між нашими вояками і безперечно будуть передані й молодшим поколінням, що виростають на плідній українській землі і серед самої еміграції. Ми певні, що всі молоді сили, які зараз

скрізь шукають виходу своїй енергії, що становляться часом в опозицію до уряду У. Н. Р., всі підуть в лави армії української, всі переймуться її трагічними, але й славними традиціями, що так подібні до традицій самої України. Це не тільки наші гадки, це наші глибокі перекопання, збудовані на різних фактах і спостереженнях, про які годі тут писати. Не можна нарешті не відмітити дуже цікавої військової та історично-військової літератури великої вартости. Так вийшло вже 20 томів "Табору" (під редакцією генерала Куша), що розпочато було з ініціативи і при участі Симона Петлюри. Вийшло вже три томи "За державність" (під редакцією генерала Безручка), що містять дуже цінний матеріал військово-історичний. Нарешті в Празі зусиллями полковника Филоновича з часу на час виходить популярний, бойового духу журнал "Гуртуймося".

Не будемо тут зупинятися і на тих зв'язках, які ми маємо на своїй землі: кожному ясно, що про це не час говорити. Відомо всім вже з самої большевицької преси одно, а саме, що боротьба з "петлюрівщиною" ведеться там повним ходом; що не дивлючися на процес С. В. У., на розгром і фактичне знищення моральне і фізичне цвіту української інтелігенції, не дивлючися на розстріл без суду двох тисяч юнаків, що були в кулісах прив'язані до процесу, большевицькою московська влада і в 1933 році мусить визнати, що по всіх установах повно "петлюрівців". Редакція московської газети "Комсомольская Правда" на весні 1933 р.) посилала на Україну цілу низку кореспондентів, які сконстатували в своїх дописах (див. "К. П." за 11 квітня і далі 1933 р.), що "Петлюровці" і прихильники "С. В. У." скрізь ведуть "підривну" працю і антикомуністичну пропаганду. Листопад 1933 року приніс що до цього багатий матеріал: ціла совітська преса заговорила про українську небезпеку. Натурально, говоряться там тільки про "перемогу" над "Петлюрівщиною", над українським націоналізмом: інакше вони і писати не можуть. Але й промови Постишева і Кассіора показують, як вони побоюються української "зради" совітам... Резолюція Ц. К. комуністичної партії, прославляючи "перемогу", зі злобою говорять про "недобитки Петлюрівщини на чолі з

рядом Андрія Лівичького” і перелічує всі українські угруповання, починаючи з У. Н. Д. О. і кінчаючи націоналістами та соціалістами та приписує їм всім блок з нашим урядом. На жаль, “єдиний” фронт було заманіфестовано щойно в Женеві, в голодовій справі, і страхи большевицькі ще перебільшені. Але ці їхні lamentації краще всього відповідають на питання, які у нас стосунки з Україною...

Дуже важливим своїм завданням вважає уряд підтримування тісного зв'язку з українськими еміграційними колами. Члени уряду і його представники додержують тісний контакт з організаціями еміграційними, як місцевими, так і центральними і самі беруть в них, як громадяне, активну участь. Уряд У. Н. Р. не раз давав ініціативу до піднесення різних чисто практичних справ, що стосуються емігрантського життя, розпочавши, між иньшим, через свого представника, акцію перед відповідними чинниками Ліги Націй.

Як відомо, при Лізі Націй іде в 1921 році створено було комісаріят в справі біженців, на чолі якого став покійний Фрітоф Нансен, а його заступником був майор англійської служби Т. Ф. Джонсон. При комісаріяті було створено дорадчий комітет, до складу якого входять представники біженських організацій та міжнародних добродійних товариств. На жаль, довгий час стояли ми осторонь від цієї організації і тільки в 1928 році уряд послав автора цієї книжки до Женеви, щоб увійти в контакт з комісаріатом. Маючи мандати репрезентувати кілька українських біженських організацій, українському представникові почастило провести до складу дорадчого комітету, зпершу Центральний Комітет у Польщі та Громадський Комітет у Румунії, а рік пізніше Генеральну Раду у Франції та Спілку Інвалідів. Провести иньших кандидатів було просто неможливо з огляду на страшний опір, який нам роблять в дорадчому комітетові росіяне, іде властиво й створили ці установи і в 1928 році; коли ми тільки прийшли до цього комітету, мали вже там по над 15 голосів і разом з вірменами, що у всьому та ними йдуть, склали абсолютну більшість. Автору цих рядків, також п. п. Шумицькому, Удовиченкові, Косенкові та иньшим українським делегатам, що їздили до Женеви доводилось вести постій-

ну боротьбу з росіянами, що рішуче одстоюють свою монополію. Не задовольняючись своєю перевагою в дорадчому комітеті, вони всі сили напружили, щоб реформувати саму організацію біженецьку, після смерті Нансена, добились вони перетворення Комісаріату в "Офіс", організацію колективну і дуже скомпліковану. До адміністративної Ради Офісу входять і представники дорадчого комітету. Отже з року на рік росіяне проводять на цьому комітетові тільки своїх кандидатів та покерних їм вірмен, забадотровуючи завжди українців. І ось коли центр ваги перейшов до адміністративної Ради Офісу, нас там немає. Боротьба за місце в тій раді продовжується.

В свій час Комісаріат для біженців був дуже корисною установою. Доки не було економічної кризи у Франції, Комісаріат Ліги Націй пересував біженців з сусідніх країн до Франції, улаштував наших людей на фабрики і на землю, допомагав переїздам в Америку, взагалі давав субсидії на подорожжя, на різні підприємства, допомагав добувати візи і дозволи на працю. У всіх цих справах, Відділ опікування при Місії У. Н. Р. в Парижі, Генеральна Рада і, пізніше Головна Рада були посередниками української еміграції, ініціаторами різної допомогової акції і захистниками наших людей. Головна Рада призначила в Женеві своїх сталих представників для цих справ, а саме зпершу, пані Ганну Келлер-Чикаленко, нині паня Миколу Звицького.

З часу, коли прийшла криза вся ця діяльність стала упадати. А створення комплікованого і бюрократичного офісу знищило живий контакт між Женевкою і біженцями: коли раніше українці ні на що не могли практично жалітися, бо матеріально допомагали їм навіть з росіянами, то з утворенням офісу справа трохи змінилася. Перш за все, росіяни захопили під свій вплив фінансову комісію і, користуючись байдужістю інших членів комісії (не біженців), в один раз розібрали величезні фонди. Коли ми про це довідалися, каса вже значно збідніла і нашим представникам, з великим трудом, вдалося добути тільки 16.000 шв. фр. (пропорційно до російської еміграції, значно більшої, ми все ж мусили б одержати понад 60.-70.000 шв. фр.).

-Отже ініціативу до цієї акції подав уряд, але зараз же, (як ми бачили) порадив представникові свосму увійти в контакт з нашими громадськими установами, які й переняли справу, а пізніше — з 1929 року керування всіма ділами біженськими, зв'язками з Лігою Націй цілком природно переняла Головна Рада. Політичний бік біженської справи ми освітliamo нижче у відділі про закордонну політику.

Так само, пильно слідкуючи за всіма проявами нашого національного життя уряд через ближчих своїх людей, подавав не раз свою ініціативу до створення цілих установ та спричинився до великих подій культурного значіння. Нині вже можна сказати одверто, що ініціатива до організації такої поважної життєздатної нашої установи, як Академічний Комітет, була подана урядом і тодішнім його найвищим провідником Симоном Петлюрою.

Перебуваючи, разом з Вячеславом Прокоповичем, у Женеві, довідавшись про існування при Лізі Націй *Комісії Міжнародної інтелектуальної співпраці*, по статуту якої вона має співпрацювати з національними комітетами міжнародної співпраці, створеними по окремих державах, Симон Петлюра незвичайно зацікавився цією справою. Винялося до того, що росіяни, на чолі з Петром Струве, організували свій академічний союз і його вже визнано нарівні з иньшими комітетами національними. На ґрунті цього всього, В. Прокопович написав листа до ближчих до уряду професорів у Празі, які і взяли на себе організацію Академічного Комітету. Переборюючи незвичайні організаційні труднощі, одкинувши цілковито політичні моменти і стоючи виключно на науково-академічному національному ґрунті, в 1925 році Академічний комітет вдалося створити і вже на весні 1926 року (саме по убивстві світлої пам'яті Симона Петлюри), Голова Комітету Ректор проф. Колеса та ген. Секретарь проф. О. Шульгин брали участь в одному з з'їздів, улаштованих Лігою Націй. А літом 1926 року на черговій сесії Комісії інтелектуальної співпраці, складеної з 14 найвидатніших учених світу, поставлено було питання про офіційне визнання Акаде-

мичного комітету. Останній делегував до Женеві свого генерального секретаря, що подав мемуар*) про розвиток науки на Україні взагалі і про наукову працю всіх тих установ, що входили до складу Академічного комітету (тоді і Наукове Товариство Шевченка в Львові брало в ньому участь). Завдяки тому, що докладчик комісії, знаменитий історик Швейцарії проф. Гонзаг де Рейнольдс глибоко перенявся симпатією до української справи і гаряче (як в іншому випадковій п. Мовінкель) виступив на оборону кандидатури нашого Академічного комітету, українському делегатові вдалося добитись повного успіху: Академічний Комітет прийнято до складу національних комісій. Від того часу запрошують його представників на всі міжнародні конгреси, що улаштовує Комісія Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй та її виконавчий орган, відповідний Інститут у Парижі. Таким чином, *Україна, як культурна одиниця, була визнана найавторитетнішою міжнародною науковою установою.* Цього факту може й досі не дооцінило українське громадянство. А чи давно є той час, коли в міжнародних колах ніхто не знав, або не визнавав нашої наукової вартости і національно-культурної окремішности?!

Подавши ініціативу та сприявши створенню Академічного Комітету, уряд ніколи не претендував на будь яке втручення в його справи, на будь який свій вплив на питання академічні, які там трактувались. В супереч, наприклад, Громадському Комітету в Празі, що борювся весь час за впливи у створених ним установах і був з рештою, скрізь витісненим, уряд за свою ініціативу нігде не згадував, а сам волив одійти від справи, яка вже стала пілковито на поги.

*) Цей мемуар був написаний проф. Д. І. Дорошенком. Потім його було передруковано в «Monde Slave», але з огляду на те, що мемуар був без підпису, редакція помилково поставила під мемуаром моє прізвище, що було для мене великою прикрістю.

В свій час я приніс вибачення перед Д. І., на цьому місці його повторюю
О. Ш.

Одно тільки ще велике питання було порушено урядом і властиво самим його провідником, незабутнім Симоном Петлюрою: це справа першого наукового з'їзду. Але й ця ініціатива переведена була дискретно, без зайвого галасу, що міг тільки попусувати справу, надавши їй політичний зміст. Симоном Петлюрою писав тільки десятки листів до найближчих своїх співробітників у Празі і з величезною твердістю домагався скликання з'їзду. Кожна затяжка, одволікання, глибоко його хвилювали. Отже роля уряду і його вищого провідника була незаперечена в ділі організації величезної маніфестації української культури, що відбулася в самому центрі Європи. На превеликий жаль, Симон Петлюра до цього щасливого для нього дня не дожив... Другий з'їзд відбувся вже з ініціативи самого Академічного комітету і Державний центр, через своїх співробітників і друзів, міг тільки всіма силами співчувати і допомагати цій праці.

Коли почали занепадати де які найважливіші наші культурні установи. Державний центр прикладав всі міри до їх підтримання, як перед міжнародними, так і відповідними урядовими чинниками. Не завжди в цій акції щастило урядові, але може вдалося йому принаймні відтягнути на якийсь час неминучу, на жаль, ліквідацію де-яких наших установ.

Так само Державний центр поклав ініціативу, або допоміг створенню не одної нашої установи культурної, що розкидано по різних європейських столицях.

Говорючи про культурну працю уряду не можна не згадати, що в його осередкові виникла думка організації Наукового інституту у Варшаві. Переведення цієї справи взяв на себе проф. О.Г. Лотоцький, якому разом з проф. Р. С. Смалем-Стоцьким вдалось піднести цю справу перед відповідними чинниками. Ця установа зрештою стала головним чином завдяки великому приятелю України покійному Тадеушу Голувкові та другим нашим прихильникам з посеред поляків державною установою сусідньої нам держави. Тут не місце говорити докладніше про цей дуже поважний науковий осередок, але не можемо не відмітити, що не виступає, завзята праця директора Інституту проф. О. Г. Лотоцького, що

▲ї: одну історичну на чолі з п. Емануїлом Евеном, депутатом Парижу, другу географічну, на чолі з популярним французьким генералом Андрисом і нарешті в останнє організується секція економічна. Низка французьких письменників, депутатів і учених бере участь в цій установі.

Урядові чинники, Голова Ради міністрів та Голова Місії У. Н. Р. в Парижі були обрані почесними членами товариства. З цієї французькою установою члени уряду цілком природно підтримують як найсердешніші відносини.

Аналогічну установу було створено, завдяки ініціативі проф. Паращука, що був призначений урядом пресовим представником на Болгарію - Болгаро-Українське Товариство, на чолі якого став видатний учений Болгарії, проф. Михайло Арнаудов, вірний учень і спадкоємець незабутнього друга українського народу Івана Шипманова. При найближчій участі пані Лідії Шипманової-Драгоманової, це товариство улаштувало в 1932 році, урочисте відкриття пам'ятника Драгоманову, яке перетворилося в величезну українську маніфестацію: на зборах Академії Наук, де проф. Арнаудов та проф. Шульгин, що на святі репрезентував уряд У. Н. Р. та Головну Раду, виголосили промови, був весь цвіт болгарської науки, політики і письменства. Похід через цілу Софію в національних убраннях на цвинтар, церемонія відкриття пам'ятника не будуть забуті болгарами і українцями. Болгаро-Українське Товариство улаштувало також великий банкет на честь представника українського уряду, що приїхав на це свято, де болгари маніфестували свою братню приязнь до українського народу. Ще раніше те ж товариство улаштувало виклад проф. Р. Смал-Стоцького, що пройшов з дуже великим успіхом. Так розвивається діяльність цієї корисної для нашої справи установи.

В час переїзду автора цих сторінок через Букарест в 1932 році кілька найвидатніших представників румунського громадянства зібралося разом і ухвалило по прикладу французів створити свій клуб українознавства. Завдяки невтомній праці ближчих співробітників Голови Місії проф. Мацєвича, завдяки пан. Тренке, Геродоту і полк. Порохівському, ця ініціатива з успіхом розвивається і далі і обіцяє дати як найкращі результати.

зумів зібрати цінних співробітників, подиву є гідна: в час коли пишуться ці рядки вийшло вже більше 20-я томів видань, а ще більше готується до друку. Серед цих публікацій поруч з чисто теоретичними академічними працями, бачимо ми дуже поважні студії з обсягу статистики, економії і адміністрації України, що будуть завжди першорядним джерелом для кожної практичної роботи на Україні.

До обсягу культурної діяльності уряду відносяться і утворення Бібліотеки і Музея Симона Петлюри у Парижі. Ініціативу цієї установи осередку української культури у французькій столиці, поклав ще в 1927 р. Голова Ради міністрів, Вячеслав Прокопович, що разом з іншими своїми ближчими співробітниками і особливо завдяки колишньому шкільному товаришеві Симона Петлюри, - Івану Рудичеву, зміг в короткий час перевести організацію справи. Він же стоїть на чолі дирекції Бібліотеки. Розпочата при матеріальній допомозі уряду, бібліотека знайшла велике моральне і матеріальне співчуття українського громадянства, що, жертвуючи свій гріш, свої книжки і музейні речі, хтіла тим вшанувати пам'ять незабутнього Вождя.

З сотні книжок в 1927 році, бібліотека розрослася швидко і в 1934 році мав вже по над 10.000 книжок. При ній, часом в самому її помешканні, улаштовано було цілу низку наукових докладів і академій, присвячених або окремим діячам або певним подіям нашого життя.

Завдяки довшій праці нашої Місії і громадських установ та поодиноких діячів наших у Парижі склалося було чимале коло наших великих приятелів французів, що й організували Cercle d'Etudes Ukrainiennes, на чолі якого став французький проф. і колишній дипломат-міністр, п. Ферран, а генеральним секретарем і душею товариства є п. Токаржевський-Карашевич, уповноважений міністр У. Н. Р., що протягом двох років керував нашим міністерством Закордонних Справ.

Клуб українознавства виявив велику активність і життєздатність. Він організував в Парижі цілу низку публічних викладів і концертів-лекцій, що кожний раз збирали широкі кола французького громадянства. Кожного року в латинському кварталі в Парижі читаються систематичні курси про Україну. Нарешті Клуб цей утворив при собі три сек-

Комітет довгий час містився при Клубі Єна, розкішним помешканням якого не раз користалися наші українські парижські кола для улаштування національних свят. Нині ж він організує свої зібрання в Пале Руаяль, в історичному мешканню, де зараз працює Інститут Інтелектуальної співпраці при Лізі Націй, й генеральний секретарь останнього є разом з тим ген. секретарем Комітету Ф.-О. Завдяки Комітету створено цінні кола французького громадянства дуже прихильні до України.

Зовсім инше значіння має Міжнародна дипломатична Академія, що років шість тому розпочала своє існування і в складі президії якої знаходяться найбільші дипломати світу: пп. Адатчі і Сато (Японія), Бенеш (Чехословаччина), Тітулеско (Румунія) і т. д. Душею і організатором Академії є грек, Міністр Франгуліс. Академія відбуває щомісяця свої сесії, де відчитуються цікаві доклади по всіх питаннях міжнароднього значіння. Міністри і професори всіх країн над'їздять до Парижу, щоб зробити свій відчит. До складу членів Академії належить і автор цієї книжки, якому довелося виступати з докладом про міжнародне становище України. Читачі може пригадують собі слова, які сказав після докладу, головуючий тоді амбасадор Нуленс, слова, повні віри в українську справу і в осягнення Україною своєї незалежності... Цей доклад і резюме п. Нуленса був зпершу надрукований в трохи скороченій формі в працях Академії, що виходять чотири рази на рік, а нині передруковано його в повному вигляді в величезному двохтомовому Дипломатичному Словнику, що випустила Академія. В цій колосальній праці взяла участь велика кількість нинішніх і бувших міністрів закордонних справ, амбасадорів і т. п.

Наша праця (під словом Україна) — уміщена повністю і з бібліографією та подає історичні та державноправні відомости про Україну.*)

*) До речі, перші двадцять рядків не належать автору, ім'я якого підписано під цілою статтею: на жаль, хтось з редакторів вважав за потрібне подати там кілька загальних відомостей і подав їх абсолютно фальшиво. Так само і з бібліографією усунуто декілька поданих нами назвиськ і замість того додано прізвища Мартеля і др. такої ж сумнівної вартости. Але вся решта тексту подана точно.

Не можна, говорячи про працю уряду серед чужоземного громадянства, не згадати про комітет Франс-Оріян в Парижі. Це організація суто французька, що має на меті: французьку пропаганду на ближчому сході, в Центральній Європі, і на теренах колишньої імперії царів. На чолі її стоїть був депутат, великий інвалід війни п. Ле Най, а душею є бувший французький консул в Туреччині п. Абдон-Буасон. Почесним головою був покійний Поль Думер, а тепер почесне головування приймає пинципій Президент Республіки, Альбер Лебрен. Комітет знаходиться під протекторатом міністерства закордонних справ.

До складу входить особливо багато французьких дипломатів і військових. Так само на правах членів-чужинців входять туди послы всіх східно-Європейських і де яких центральних держав.

З ними вже від року 1925 тісно зішлись українці. Звершу працював з ними п. Токаржевський-Карашевич, пізніше увійшли до складу Комітету пп. І. Коженко, Олександр і Микола (нині покійний) Шульгини та М. Шумицький. "Франс-Оріян" постійно відбуває збори комітету, де обмірковує питання дня, заслухує доклади ріжних чужинців (не раз викладали там українці або кавказці), -- улаштовує публічні виклади, концерти, банкети (одян з останніх на честь Голови Місії У. Н. Р., Міністра Грузії та представників інших кавказьких республік та Туркестану). Крім того видає комітет кілька разів на рік друковані бюлетені, де містять промови, що були виголошені на зібраннях "Франс-Оріян" і ріжні інформації. Певний час, від 1925 до 1929 рр. виходили при бюлетені окремі додатки, спеціально присвячені Україні, в яких між иньшим друкувалися статті, присвячені Україні, головою комітету Ле Наем, Абдон Буасоном та великим нашим приятелем був депутатом Гаєр Банселем і українськими авторами, як 0. Лотоцьким, В. Прокоповичем, Я. Токаржевським-Карашевичем, 0. Шульгиним та др. Нині ж в самому бюлетені містяться часом статті, часом замітки про Україну. Кілька років тому назад, хтіли було захопити в свої руки цей комітет російські монархисти. На певний час українці навіть виходили з складу комітету, але комітет з рештою цілковито став на позицію українську і відношення наші тільки зміцнилися.

Словник мав вже більше 300 прихильних рецензій і за півроку став незамінною допомогою всіх дипломатів. Засідання, прийняття і сніданки Академії дають нагоду для зустріч і знайомств міжнародного характеру. Отже наша участь в цій Академії має певне значіння.

В наслідок діяльності У. Н. Р. -івських кол за-кордоном з'явилось чимало відгуків про Україну не тільки в пресі, в газетах та журналах, але так само з'явилися окремі книжки. З них як найбільш цінні треба відмітити книжки двох великих французьких приятелів нашого народу: пп. Евена і Тіссерана.

Перший є загально відомою людиною у Парижі. Це депутат столиці і бувший Голова Муніципальної Ради Парижу. Книжка його в публіцистичній короткій формі охоплює всі проблеми, що стосуються до незалежності України, гарячим прихильником якої є автор її. Він додає цілу низку матеріалів, що відносяться до стосунків Франції та України ще з часів Боплана. Передмову до книжки подав другий наш приятель, те ж депутат Парижу, п. Едуард Сульс, що є впливовим членом парламенту і заступником голови комісії закордонних справ. Книжку видало одно з найбільших видавництв Парижу (Алькан) і вона вже майже розійшлася.

Друга книжка, значно більша по розмірах, належить перу п. Тіссерана, лектора Клубу українознавства, відомого публіциста і ученого. Він попросту закоханий в Україну. Його книжка подає більше культуру, аніж політичну сторону української проблеми. Написана вона з великим захопленням і чудесною мовою.

Цими останніми увагами ми торкнулись таким чином результатів нашої пропаганди за-кордоном, найкращим з яких є появлення таких друзів, як автори зазначених книжок. Але організація товариств українських чи чужинецьких, не дивлячися на свій з-дебільшого чисто культурно-академічний характер відносяться вже до сфери закордонної нашої акції, якій ми присвячуємо в дальшому найбільше місце.

Говорючи про чин уряду і в цьому розділі і в дальшому, ми не можемо обмежуватись одними офіційними актами уряду: це було б

пілком формальне відношення до справи. За-кордоном діяльність уряду на вигнанню не завжди може виявлятися безпосередньо урядовим чином. Такий чин надавав би часом справі занадто політичний характер, часом же з інших причин він неможливий. І через це акцію уряду історик його мусить пізнавати не тільки по його безпосереднім вчинкам, але й по одсвіту його праці, по радіусам розходження тої національної енергії, яку направляє у всі боки Державний центр, прагнучи одстояти, оборонити Україну і добитись її визволення.

Не можна тако ж обминути одної сторони в діяльності Державного центру: це подорожі членів уряду. При розірваності нашої еміграції, при умові, що й самі члени уряду мають різні місця свого осідку, ці подорожі, зустрічі, конференції мають колосальне значіння для розвитку нашої справи, для збереження єдности настроїв і нашої єдностайности. Без такого зв'язку легко можна було б піддатись настроям, що панують в тій або иншій країні, і втратити єдність нашої політичної лінії. Для того звичайно працює й преса, але писане слово не заміняє живого, а часом на письмі в наших обставинах всього й не скажеш.

По за тими внутрішніми об'їздами та конференціями за довгі роки нашого вигнання не раз доводилося членам уряду їздити до Женеви, до Брюсселю, до Лондону, до Риму, до Праги, до Варшави, до Букарешту, до Царгороду і т. д. Але з усіх цих численних подорожів відмітимо ми в першу чергу одну з останніх, що відіграла поважну роль в нашому життю, а саме подорож П. Головного Отамана Андрія Лівницького, що відбувалася в жовтні 1933 року. Поза чисто урядовими нарадами, що відбув П. Президент з членами ради міністрів, що перебувають у Франції, провідник Державного центру мав ширші розмови з усіми активнішими діячами українськими на терені Франції та завітав до Шалету, найбільш організованої нашої колонії у Франції. Там відбулося дуже урочисте і сердешне приняття, на якому голова колонії вітав Президента, що в свій черед звернувся зі словами вітхи і бадьорости до еміграції. В самому Парижі вітали П. Президента і в окремих родинах діячів наших і в тов. був. Вояків, та нарешті в Біб

днєволений український народ, позбавлений змоги задовольняти свої релігійні потреби, разом з тим позбавлений і всієї можливості не тільки влаштувати своє релігійне життя до своєї вподоби, а навіть висловити одверто вої бажання що до цього. Українська еміграція не може бути байдужою до всієї нашої церкви на поневоленій отчизні нашій і просить Вселенський Патріархат мати на увазі цю справу і готуватися до її вирішення, яке повинно прийти при встановленню нормального життя на Сході Європи. Вирішення цієї справи пекучої по відновленню власної української державности і встановленню традиційних зв'язків України з Царьгородським Патріархатом може бути тільки одно згідно з канонами церковними і історичними традиціями України та волею її народу — автокефальна українська церква в відстоїтій українській державі

Далі В. Прокопович перейшов до релігійних потреб нашої еміграції з розвитком національної свідомости, що особливо глибокою робить одірваність од батьківщини, разом з тим загостренням релігійного почуття, яке постерігається всюди в наших громадах, давно вже витворили нагальну необхідність задоволення духовних потреб наших людей на чужині в рідній юрті. Роз'єднані з своєю рідною церквою, яку окупанти засудили на смерть, українці на чужині особливої ваги надають організації свого власного церковного життя відповідно своїм бажанням і потребам. Тому Головна Еміграційна Рада, яка об'єднує значну більшість організованої української еміграції в Європі, вважає за свій обов'язок ядатися до Вселенського Патріарха з проханням прийняти згуртованих коло неї українців під його ірисдикцію і вважаючи своєю справою духовною, допомогти шасливому задоволенню її релігійних потреб

Його Святейшність поставив шду низку питань, яка виявила заінтересованність Вселенського Патріарха долею української церкви і потребами релігійними нашої еміграції, і розуміння справи і те, що в керуючих колах церковних уявляють ту вагу, яку матиме правильне вирішення цього питання, і уділяють йому належної уваги. Шкавило також Вселенського Патріарха становище української еміграції взагалі, її кількість, розташування по різних країнах, способи сучасні задоволення своїх релігійних потреб

В Трокопович подав при тому два меморандуми: один історичного характеру шдо в загальних рисах знайомить з минулим і сучасним нашої церкви, а другий де викладалися наші desiderata — а саме вивчення і уважне ставлення до сучасного становища церкви на Україні і задоволення релігійних потреб на еміграції

Святейший Патріарх, з прихильністю поставивши до прохання, обіцяв ядати розвазі Синоду патріаршого справу української церкви взагалі. Шдо ж до бажань і потреб еміграції, то сприятливе вирішення піднятого питання, шчим так само має зайнятися Синод, уявляється його Святейшності тим мож

ливцям що по канонах церковних ~~опіка над вірними, одірваними від рід-~~
ної церкви і в розсіянні суцїми, ~~припадає саме на голову православної цер-~~
кви - Вселенського Патріарха

Одповідь, як саме буде вирішено це питання, ~~з~~значив Патріарх Фо-
тій. - дано буде після обміркування його на засіданню Синоду патріаршо-
го. В дальшій розмові його Святїйшїсть виявив прихильність до українсько-
го народу і його правого дела, висловивши певність в перемозї правди. "Тим,
що Бога люблять. - закїнчив Патріарх словами апостола Павла. - всі ре-
чи на добре служать"

Прощаючися : дякуючи Вселенському Патріархові за ласкаве прийнят-
тя : увагу до релїгїйних потреб українських, В Прокопович просив його
Святїйшїсть, уділяючи благословення йому, благословити в особі його всю
українську еміграцїю.

Натурально, що ця подорож дала нагоду голові уряду ближче
зайнятися з життям царгородських українців, побувати так само
у Софї та у Румунїї і то, як на провансїї, так і в Букарестї. Місцева
колонїя з великою теплотою і урочистїстю зустрічала вельми заслу-
женого українського діяча і провідника уряду. Гарячі його промови
безперечно підняли настрої місцевого громадянства, що відзначається
своїм глибоким, піднесеним патріотизмом. П. прем'єр побував і у низ-
ки політичних діячів Румунїї.

Подібні ж подорожї до Францїї, до Праги, Подєбрад та на
Балкани не раз робив генерал В. Сальський. Особливо треба від-
значити його подорож в 1931 році, коли генерал об'їхав Балкани,
побувавши не тільки в столицях, але й в забутих кутках Болга-
рїї та Румунїї. Треба уявити собі монотонність життя і одірва-
ність наших людей по цих маленьких Балканських містах, щоб
зрозуміти ту велику радість, яку дають такі приїзди. Цїлком при-
родне, що головною метою подорожї військового міністра було
відвідати наших воївків і їх центри. Цїлком природне також, що
наші воїки, обезбронні матеріально, але не духовно, зустрічали
скрізь пана генерала, так мовити, по військовому, з тою організо-
ванїстю і тими зовнїшніми проявами, які властиві взагалї війсь-
кові. Але В. Сальський є не тільки генерал, це є справдї випро-

бований політичний діяч і його промови, сказані там на Балканах, торкалися цілої нашої визвольної боротьби як на самій Україні, так і за кордоном.

Може найбільше доводилося їздити по Європі в урядових справах автору цих сторінок разом з пр. Р. Смалъ-Стоцьким. Дехить згадати Женеву і всі ті міста, куди мусіли ми їздити разом з Унією для Ліги Націй (Брюссель, Женева, Будапешт, Данціг, Перуджіа і т. д.). Проф. Р. Смалъ Стоцький зробив також не одну подорож до лівнічних країн, до Фінляндії, Естонії, Латвії, де виголошував виклади як на суто наукові філологічні теми, так і в справах більш широких політичних. Побував він не раз і в Румунії і в Болгарії і про його дуже влучний виступ (на болгарській мові) в Софії ми вже згадували вище в иншому зв'язку.

З наших власних дуже численних подорожів згадаємо тут тільки кругову подорож по Європі в осени 1932 р. (Париж Білгород Софія Букарешт - Чернівці - Львів - Варшава - Прага - Париж). Так само доводилося нам скрізь перечитати виклади і наукові і політичні, скрізь мати близькі стосунки в якості Голови Еміграційної Головної Ради з нашим громадянством і в урядовій якості з политиками різних держав. Про наш виступ в Софії на святі Драгоманова згадано вже вище і про незабутні для нас приянтія в Букарешті, які прийшлося нам мати як у українського так і у румунського громадянства, на жаль довше згадувати тут не маємо змоги. Зупинимось тільки на нашому побуті в Чернівцях, бо це був так мовити новий етап у наших стосунках з так званими "меншостями", з автохтонним українським населенням, перша після довгих років вигнання офіційна зустріч одного з членів уряду з українськими народними масами, "на нашії не своїй землі", а саме на Буковині.

Думалося з початку, що цей побут в Чернівцях буде мати зовсім інтимний характер і обмежиться виступом нашим серед студентів, що хотіли послухати виклад українського подорожнього професора. Але вже на дворці нас чекала несподіванка. Коли ми з Сенатором Маєр-Михальським вийшли на перон дворця, цілий натовп зустрів нас:

студенти й студентки з квітами в своїх маленьких кашкетах з прапорами стояли струнко і вітали гучно міністра Української Народньої Республіки. Вітало ціле громадянство Буковини, представники якого зібралися на чолі з сенатором Залозецьким та послом Сербенюком на двірці.

Дивно вражало це міністра на вигнання... І згадувалися йому славні Київські часи в році 1917-ому... Велика зала Народнього Дому набита до відказу і перед концертом з естради бучна промова голови на честь міністра У. Н. Р.

Рано, соняшний осінній день, автомобіль везе нас з сенатором Залозецьким і нашим милим господарем, студентом Поповичем, на село у Стрілецький Кут; юрби селян, таких подібних і разом з тим відмінних від селян Полтавщини, хліб-сіль, теплі слова... Пожовклий, осінній, золотий на сонці ліс, гора Цецин, білесельський старосвітський будинок і звідти безковешний красвид на гори і лани, а Чернівці в долині, як на долоні... Як в казці...

І знов зала Народнього Дому, зпершу виклад про Драгоманова, а потім промова д-ра Залозецького і наша відповідь, промова політична, властиво не промова, а щира гаряча розмова наша, братня розмова між Буковинцем і Надніпрянцем і глибоке, сердешне зрозуміння взаємне їх місцевих бід і наших завдань, цілої політики У. Н. Р. І коли міністр У. Н. Р. звернувся до їх з словами: "не має окремих земель, є єдина духом українська нація", як грім ударили оплески в залі і в цьому загальному піднесенню, що тягнеться кілька хвилин, відчули всі, що ми є єдиною нацією, що лід, який зковував наші серця, тоне, що ми розуміємо одня одного...

Ці настрої не були простим випадком, несподіваним результатом влучно підібраних слів. Це був наслідок довгої упертої праці У. Н. Р. за кордоном і до тої праці мусимо ми нарешті повернутися.

РОЗДІЛ VI.

ЗАКОРДОННА ПРАЦЯ УРЯДУ У. Н. Р.

1. До історії нашої дипломатії — 1917—1927.

Ми не будемо тут розвивати докладніше принципів основ закордонної політики У. Н. Р. Ці принципи випливають з тих численних нот і заяв уряду, з декларації Головного Отамана Андрія Лівіцького, з принципової статті прем'єра Вячеслава Прокоповича, що подаються в прилогах, та з низки статей на ці теми, що протягом років друкувалися в "Тризубі" (Обсерватор і др.). Нарешті, автор цієї книжки не раз розвивав принципи нашої політики в своїх промовах, виголошених перед різними українськими товариствами, та в друкованих працях.*)

Так само не збираємося ми тут торкатися більш інтимних розмов з різними політичними закордонними чинниками. Час на те не прийшов: дипломатична розмова належить однаково обом співбесідникам. Про це будемо писати ми, або наші спадкоємці значно пізніше.

Так само на пізніші часи відкладаємо ми публікацію різних мемуарів, листів і відповідей на них, що торкаються поодиноких урядів та держав.

Тут же ми хочемо зупинити увагу читачів виключно на прилюдних проявах нашої політики, на наших політичних маніфестаціях.

*) Див. О. Шульгин; "Державність чи Гайдамаччина?", Париж 1931 р.; "На політичні теми" — "Тризуб", 1931 р. №№ 29—36; "Проблеми сучасної політики" — "Тризуб", 1933 р., №№ 28—37.

літотері імені Симона Петлюри, де зібралось майже ціле свідоме наше громадянство. Всем відомо, що в цей час опубліковано в газеті «Le Matin» інтерв'ю Головного Отамана, що подала наша велика приятелька Софіяна Бертіш. Інтерв'ю надруковане в одній з найбільш популярних газет світу, облетіло шлу земну кулю і справило велике враження як на чужинців так і на українське громадянство. Це інтерв'ю, так само як і резоме промов Президента подане Українським Пресовим Бюро уміщено в прилогах до цієї книжки.

Серед подорожів п. прем'єра Прокоповича відмітимо як особливо важливу його подорож до Царгороду. Тут було піднесене питання ще про одну важливу справу, справу церковну, до якої уряд не раз повертався у своїх внутрішніх навадах. З огляду на те, що ми не маємо мемо нагоди до цього питання тут повернутися, подамо слідом за "Тризубом" (7 Вересня 1930 р.) уривок з кореспонденції про візит п. прем'єра до Патріярха:

В. Прокопович використав свою подорож і для того, щоб в'яснити становище української церкви. Справа, що просила його зробити Головна Рада української еміграції. Там од самого його призду п. п. Мурському і Забеллі доручено було поробити заходи у Вселенському Патріярхаті, де вони були вже не раз прийняті і де їх знали, як представників українських, про призначення пансі Прокоповичеві аудієнції у Вселенського Патріярха. Прийняття призначено було на 14 червня.

В. Прокопович прибув до Фанару (резиденції Вселенського Патріярху) в супроводі п. п. Мурського й Забелли. Їх зустрів секретар Синоду, який і одпровадив прибувших до кабінету Патріярха. Вселенський Патріярх приймав В. Прокоповича в присутності одного з митрополитів, близького свого співробітника. Після того, як Патріярх дав благословення, відбулася звичайна на сході церемонія прийняття і настування варенням з троянди з хурдованк водою. Патріярх спитав спочатку, як то водиться, чи давно приїхав п. Прокопович до Царьгороду, як відбулася подорож, як по-добається в Царьгороді.

В. Прокопович в стислому, але змістовному викладі в'яснив сучасне становище церкви на Україні. Значивши традиційну відданість українського населення своїй давній вірі, благочестивій, оте загострення релігійного чуття, яке помічається зараз в наслідок усього пережитого; він перейшов далі до страшних переслідувань церкви і віря з боку окупантів і заявив, що

Основна лінія нашої політики ясна всім: на перше місце, як основне завдання ставить уряд У. Н. Р., боротьбу за визволення України від Московської навали, за одірвання її від Світового Союзу. Уряд У. Н. Р. бажає для України, натурально як найширших кордонів, але вважає необхідним рахуватися з реальними можливостями.

Осягнення повної соборності територіальної не під силу буває і найбільшим націям світу. Зрештою, цю тему так досконало висвітлює В. К. Прокопович в статті "Свято 22 Січня", що ми вважаємо за найліпше передати тут на цю статтю, що подаємо в прилогах.

З цього основного завдання випливає і головна праця уряду в справі закордонної політики та пропаганди. Наші люди, що не цікавилися справами міжнародного життя не можуть собі навіть уявити, яке величезне значіння в світі має пропаганда своєї національної ідеї.

Не дивлячись на всю модерну сполуку і пресу, розривається поміж народів лишається майже такою, як і в попередні віки: їх відомості географичні незвичайно обмежені. В сфері політичної географії додержуються найбільш культурні люди, навіть фахівці, дуже консервативних поглядів. Скільки часу і зусиль треба було прикласти, щоб на мапах географичних Україну замальовано було окремою фарбою, чи обведено її певною лінією кордонів. Та й нині ця мапа не скрізь і не до кінця завішана.

Багато ворожих настроїв маєтся у світі супроти повстання нової держави. — трудно віднайти собі місце поміж старих націй, отже, ці труднощі треба лоборювати. А ще гіршим нашим ворогом, ніж цей консерватизм, була, особливо в 1919 році, повна неосвідомленість в українських справах світової дипломатії. Гірше того вона була поінформована, але фальшиво, з рук наших ворогів. Яку колосальну працю, протягом 15 років, musiли ми за кордоном проробити, щоб лоборювати неправду, злісні інформації, щоб вчити чужинців, що український народ існує і хоче бути самостійним.

З другого боку, треба було відшукувати ті чужеземні елементи, які могли бути зацікавлені в відновленню української державности, інтереси яких, з тих чи інших причин, ототожнювались з нашими.

Була очевидною необхідність для України мати своїх представників у Парижі, а так само, по можливості, по всіх столицях Європи і цілого світу.

На жаль, робилися ці призначення людьми, що не мали належного досвіду дипломатичного, делегація в Парижі була непотрібно численною, дуже дорогою і дуже мало вартісною в цілому. Багато помилок в той час зроблено було і що до призначень до других країн.

Ще більше помилок було заповідяно молодію і недосвідченою у справах дипломатичку, серед якої не так багато було людей, що хоч так як знали французьку мову, або мову той країни, до якої були акредитовані. Багато грошей було витрачено без потреби.

Але ці помилки можна легко пояснити тим станом на самій Україні, куди призначення робилися з тією недосвідченістю у справах, яка на початках цілком зрозуміла. На чолі Міністерства Закордонних Справ стояла в початку 1919 року попросту свята по вдачі людина, В. Чехівський. Щирий українець і добра людина, він хотів виїхати за кордон, як можна більше українській інтелігенції, щоб тим урятувати її від страшного лихоліття. В цьому відношенні він мав де що зробити.

Але й шкідливі ці сервісна дипломатія за кордоном зробила невелику, тоді Європа побачила не одних Українців — недосвідчених в дипломатії, та зрештою в кожній мисті чи делегації українській намічався одна-два людини зібні до справи, що входили в працю, розпочинали роботу в пресі, видавали не раз дуже цінні книжки і брошюрок чужими мовами.

Зрештою в 1919 році був тій політиці, яку тоді проводив уряд, в час коли Україна була як фортеця з усіх боків оточена ворогами, годі було чогось добитись реального у Парижі, у тому Парижі, де нічого про Україну не знали, де проти нас велись скажені атаки як росіян, так (принаймні до 1920 року) і поляків.

Ця доба нашої дипломатії тигнеться недовго. Вже в 1920 році вона переживає тяжку матеріальну кризу і на три чверти, коли й не більше починає скорочуватись. На 1921 рік лишається вже тільки незначна кількість наших дипломатів на своїх місцях, але уряд в цей

В колейдескопії подій, що так міняються в повійськові часи, зближувались ми з певними народами, чи їх представниками, і розходились потім. Дипломатична гра навколо нас з певними перервами все продовжується, і ми мусимо весь час напружувати всі свої зусилля, щоб в свій час бути на своєму місці.

Тяжка це і невдачна праця. В нашому становищі тим тяжча, що не дає вона безпосередніх позитивних наслідків, не тішить вона тих, що працюють на шм полі, реальними успіхами, бо таким справді реальним успіхом може бути тільки звільнення нашої Галичини. Тим часом вдало проведена дипломатична розмова, витлошена десь на міжнародньому форумі промова, десь надрукована стаття чи навіть замітка про Україну, заява якогось дича закордонного в справі України, принята міжнародньою організацією резолюція на нашу користь — це теж певні здобутки, поважні кроки наперед в напрямку завойовання для України належного їй місця.

А тим часом, скільки гнітючих і тяжких невдач зазнають дичі дани, що присвятили себе цій справі, скільки тяжких ударів сплиється на їх голову, що б'ють їх по національній гідності, скільки нервурвань, що нищать найбільш сильні і витривалі організми навіть фізично, доводиться переживати.

Ріжні люди і ріжні наші товариства, особливо в останні роки не раз прикладають своїх рук до цієї справи, але систематично і послідовно і в безконечно ширших розмірах провадить ці справи наші Державний центр.

Наша закордонна урядова політика починається ще з 1917 року. Вона перевадилась тоді головним чином в самому Києві. Тільки пізніше вже після Берестейського миру винипла ця політика за-кордон, була систематично, хоч і не завжди вдало поставленою в часи гетьманату. Тоді вже не тільки у центральних держав, але й в нейтральній Швеції існували наші дипломатичні місця.

Великі зміни і значне зменшення наша дипломатична робота за-кордоном дістала від часу Директорії тоді скінчена була велика війна, розпочалась Паризьська мирова конференція, що закінчилася Версальським і цілою низкою других договорів.

Це об'єднання в дальшому привело до тісної і дружньої співпраці за для осягнення спільних ідеалів визволення наших народів.

Одночасно частиними робляться зустрічі персональні з дипломатами тих держав, які мають яексь відношення до України.

Далі, трагічна смерть Головного Отамана Симона Петлюри і оборона його іменн та нашої національної чести надовго робляться центром уваги цілої нашої дипломатичної праці.

Громадська опінія цілого світу, поділилася в час процесу над вбивство Головного Отамана на два табори. Невислухана граця судової комісії в Парижу, створеної урядом під головуванням самого п. времєра В. Прокоповича*) досягла того, що не дивлячися на величезну суму, що щедрок-рукою кидали нашн противники, вся майже велика французька і світова преса була на нашому боці. Книжки видані в той час з ініціативи Судової Комісії французькою мовою (О. Шульгин "Україна і червоний кодмар" та збірник документів під ред. А. Яковліва) мали величезне розповсюдження і силу дуже прихильних і докладних рецензій. На суді ми програли, але в громадській опінії світу безперечно виграли і наша справа в цілому з цієї нагоди була знову широкі поставленою перед цілим світом: смертю своєю, як і всім життям, Симон Петлюра служив своїй великій ідеї, ідеї визволення України.

2. Ліва Нація і Україна.

Таким чином, з часу смерті Симона Петлюри наша активність на міжнароднім полі відновляється з новою силою і вже більше не припиняється. На жаль, тільки чисто дипломатична праця по окремих країнах все більше і більше звужувалась через брак грошей. Фактично утрималася тільки Місія У. Н. Р. у Франції та в тій чи иньшій мірі наші представництва в сусідніх з Україною країнах, в тих центрах, де зосереджувалися українські колонії.

*) До Комісії входили так само, проф. А. Яковлів, проф. О. Шульгин, пп. Т. Каржевський-Карашевич, Шумицький, Чикаленко і секретарь Микола Шульгин.

вже значно глибше розбирається в міжнародній ситуації, **уміліше** і **активніше** керує своїм представництвом, і поміж дипломатів одбірає більш придатних до справи, як і провадять в цей час чималу акцію, безперечно корисну для пропаганди Української справи за кордоном.

Українська дипломатія концентрує свою акцію на різних міжнародних конференціях. Наша делегація була і на конференції в Сен-Ремо і пізніше в Спа. В 1921 році зроблено було спробу наверстати те, чого не досягнуто було в 1920 році і здобути допомогу Франції, що програла ставку на Денікіна і Врангеля. Замість делегації, на чолі якої стояв покійний граф М. Тинькович, відіслано було значно меншу численно дипломатичну місію на чолі з О. Шульгиним. Місія розвинула активність, яка на жаль практичних наслідків не дала і не могла дати: Франція як і ціла Європа, більше втручатись у східні справи абсолютно не хотіла. Голові Місії дали відповідь коротку: "ні одного солдата, ні одного сантіма, аж доки ви самі не опануєте знову хоч частинною своєї території".

Так само невдача практична, яку вже всі передбачали, чекала нашу делегацію в Генуї, де наші дипломати (О. Шульгин та Р. Смаль Стоцький), не дивлячися на велику дипломатичну та пресову активність (завдяки пані Младі Тиньовецькій вся італійська преса відгукувалася на протести української делегації), практичних результатів не досягла: Європа вже на всіх парах неслася до зближення економічного і політичного з червоною Москвою.

Після 1922 року і до 1926—27 рр. діяльність дипломатична уряду дуже скорочується, переводиться не так систематично, як раніше. В той час ми переживали ще ту внутрішню кризу і те внутрішнє державно національне відродження, за яке говоримо в другому розділі цієї книжки.

Прагнє закордонна товчися відновлятися почасти ще за життя Симона Петлюри, ще в 1925—1926 роках. Особливо у зв'язку з подорожжю Головного Отамана на Захід. Тоді перевадиться зближення і на північ кавказькими сусідами (під безпосереднім керівництвом Симона Петлюри, міністром В. Прокоповичем та послом М. Шумицьким).

Як не важливо є з політичного боку Парижський центр, але цього було не досить і уряд направив свою працю і працю союзних йому громадських установ до Ліги Націй і до різних міжнародних приватних і напів приватних організацій. Цим відразу сфера наших впливів, дипломатичних розмов і національної пропаганди поширювалася на ширший світ і вповнювала ті прогалини, які створилися в наслідок відсутности у нас сталих представників в різних важливих центрах міжнародного життя.

Женева, себ то Лігу Націй не раз критикують, не осягла вона того, що на неї покладались. Не в стані вона створити справжній мир на землі, запобігти створенню нових збройних конфліктів. "Але", сказав якось, критикуючи Лігу Націй, один з правих французьких депутатів, "навіть, коли Женева це тільки трибуна, і це добре і ми цю трибуну мусимо використати". Отже коли Франція потребує трибуни, ми її тим більше потребуємо. Звичайно, ми ще не маємо свого офіційного місця в Лізі Націй, маємо безконечно менші можливості, але все ж ми їх там собі здобули і через рупор Женевя постійно про себе нагадували, в найбільшій мірі через це місце зпопулярізували нашу справу на цілому світі.

Наші відносини з Лігою Націй розпочинаються ще з 1920 році. В Англії тодішній наш посол Арнольд Марголін разом з покійним Радником Мисії д ом Ярославом Олесніцьким подали у згоді з нашим міністерством Закордоних Справ жадання в імені У. Н. Р. стати членом Ліги Націй. Тоді уряд наш був ще на своїй землі, регулярна армія наша захищала ще краї від навали. Поставлення такого жадання було можливим. На осінь 1920 р., коли в Женеві мала зібратися Перша Асамблея Ліги Націй, генеральний секретарь Ліги, Сер Ерік Дрюмонд, видав цінну збірку документів під № 88*). Генеральний Секретарь додав свій мемуар в цій справі і цілу низку документів (визнання України ріжними державами та Універсали Центральної Ради).

*) Цю збірку десять літ по нам перевидало окремою брошюрою наше Товариство для Ліги Націй, з передислою проф. Р. Смаль-Стоцького.

Уряд призначив делегацію до **Женеви** для оборони української кандидатури (Голова О. Шульгин, секретарь Ол. Коваленко, як юрисконсульт над'їздив Арнольд Марголін і технічним радником був Микола Ге, француз по національності, наш великий приятель). Відкрилася коротка доба дуже активної нашої дипломатичної праці. Українська кандидатура обмірковувалася поруч з кандидатурами інших нових держав (Балтійські та Кавказькі республіки) в усіх комісіях і пленумі Асамблеї. Відповідь, як відомо, для всіх цих республік була негативною, се-то прийняття її *охладалося*, з огляду на несталість їх внутрішньої ситуації. За рік Балтійські республіки були прийняті, **на** 1921 р. Україна і Грузія були вже **окуповані** і поновити своє подання були не в стані.

Але треба сказати, що оскільки **Ліга Націй** може *визнавати якусь* державу, як це робить окремий уряд, *вона нас визнала*. Голову Української делегації було трактовано цілком офіційно. Кілька доповнюючих документів і заяв, поданих ним Голові Асамблеї були кожний раз друковані генеральним секретарем Л. Націй як дипломатичні документи асамблеї і роздавались всім її делегатам. До підкомісії, якій доручено було розглянути справу цих нових держав (від голуваліям норвежського делегата Фрітьйофа Хансена, що вже тоді виявляв ворожість до України) покликано було українську делегацію, і голова її та п. Марголін давали вичерпуючі відповіді на всі запитання, які ставили члени комісії, делегати десятка європейських держав.

Треба сказати, що на початку Асамблеї в перших числах листопаду були певні вигляди на успіх. В той час всі негативно ставилися до большевиків. Наша завзята боротьба викликала чималі симпатії, особливо коли підписала перемир'я в Ризі Польща і припинив боротьбу Врангель. Ми найшли в той час поважних **протекторів** серед різних видатних делегатів часу. Але все змінилось на кінець місяця коли треба було саме рішати справу: *ми залишили свою територію...* Рішення Ліги Націй не тяжко було передбачити...

В цей час українські представники мали нагоду побувати майже по всіх делегаціях, говорити не раз з цілою низкою найвидатніших

людей світу. Коли не вдалося добитись неможливого, то принаймні поставлено було широко українську проблему.

По цій активній добі нашої праці у Женеві, настає певна перерва. В 1921 році, на другу асамблею, знов з'явився український постійний делегат при Лізі Націй, подав мемуар про стан справи на Україні і висловив тільки сподівання, що прийде час, коли Україна знов поставить свою кандидатуру... Мемуара надрукував генеральний секретар Ліги Націй на двох мовах: і роздав делегатам. Тим закінчується ця доба і ми з'явилися в Женеві тільки в 1926 році, щоб там обговорити чисто культурну справу, прийняття нашого Академічного Комітету до співпраці з Комісією Міжнародної інтелектуальної кооперації. Але про це ми вже говорили в попередньому розділі в іншому зв'язку.

Ці роки, як ми теж вже згадували, були бідними на нашу закордонну акцію: ми переживали свою внутрішню кризу, голди свої рани. Праця розпочинається активно у Женеві вже після 1927 року.

3. Боротьба за наше національне ім'я.

Наш Державний центр звернув увагу на те, що в Женеві існує високий комісар для біженців а тако ж установа — дорадчий комітет, до складу якого входять і представники заінтересованих код. Було відомо і те, що ці всі установи створені стараннями росіян. Про цю справу ми вже говорили, тут освітлюємо ми тільки політичний бік її. Доки функціонували ще наші місії, ми менше були зацікавлені в біженецькій установі Ліги Націй; доки видавались паспорти українцям поодинокими державами, ми могли й не звертатись до Женеві. Але пішли чутки, що всі біженці примушені будуть взяти так звані напосеновські паспорти. Крім того в той час — ще був у світі великий економічний розпів — через Женевську біженецьку установу можна було добувати, як ми про це вже згадували вище, працю для біженців, пересувати безробітних з одної країни до другої, одержувати позики і сидати на землю.

Уряд післав свого постійного представника при Лізі Націй до Женеві. Останній встановив тісний контакт з Майором Джонсоном,

що розпоряжався всіма справами. Пізніше О. Шульгин отримав уповноваження від різних наших емігрантських організацій та добивається прийняття їх до складу дорадчого комітету. Властиво, це суто аполітична організація, і українські представники, які стали з'являтися на засідання комітету, мали головним чинном захищати чисто матеріальні інтереси еміграції. Але на першому ж засіданні комітету українському делегатові довелося запротестувати проти змищення української еміграції з російською, і він поставив там же (22 травня 1928 року) питання про виділення українців в окрему національну групу. Це викликало бурю протесту з боку російських делегатів, пп Рубінштейна, Гулькевича, Федорова і др. Головуючий, директор Інтернаціонального бюро Праці, покійний Альбер Тома, теж заперечував українському жаданню, вказуючи на технічні труднощі, на певні ухвали вищих органів Ліги Націй (Пізнисце, в розмовах з автором цієї книжки, Альбер Тома дуже виразно заявив, що він прекрасно розуміє українську позицію. Знає і те, що від царя — через Мілюкова і Керенського — до Леніна всі росіяне в українському питанні сходяться. "Ви робите своє діло національне і не звертайте уваги на ті труднощі, які ми з бюрократичних міркувань зам часем робили. Вас ми розуміємо").

Розпочалась гаряча полеміка, яка не вгасала цілих два роки. В осени 1928 року, український делегат подав на ім'я Голови Ради Ліги Націй два прохання, копії яких подаємо в Прилогах. Справа зводилася на основне питання: чи домогалися, щоб в Нансеновських паспортах зазначалася б українська національність. Офіційний же погляд в Лізі Націй був той, що всі бжевенці, що вийшли з колишньої Росії, носять назву: «russe».

Ми протестували, вказуючи на цілу низку аргументів: а) ми вийшли не з Росії, а з Української Народньої Республіки; б) наші національні паспорти були всіма визнані; в) нарешті по за державною приналежністю стоїть справа національна: ми були російськими підданцями, але завжди zostавалися українцями; г) нарешті, і сам ворог наш — Свіська Москва — нашу національність офіційно визнає і зазна-

час це в совітських паспортах. Багато ще інших чисто моральних аргументів висувували ми в цій боротьбі.

Нам докоряли тим, що в гуманітарну справу ми вносимо політику. Ми одповідали, що охрещувати нас в росіян — це те ж політика, тільки інша і до того противна самому духові Ліги Націй.

В осени 1928 року наші два подання до Голови Ради Ліги Націй були оголошені докладчиком по справах біженських: яким в той час був Август Залеський, міністр Закордонних справ Польщі. Докладчик в цій загальній справі дав цілком позитивне заключення. Завдяки йому, лоти українського представника були знов роздані всім членам Ради Ліги Націй. Справу, як це водиться у Женеві, було пересунуто на другу сесію Ради. Тим часом, реферат по біженській справі перейшов до п. Зюметти, делегата від Венеції. Ця абсолютно безстороння, що до наших справ, і взагалі дуже симпатична людина переймається гарячою симпатією до нашої справи і дуже обурюється тим, що нас насильно примушують зватись росіянами.

На Раді Ліги Націй в Лугано (грудень 1928 року), наша справа знов повстала на порядку денному цієї високої установа. Попередній докладчик, п. Залеський написав офіційного листа, підтримуючи справу, так само поставився до неї і п. Зюметта. Але вирішити справу відразу — це ж протилежно духу модерної женецької бюрократії. Секретаріят і де які делегати настояли, що б справу поставити на комісії міждержавній, якій саме було доручено упорядкувати всі біженські справи.

Ця комісія збирається в травні 1929 року. Президія запросила на цей раз О. Шульгина бути експертом в українських справах. Велася дуже інтенсивна акція українська і російська контракція. Несподівано оголошено було таємне засідання, росіяне і українці експерти на нього не були запрошені, і саме там Фритьйоф Хансен виступив з громовою промовою проти нас: це є політичне домагання і доки він буде комісаром по справах біженських, він цього питання не перепустить. Справу ледве-ледве нашим прихильникам вдалося відкласти, щоб тим запобігти негативному її вирішенню.

компромісу і підкреслив, щоб виправдати нове постановлення справи на порядок денний тої ж комісії, що нині справу висувається вже не в політичному, а в чисто діловому — адміністративному дусі.

Таким чином справа, що так довго хвилювала всіх українців була так чи инакше вирішеною, чи точніше боротьба за національне ім'я з Женеви переносилась до поодиноких країн.

Немає чого говорити, що вона лишає по собі чималий слід: західні люди, що не дуже певні були, чи й існує окрема українська нація, побачили з якою упертістю і пристрасною все українське громадянство одстоює свою гідність, своє національне ім'я.

Справа українська під цим претекстом *двічі* стояла на порядку денному Ради Ліги Націй. Двічі на міждержавній комісії, де було репрезентовано 14 держав і багато разів в дорадчому комітеті для біженців. Кожен раз справа гаряче дебатовалась в кулуарах Ліги Націй. Справа дала претекст для що найменше сотні побачень з міністрами, професорами міжнародного права, депутатами, урядовцями і т. д., які відбув автор цих сторінок, а крім того в цій справі чимало говорили в Празі і в Женеві і згаданий вже проф. Мартос і багато других українців.

З малого інциденту на засіданню дорадчого комітету для біженців від 22 травня 1928 року поветало ціле "діло", діючим чинником якого була вся свідома українська еміграція.

4. Світова політика та Україна.

(Панєвропа, розбратання, Японсько-Хінський конфлікт, економічна конференція)

Це "діло" розпочалося з ініціативи Державного центра, велось ж воно цілком природно в імені різних громадських установ, пізніше (від літа 1929 р.) в імені Головної Ради. Але Державний центр за останні роки не раз сам виступав з офіційними заявами, як перед Лігою Націй, так і перед иньшими міжнародними конференціями чи поодинокими урядами. В цих своїх виступах уряд не був самотнім і різні

наші громадські організації тісно співпрацювали з ним. Виділяти тут урядову працю, не згадуючи про виступи громадські, де до того не раз приходили до слова ті ж самі люди, члени того ж уряду, — просто неможливо.

Ці політичні виступи, в сувереч з "ділом", себ-то з боротьбою за наше національне ім'я, звязані з-дебільшого не з суто українською справою, ще менше з беженськими питаннями: торкаються вони майже всіх загально світових і європейських явищ, які повставали на порядку денному міжнароднього життя і могли мати те чи инше відношення до України.

Переслідуючи основну мету — звернути увагу світу на Українську справу — не можна повторювати про Україну одне і те саме, не ризикуючи знизити загальну увагу. З другого ж боку наша мета показати, що інтереси такої великої країни, як наша, дарма що вона ще не осягла своєї незалежності, тісно зв'язані з усіма міжнародніми великими проблемами. Підносячи в такому зв'язку українську справу, ми завжди помічали інтерес до наших заяв і таким чином привертати увагу відповідних діячів до цілої проблеми незалежності України.

До таких міжнародних проблем, які давали нам привід порушати українське питання, належали і справи Паневропи, і справа розбужня, і конфлікт Хінсько-Японський і боротьба з світовою економічною кризою.

В осени 1930 року, уряд У. Н. Р. виступав в Женеві, подаючи мемуар в справі відомого проєкта Арістда Бріяна про створення Європейської Федерації. Ще до того, як помер великий французський політик, ця годосна колись справа, стала одходити на другий план. Де ж справді говорити про сідьність інтересів європейських держав, коли на порозуміння франко-німецьке — головний вузол всіх європейських питань — всі стали подивлятися з великим скептицизмом. Скільки ми можемо зрозуміти, ідея Сполучених Штатів Європи саме і зацікавила недавнього провідника французької закордонної політики, як спосіб найти ґрунт для порозуміння з Німеччиною. Коли Бріян вмів разочарований в своїй ідеї, коли ще за його життя "комісія

Європейських студій”, на чолі якої він стояв, вже занепадала, вже не цікавила практичних політиків, то все ж в певний час і особливо в 1930 році ідея Європейського Союзу — була центром світових інтересів. Цим мусили ми скористуватись без огляду на те, віримо ми чи ні в можливість такого об’єднання. Але й по суті ідея зближення між собою європейських держав уявляється чимсь логічно необхідним, особливо коли взяти під увагу ту небезпеку, яку переживає колишній центр культурного світу, колишній господар морів і океанів, всіх нововідкритих для цивілізації земель, коли Європа явно слабшає і зачинає занепадати. Ця ідея корисна для великих, а ще більше для менших народів і вже напевно для молодих держав.

Найзавзятіші прихильники з поміж чужинців того, щоб Україна належала до Російської Федерації, визнавали, що з фактом утворення Європейської Федерації, це питання втрачає свою актуальність; бо для цих прихильників Росії і остання має увійти до Європейської Федерації, отже й вона як і Україна стала б членом цього майбутнього союзу. Найбільш голосний проп’ягандист ідеї Пан-Європи Куденове Калергі, правда, пілковито розділяє Схід і Захід і Україну відносить до Сходу, виключаючи таким чином і її, як і Росію, з Пан-Європейського Союзу. Проти цього ми протестували і група українських діячів подала відповідну заяву до Союзу, на чолі якого стоїть Куденове Калергі. Але його ідея поділу Сходу і Заходу (оскільки віднести Україну до Заходу) уявлялася нам цілком доцільною. Власиво, в осени 1920 році так приблизно планував своє європейське об’єднання і Бріан: про Схід і Захід, як члена Європейської Федерації не було і мови.

Через це в урядовому мемуарі, якого подано було членам Ліги Націй в осени 1930 року (див. Прилоги), уряд головним чином мусив доводити нерозривний економічний, політичний та історичний зв’язок України з Європейським Заходом. Отже Україна, коли стане вільною, мусить увійти до складу Європейського Союзу, оскільки він буде існувати. Передаючи цей мемуар, представник уряду при Лізі Націй додав свого листа (див. Прилоги), в якому одмітив протилежність Сходу і Заходу, варварства і цивілізації, та доводив, чому Україна по-

чуває себе тісно зв'язаною з останньою. Далі, тут же висовує він ту думку, що в Європі втрачено рівновагу: великі держави на заході вийшли ослабленими з світової війни, колонії західних держав відриваються від них, а Москва тримає міцно в своїх руках такі свої багаті колонії, як Україна, Кавказ, Туркестан і Корелія. Доки Україна і ці країни не будуть вільними, - рівноваги в Європі не буде.

Цього листа повністю уміщає "Журналь де Женев", незвичайно впливовий орган, що читається всіма делегатами до Ліги Націй, вміщає під заголовком: "Ті що не мають голоса на асамблеї" і безпосередньо поруч з звітом про знамениту промову Аристіда Бріяна, в справі Панєвропейської Федерації. Цим на український виступ було звернуто загальну увагу.

Коли на початку, висовуючи ідею європейської федерації, СССР, як ми вже зазначили, цілком обманули, то навпаки створена по ініціативі Бріяна при Лізі Націй "Європейська Комісія" в січні місяці 1931 р. вирішує запросити до свого складу представника СССР. Це викликає негайно протест з боку українського делегата (див. Прилог. 11). Коли ж в травні місяці совітський делегат з'являється на засіданню комісії в Женеві, українська делегація висилася всім її членам повний протест. Комісія засідає ще в вересні 1931 року і Літвінов висуває свій "пакт економічної неагресії", що в той час був зустрінутий або вороже або гумористично, український делегат (див. Прилоги, 12) виступає проти цього акту, звертаючи увагу на совітський демпинг і подаючи дуже цінний мемуар в цій справі, написаний проф. В. Садовським.

На всі ці заяви відгукувалась чужоземна преса, одписували листи різні делегати, велися розмови з приводу цих проблем в різних політичних колах Женеві. Делегати світу привчалися до думки, що Україна існує, що вона має, хоч і на вигнанні свій Державний центр, який обороняє її право, і що Україна, навіть придушена московським чоботом, живе світовим і європейським життям.

Виступаючи перед самою Лігою Націй, наш Державний центр уважно слідував і за тими конференціями, що створилися навколо

ней. В першу чергу звернув уряд У. Н. Р. увагу на конференцію по розброєнню, що збиралася в лютому 1932 р. в Женеві. Вже 12 лютого передав представник Державного центру свою ноту до голови конференції н. Гендерсона і одночасно копії цього документу при супроводнім листі розіслав всім делегатам конференції, крім натурально делегата ССРСР. Преса Женевська умістила цей мемуар, а всі головніщі делегати світу одписали українському делегатові, де-хто навіть з виразом співчуття і симпатії. Заява ця остільки принципово важлива, що одсилаємо читача до повного її текста (див. Прилоги).

Одмітимо тільки головні точки:

1) протест проти узурпації прав української нації, яку н. Літвінов претендує репрезентувати на конференції;

2) іняснення справжнього обличчя "пацифістичної" "Москви, що і далі має на меті світову революцію;

3) докладний аналіз військового становища ССРСР і ступня її мілітарного приготування.

4) закнд європейським державам, що озброюють ССРСР: *не досить самим розброюватись, треба подбати, щоб "розброєні" держави не озброювали інших.*

5) домагання, щоб в момент, коли поставлено проблему озброєння, держава, що збройною силою тримає Україну у стані окупації, вивела б своє військо з нашої землі.

Та нота ясно говорить, що в той мент уряд відчував військову силу совітську і на цю небезпеку виразно вказував всім державам.

В той час де властиво був лейт-мотив виступів членів уряду і його співробітників, як в офіційних, так і в громадських своїх якостях.

Ми вже згадували за Українське Товариство для Ліги Націй, що входить на рівних правах до складу міжнародньої Унії Товариств для Ліги Націй. Україна має там своє місце від року 1920 го. В найгірші часи Т-во наше підтримувало зв'язки з Унією завдяки зусиллям покійного П. Чижевського, а пізніше завдяки своєму голові А. Яковліву. Але оживлення нашої там діяльності починається від р. 1930, відколи українська делегація робиться одною з най

Тоді українська сторона — в той час саме організувалася Головна Рада — випустила цілу брошуру українською мовою, де **уміщено** було всі документи, що її стосуються і великий "одвертий лист проф. О. Шульгіна до др. Ф. Нансена". Лист написаний був коректно, але досить гостро. На жаль, з огляду на його великі розміри ми не можемо подати його в прилогах. Там **уміщено** властиво всю нашу аргументацію в цій справі. Коли в **осени 1929 року**, в час асамблеї, українська делегация роздала всім цей лист, він зробив певне враження: Нансен займав виключне становище у Женеві і виступати з такою гострою, хоча і коректною відповіддю здавалося чимсь нечуванним для женецьких делегатів і бюрократів, що звикли з дебільшого до взаємних компліментів. Але у Ф. Нансена були не тільки друзі, багатьох він драгував своєю поведінкою, і український виступ викликав не мало співчуття до нас. Чимало делегатів gratулоувало навіть автора листа.

Українське громадянство за кордоном було глибоко зворушене цими женецькими дебатами. Ще на весні 1929 року подано було **петицію української еміграції до Високого Комісара по біженецьких справах і під нею дали свій підпис більше сотні українських організацій, кілька тисяч підписів**, людей розкиданих буквально по цілому світу. Зібрані разом ці петиції уявляють поважний том документів, що **лягнуть по собі наша еміграція**.

В різних країнах почався рух в напрямку підтримки заяв і **домагань українського делегата**. Особливо активними були наші емігранти в Чехословаччині, делегат від якої проф. Маргос приїздив навіть в **осени 1930 року до Женеві**.

У вересні 1930 р. знов зібралася міждержавна комісія. Там Румунський делегат, міністр Антонадес, підняв знов українську справу (він і Нансену в свій час давав відповідь) і польський делегат і почасти Чехословацький. Його підтримали. Справу ставили в компромісовому дусі: за кожну державою лишилась вільна рука **зазначати українським біженцям в нансеновських паспортах їх національність**. У відповідь на домагання п. Антонадеса, **головуючий французький делегат де-Нован** дав роз'яснення більш менш в дусі зазначеного

легатка, Княгиня Кантакузен, гаряче підтримала українську делегацію. Цей епізод наводимо ми в Прилогах, користуючися кореспонденцією, що уміщено було в "Тризубі": наша позиція перемогла і українська делегація хоч не в повній мірі добилась внесення відповідного принципу в загальну резолюцію, що зводила до купи всі інші резолюції.

Так протягом 1931 і 32 років, систематично, одстоював Державний центр і близькі йому організації, нашу загальну лінію в справі розбросення.

Але часи змінилися: пацифізм совітський все більшав. Робилося ясно, що сили совітські тануть, що большевики справді як вогню бояться війни, яка їм реально загрожує з Далекого Сходу. Це звернуло нашу увагу на далекосхідні події. Уряд У. Н. Р. уважно слідкує за цими подіями і підтримує зв'язок з нашими колоніями на Далекому Сході. Так само, і Головна Рада встановлює тісний контакт з Харбіним та Шанхаєм.

В той час, коли вся Женева, як один чоловік повстала проти Японії, українські політичні кола трохи инакше підходили до цього конфлікту, не розуміючи, чого так гаряче нападати на Японію і замовчувати агресивність СССР, що і в самому Китаю захопив вже Монголію, а Україну та Кавказ тримає під своєю окупацією. І проти цієї неправди не було жадного протесту з боку тих, що так обурені були виступом Японії проти китайської анархії.

І ми самі мусили запротестувати: в Брюсселі під час чергових зборів Унії для Ліги Націй, голова українського товариства виступив з декларацією в цій справі, що великим дісонамсом пробреніла в хорі безоглядно китасфільських голосів. Цю промову читачі знайдуть в Прилогах.

Нові факти приніс в європейську політику 1933 рік. Про це ми докладно говорили в иньшому місці.*) Німеччина одійшла від СССР.

*) О. Шульгин. "Проблеми сучасної політики". (Тризуб" №№ 28—37 1934 р.).

більш активних в цілій унії. Унія має для нас величезне значіння: хоч це й не офіційна установа, але тісно зв'язана з самою Лігою Націй, що критикує, а часом і підказує останній ріжні рішення. До складу Унії входить чимало офіційних женевських делегатів, а на чолі її стояв в 1932—33 році один з найбільш популярних діячів Англії і Ліги Націй, Лорд Сесіль. Отже на загальних зборах Унії в 1931 році, коли готувався світ до конференції по озброєнню, ця проблема займала там найперше місце. В Буда-Пешті в травні 1931 року, під час загальних дебатів, український делегат виголосив велику промову, присвячену справам розброєння і Україні. Там поставлені були основні тези, що вилилися пізніше в ноту 12 лютого 1932 р. З кореспонденції в “Тризубі”, що подаємо в прилогах, читачі пригадають собі, що цей наш виступ в Угорській столиці мав певний відгомін.

Того ж літа в Празі збиралася чергова сесія С. І. А. М. А. К'у міжнародної організації комбатантів. Це одна з важливих міжнародних організацій, де сходилися головним чином, німці і французи і вели між собою безконечні дебати. Але так само більшість народів Європи там репрезентована. Від 1929 року Україна здобула і собі там місце. Голова нашої делегації, проф. Р. Смаль-Стоцький порушив там, в зв'язку з проблемою мира і розброєння, ті ж самі тези, що висували ми і в Буда-Пешті. Далі, коли в осени 1931 року в Парижі зібрався великий міжнародний мітінг (що скінчився контрманіфестацією правої французької молоді), українське Товариство для Ліги Націй подало і там заяву проти озброєнь совітських.

Вже після подачі нами в Женеві офіційної ноти уряду 12 лютого 1932 року, в тій же Унії для Ліги Націй наше товариство подало резолюцію, що мала на меті припинити озброєння одної країни другою. СССР не було названо в резолюції, Німеччини так само, але всім було ясно, що мається тут на увазі озброєння Москви Німеччиною. Навколо резолюції зав'язалися гарячі суперечки. Сам Лорд Сесіль виступив рішуче проти цієї резолюції. Німці страшенно поборювали її, але дехто з французів і особливо румунська де-

Те явище, — їх допомога совітам, — проти якого ми так часто виступали — припинилося. Натомість пішла манія пактів з ССРСР, за які не раз вже писалося в “Тризубі”. Проти них ми теж протестували в згаданих нами статтях. Разом з тим преса заговорила про нові плани Німеччини супроти сходу, про плани фон-Папена, Розенберга, Гугенберга. Почулися нові відомості з ССРСР. Стало ясно, що про небезпеку для Європи від ССРСР говорити більше не доводиться. Настас час коли можна говорити вже про кінець ССРСР, про визволення України.

В цьому дусі подас уряд У. Н. Р. мемуар до Лондонської економічної конференції. Цьому мемуару надаємо особливе значіння, як з огляду на ті ідеї, які там зазначено, так і з огляду на той відгомін, що він мав: всі найбільш видатні діячі Європи і Америки, що цей мемуар отримали, на нього відгукнулися: він справив безперечне вражіння. В ньому подано не тільки правдиву і докладну (на підставі праці наших фаховців)*) картину економічного стану ССРСР і України, не тільки вказано на те значіння, що у відбудові світу може мати Україна, але й ствержено рішуче (в супроводному листі), жадання наше про відділення України від ССРСР та зазначено, що, бажаючи співпрацювати з Європою, жадною колонією Україна не є і бути не хоче, жадного нового розподілу своїх земель не допустить.

5. Червоний терор, каторжний труд, голод.

Вбачаючи, що розрішення всіх наших національних страждань може прийти тільки шляхом відділення України від СРСР, шляхом відновлення нашої незалежности, уряд У. Н. Р. ніколи не переставав звертати увагу світу на всі ті страшні знуцання, що зазнас Україна від окупантського режиму.

*) Маємо на увазі цінну записку професорів К. Мацієвича та В. Садовського.

На цю тему постійно ведуться розмови представників нашого Державного центру і близьких йому людей з чужинцями. Постійно і систематично реєструються всі факти надужиття з боку Совітів в пресовому бюлетені, що регулярно що-місяця, а часом і частіше виходить у Парижі при Місії У. Н. Р. і розсилається міністерствам цілого світу, дипломатичному корпусу, видатним політичним діячам, сенаторам і послам, так само, як і цілій пресі.

Під час процесу Шварцбарда, українські свідки розкрили в своїх зізнаннях те страхіття, що переживає Україна. Стражданням українського народу під совітами було присвячено кілька найважливіших розділів нашої книжки: "Україна і червоний кошмар", а також відповідні документи видані під редакцією і з передмовою проф. А. Яковліва*). Світова преса безліч разів передруковувала подані нами факти про життя під совітами і наші протести. Але одна з найбільш голосних і авторитетних заяв зроблена була самим Голов-Отаманом Андрієм Лівницьким в інтерв'ю, що було надруковано в "Матен", і яке ми повністю подаємо в наших прилогах.

Подавши стисло характеристику жахливого стану річей на Україні, провідник Державного центру рішуче заявляє перед всім світом, що з насильниками порозуміння є виключеним, що з Москвою жадне примирення неможливе, доки її військо буде топтати нашу землю. Історія Скрипника, над якою особливо докладно спиняється Андрій Лівницький, свідчить яскраво, які можуть бути у українців порозуміння з Москвою в час окупації.

Офіційно Державний центр так само не раз подавав поодиноким урядам і політикам ноти, мемуари, записки про становище на Україні. Ще в 1920 році в Женеві, в час коли становилася кандидатура України до Ліги Націй, делегат уряду подавав інформацію про становище на Україні. Теж саме зробив він в своєму мемуарі 1921 року.

*) Documents sur les pogromes en Ukraine et l'assassinat de S. Petlura. Paris 1927.

В 1932 році представник уряду У. Н. Р. у Женеві подав до Голови Ліги Націй і до всіх делегацій листа в справі примусової праці в СРСР та приложив друкований мемуар в цій справі українського товариства для Ліги Націй (див. Прилоги). Цей мемуар, має вже цілу свою історію, за яку мусимо тут коротко нагадати. Ще на весні 1931 року в комітеті Сходу при Унії товариств для Ліги Націй (цей комітет був створений на пропозицію української делегації) було зачитано доклад проф. Садовського про демпінг (за нього згадуємо вище) і в наслідок його читання виникла в комісії думка винести на загальні збори Унії справу протесту проти примусової праці. Вже в Буда-Пешті в 1931 р. поставлено було цю справу, але з формальних причин її було перенесено на другий рік. На весні 1932 року в Брюсселі під час засідання Унії, український делегат знов поставив це питання, що знов зустрінуло тисячу перешкод, аж доки не дійшло на порядок денний асамблеї Унії в Парижі. В імені комісії Сходу, український делегат передав великий мемуар про примусову працю, який і був розданий всім делегатам. Справа дебатовалася в різних комісіях і підкомісіях. Російська делегація, що в Парижі взяла участь в засіданнях Унії, приєдналася до домагань української делегації (перший і одинокий випадок) і пп. Мілюков та Авксентьев в комісіях і на пленумі одстоювали цю українську пропозицію протесту проти примусової праці.

Справа пройшла в комісії, але зустріла великий опір з боку англійців, німців і частини французів на загальних зборах. Сам Лорд Сесіль взяв слово і переконував одкласти справу для дальшого вивчення. Його пропозиція пройшла 9 голосами проти 8. Справу одкладено на рік.

Тим часом, як ми вже згадуємо, в осени в Женеві цей самий мемуар про примусову працю був переданий всім членам Ліги Націй і звернув там увагу багатьох делегацій. В той час знаменитий передовик газети "Журналь де Женев", нині покійний п. Вільям Мартен в одній з своїх статей рекомендував делегатам покласти в основу своїх дебатів про рабство і мемуар український.

В 1933 році українська Делегація на чергову сесію Унії, що збиралася на цей раз в Монтре, знов подала мемуар про примусову працю і запропонувала резолюцію, яку читачі найдуть в Прилогах повністю. Згідно цій резолюції Унія звертає увагу Ліги Націй на український мемуар і на виклад фактів незвичайно важливих, що там розміщено.

На цей раз, резолюцію було прийнято *одноголосно*.

Ця резолюція, як і всі інші резолюції Унії, офіційно були передані Лізі Націй. Українська делегація ще від себе передала примірник мемуару і саму резолюцію в міжнародне бюро праці. Справа ще не скінчена. Але це показує з якою упертістю доводиться українським урядовим і громадським чинникам боротись за для переведення своїх навіть чисто платоничних жадань.

В часи процесу С. В. У. особливо гаряче виступала Головна Рада, що випускала спеціальний протест французькою і англійською мовою, особисто через своїх членів зносилася з представниками світової науки, оповідаючи їм про переслідування їх колег на Україні. Укр. Т-во для Ліги Націй внесло в 1930 році на річні збори Унії протест проти червоного терору і після дебатів і виступу українського делегата, резолюцію протесту було прийнято *одноголосно* (див. Прилоги). Аналогічне питання поставлено було проф. Р. Смаль-Стоцьким і на конференції С. І. А. М. А. К'у.

Але найбільш болючим було питання *голоду*, яке повстало з першу в 1921 році, коли Голова Місії в Парижі звертався і до червоних хрестів і до головних тодішніх політичних провідників Європи. Про голод почали знов писати в 1929 році і тоді українське громадянство на еміграції сполошилося. В Парижі засновано було спеціально комітет*), що звертався до всіх гуманітарних установ, подавав відомости до преси і випустив брошюру на французькій мові: "Голод на Україні", яку складено було в Празі.

*) В складі: О. Шульгин (голова), пп. І. Косенко і О. Удовиченко (заступники), секретарь М. Ковальский, представниця в Женеві Ганна Келер-Чикаленко.

Далеко більш грізними були відомості, що надійшли до нас з України в 1932 році. Тоді різні закордонні кореспонденти почали описувати, як український селянин кидав свою землю і їздив по цілому совітському Союзові шукаючи шматка хліба... Про це ми в свою чергу подавали як найширші відомості через наш пресовий бюлетень, а в час, коли в Парижі засідала Унія товариств для Ліги Націй, наше товариство випустило спеціальний комунікат на французській та англійській мовах.

Нарешті від липня 1933 року стали надходити до нас вістки про справжню голодову катастрофу на Україні.

Уряд У. Н. Р. вже в лондонському мемуарі оповів про голод і його причини, але пізніше, коли довелося звернутись до гуманітарних установ і до цілої громадської opinio, ініціативу перебрала Головна Рада. Вона ж випустила, за підписом свого генерального секретаря, лаконичну, але рішучу по своєму змісту відозву... Тим часом страшні події на Україні зворушили не тільки цілу еміграцію нашу, а й весь український загал: у Львові і в Чернівцях піднімається справжній народний рух — бажання допомогти голодним братам з Великої України. Греко-Католицький єпископат, на чолі з Митрополитом Шептицьким, звертається з глибоко зворушливим закликом. Так само виступає і Львівський та Чернівецький Комітети з гарячими відозвами.

У Женеву з'їздяться і представники уряду та Головної Ради, представники зі Львова і Чернівців, посли Пані Рудницька та п. Пеленський, Сенатор Залозецький та посол Сербинюк. Були репрезентовані комітети допомоги голодним в Празі і Брюселі, тако ж націоналістичне "Європейське Об'єднання".

По спільній умові Львівські делегати подали прохання до Голови Ради Ліги Націй і до цього прохання приєдналися буковинські посли і представник уряду У. Н. Р., О. Шульгин, як в своїй урядовій якості так і в якості Голови Головної Ради та Товариства для Ліги Націй. В своєму листі до п. Мовінкеля, голови Ради Ліги Націй, делегат уряду, як ми бачимо (див Прилоги), *солідаризується* в справі голоду з усі-

ма українськими організаціями. В цій конкретній справі в Женеві був здійснений таким чином: *Єдиний фронт цілого українства*.

Треба сказати, що перед тим ще відбулися конгреси національностей в Берні, де прийнято було резолюцію протесту проти голоду, а так само в Женеві на конференцію С. І. А. М. А. К'у, що саме там зібрався, українська делегація внесла резолюцію про посилку анкетної комісії на Україну. Управа С. І. А. М. А. К'у передала цю резолюцію Голові Ради Ліги Націй. Так само пані Рудницька знеслася с жіночими міжнародними організаціями, які підтримали перед п. Мовінкелем домагання українців і тим дуже спричинилися до благородного виступу п. Мовінкеля. Всі українці пам'ятають, як поставив він пропозиції українські на Раду Ліги Націй. Не дивлючися на формальний опір Секретаріату, п. Мовінкель таки порушив справу голоду, хоч і на приватному засіданні Ради, себ-то серед представників чотирнадцяти найголовніших держав світу, які більше години гаряче обмір-..ували українську справу, вирішивши в решті решт звернутись до Міжнародного комітету Червоного Хреста. Преса цілого світу рознесла цю звістку і заява представника уряду У. Н. Р. в Женеві, була надрукована безліч разів. Останній, крім листа до Мовінкеля передав ще ноту й Голові Асамблеї, додавши свій льондонський мемуар та спеціальний пресовий бюлетень, присвячений голоду. Ці листи і прилоги були розіслані всім делегатам. Голова Асамблеї одповів через Секретаріат Ліги Націй на цей виступ, вказавши на процедуру, а саме на необхідність, щоб справу голоду поставив один з делегатів Ліги Націй. Але після виступу п. Мовінкеля це робити було вже зайвим. Максимум морального успіху ми в Женеві осягнули.

Треба сказати, що й в інших місцях чужинці відгукнулися на нашу біду: в Відню засновано міжконфесійний комітет на чолі з Кардіналом і архієпископом Відня Інніцером, що виявляє велику активність, а в Парижі стараннями Французського Товариства Українознавства і його незмінного генерального секретаря п. Токаржевського-Карашевича, створено окремий комітет допомоги Україні. Створено так само комітет і в Лондоні. Ця боротьба з голодом тісно в'яжеться з усі-

ма нашими попередніми виступами проти знущань московських окупантів. Але одинъ момент є особливо цікавим, це приєднання до нас Галичини, що до цього часу виступала на міжнароднім полі, обороняючи властиво тільки свої партікулярні інтереси. Новим є те, що міг хоч на цю конкретну справу створитися єдиний фронт всіх українців.

6. Оборона прав “меншостей”.

В концепції закордонної політики У. Н. Р. питання оборони прав “меншостей” принципово відгорає дуже велику роллю. Коли справді ми не можемо ставити питання про соборність територіяльну всіх українських земель, то тим більшим є наш обов’язок дбати про те, щоб нашим людям, які опинилися на західніх землях, були забезпечені національні права, які їм належаться.

Ми не будемо тут давати докладного історичного нарису взаємовідносин наших з так званими “меншостями”, що на тих землях, на яких живуть, складають безперечну більшість і тільки в державно правному відношенню уявляють з себе меншість.

Це одна з найважливіших проблем повійськової Європи: ходить про кілька мільонів компактної “меншости”, що лишається гірко невдоволеною тою ситуацією, в якій опинилася.

Ця ситуація стала все більше загострюватись особливо в Польщі, де обидві сторони українська і польська були непримиримими. Польська пануюча громадська опінія, визнаючи права України на суверенність, на свою державу по за межами нинішніх кордонів Польщі, подекуди симпатизуючи відновленню нашої державности, не йшла на порозуміння з українським елементом самої Польщі, поприкаючи його в непримиримості що до польської державности, в нелояльності до неї. Цей конфлікт привів до того, що крайні і нерозважливі елементи українські перейшли на терористичну акцію, польська адміністрація одповіла так званою “пацифікацією”, страшними репресіями, в яких кругову відповідальність за вчинки одиниць понесло все населення.

1930 і 1931 роки це час нечуваного загострення відносин в Польщі. Справу перенесено було на міжнародній терен до Ліги Націй. Галицькі політики ще на початку, до 1923 року не раз з’являлися в Же-

неві, але це були ще репрезентанти “диктатора” Петрушевича. Галицькі ж послы бували більше на конгресах меншин, подавали прохання до Ліги Націй, але форма цих прохань остільки не підходила до процедури Женевської, що їх дуже легко одкладали не даючи їм ходу. Тільки після “пацифікації” галицькі делегати широко взялися до справи у Женеві і перевели цілу компанію перед Радою Ліги Націй і комісією трьох, добившись резолюції, яка, правда, нікого не вдовольнила і яку всі трактували по-своєму. Після цього до Женеві не раз вже подавалися прохання галицьких українців, що осягали часом певних результатів.

Не будемо тут судити про стан взаємовідносин польсько-українських на теренах Галичини і Волині. Тема ця надто дражлива. Скажемо тільки, що затяжний стан боротьби, яка там ведеться і особливо такі моменти, як 1930—31 рр. прикрими були як для цілої української справи, так для нашої У. Н. Р-івської концепції зокрема. Стоючи у відношенню до Польщі на ґрунті міжнароднім і до того приязнім, строго відділяючи свою лінію від позиції українців-громадян Польщі, уряд У. Н. Р. і його ближчі співробітники мусили найти відповідні форми оборони національних прав наших “меншостей”.

Тут треба, перш за все, рахуватись з тим, що цю боротьбу провадять самі виборні люди Галичини і всяке нетактовне втручання з нашого боку може викликати опір не тільки з польського, але й з українського боку.

Через це сам уряд обрав шлях виключно дипломатичний. В своїх зносинах і розмовах з польськими чинниками, члени уряду У. Н. Р. постійно підтримували необхідність змін політики супроти українського населення, виставляючи справу шкільну і університетську, економічну і справу автономії цих земель. В час “пацифікації” ці розмови були особливо тяжкі. Не обмежуючись одними розмовами, уряд У. Н. Р. передав міністру закордонних справ Польщі ноту (січень 1931 р.), повідомлення про яку ми подаємо в Прилогах.

Але в час “пацифікації” урядові чинники, використовуючи своє громадське становище, виступали і на міжнародній арені, а саме в

Унії для Ліги Націй. В Данцігу, в осени 1930 року, разом з панею Баккер ван Боссе (Голяндія), поставила українська делегація прикрі питання до Голови Польської делегації. В Брюсселю (лютий 1931 р.) і в Перуджі (жовтень 1931 року), автор цих рядків виступив з великими промовама, брав участь в незвичайно драматичних дебатах меншестевої комісії Унії.

Люди, яким, за всяку ціну треба було довести, що уряд У. Н. Р. “зражує” інтереси Галичини, зпершу тяжко на нас нападали, не соромлючись перебріхувати найелементарніщі факти. Але промови наші, які подаємо в Прилогах, говорять самі за себе: ми дійсно залишились на нашій лінії порозуміння з західніми нашими сусідами, ми не порвали і не хтіли поривати з ними, але ці наші відносини ми поставили під велике різико. Ми все зробили, що було в наших силах, щоб освітити справу, щоб відчули її наші чужоземні слухачі, щоб сама польська сторона зрозуміла її глибокий драматизм.

Ми гадаємо, що це нам тоді вдалося: вражіння від цих дебатів було велике і морально наша перемога була безперечною. До того ж і польські делегати п. Стронський, як і сенатор Левенгерц не заперечували фактів і мали мужність визнати перед чужинцями багато прикрих для їх національного самолюбства фактів.

І за все це мали ми тільки страшні на нас напади і обвинувачення з боку наших крайніх елементів. Але після дебатів у Перуджі, після винесення там резолюції (компромісової звичайно) і ці напади зникли, бо всі українці зрозуміли, що максимум того, що в стані були ми зробити, нами було виконано.

Доводилося нам торкатися і справи наших меншостей в Румунії і Чехословаччині. Ми знаємо з особистого досвіду, що стан шкільництва і взагалі становище, наших людей на Буковині далеко не задовольняючі. Між більшістю і українською меншістю в державі існує багато непорозумінь, але немає і тої пристрасти, того маштабу боротьби, як в Галичині. Всім чим могли, шляхом дипломатичних розмов з відповідними чинниками, дбали ми за поліпшення життя наших людей під Румунією.

На Підкарпаттю, де так мінялася політика уряду Ч. С. Р., труднощі повстають ще через розбіжність, що там існує серед місцевих людей, через порівнюючи слабу свідомість їх. Одначе ця свідомість робить великий поступ. Справа автономії Підкарпаття порушена самим міністром закордонних справ д-ром Бенешем. В усякому разі там в першу чергу повстають проблеми культурні, проблема шкільна.

Стоючи у відношенню до цих трьох західніх наших сусідів на ґрунті суто дипломатичному, ми завжди підкреслюємо нашу державницьку позицію, що прагне щирого порозуміння з ними для досягнення вищої нашої національної мети, державної самостійности України. Але ми завжди підкреслювали і підкреслюємо необхідність задовольнити всі національні потреби українських меншостей.

Звертаючись же до останніх, ми не раз закликали їх стати в національно-державному відношенню на наші позиції, звертали їх увагу на необхідність усі зусилля нації концентрувати на боротьбі за відірвання Великої України і перетворення її в незалежну державу: тоді значно легше буде вирішати і всі “меншестеві” справи. Але ніколи не кликали ми їх припиняти боротьбу за їх місцеві національні інтереси, ніколи не проповідували ми безоглядного угодовства, негідної національної позиції, на яку, кидаючись з одної крайности до другої, часом ідуть наші де-які земляки. За останніх не несемо ми жадної відповідальности. Ми настоювали завжди на провадженню боротьби за місцеві права, вказуючи одночасно на легальні засоби боротьби радючи не обминати й безпосередніх розмов з представниками “більшости”, коли на те є можливість. Морально справедливі змагання українського населення на західніх землях ми завжди підтримували і підтримуємо.

7. Проблема Сходу і наша загальна пропаганда.

Наш огляд діяльности Державного центру з обсягу закордонної політики і пропаганди був би неповним, коли б не згадали ми й про східню політику уряду. В цій книжці ми не даємо докладнішого огляду принципових основ нашої закордонної політики, не будемо ширше зупинятися і на східних справах.

Тут у нас повстають інтереси подвійного характера: по-перше серед тих народів, що опинилися, як і Україна, в межах Світового Союзу, ми знаходимо найбільш вірних і природних спільників у боротьбі з московським імперіялізмом. По-друге, і в майбутньому у нас не може не бути найбільш тісних зв'язків і співпраці з цими народами. Серед поневолених народів СРСР, Україна займає поважне місце вже хоч би кількістю свого населення. Не раз представники цих народів висловлювали ту думку, що увільнення України від Москви це буде властиво розрішенням і всіх їх питань, її ж поразка буде необхідно поразкою всіх поневолених Москвою народів.

Ні нині, ні в майбутньому Україна не прагне до будь якої експлуатації своїх сусідів, тим більше до поневолення, чи тих, що мешкають на її землі, чи тих, що живуть поруч з нею в басейні Чорного і Каспійського морів. Економічну і політичну експанзію України, розуміємо ми, як порозуміння наше з сусідніми нам народами на ґрунті визнання їх суверених прав. Але тут можуть бути різні можливості. Такі географічні одиниці, як Крим, ми не мислимо собі одірваними від України, не мислимо без тісно встановленого нерозривного зв'язку політичного, економічного і стратегічного з цим півостровом, де живе стільки українців, де все життя так тісно зв'язане з Україною. Крим — земля з нарізкою місцевим населенням, де ніхто не має більшості — колись була твердинею кримських татар, наших історичних ворогів-союзників і сучасних приятелів. Україна завжди поважала і буде поважати національні права колишніх державних володарів Криму, і ми певні, що в боротьбі за свободу Крима від чуженецьких претензій Україна була і буде найвірнішим приятелем татар. Наше державне порозуміння з ними буде неминучим і наше співжиття найбільш приязним... Не треба забувати, що саме з Київа прийшла до Кримських татар ідея національного відродження в 1917 р. З того часу й підтримуємо ми з їх представниками, що як і ми опинилися на вигнанні, постійні і дружні відносини. Прийде час, коли нам ці добрі стосунки придадуться.

Друге східне питання дуже поважне — це справа козацька. Властиво нас тут найбільш цікавить Кубань і Дон. В час їх державного існування Україна підтримувала, як з Кубанью так і з Доном, як найліпші стосунки. Але в самих цих країнах велася і ведеться боротьба між москвофілами і самостійниками. Донський атаман Богаєвський — це цілковитий прихильник Москви і у нас жадних відносин з ним бути не може. На Кубані ж крім уряду Отамана Іваніса, створився вже за-кордоном уряд Науменка, централіста і москвофіла. Уряд У. Н. Р. підтримує весь час дуже близькі відносини з законним урядом Кубані Отамана Іваніса.

Серед де-яких кубанців повстала була за-кордоном думка оголосити Кубань попросту частиною України. Але уряд У. Н. Р. ніколи на таку позицію не став: за-кордоном відносин державних не міняють. З різних причин ми ж визнали, сидючи в Києві, Кубанську республіку, на цій позиції стоїмо ми і нині. Українській частині Кубані доводилося завжди рахуватися з існуванням там лінейців-росіян, що були далеко не завжди москвофілами. Ці елементи далеко охотніше йшли на державну незалежність Кубані, ніж на приєднання до України. З цим не можна не рахуватись.

Повстає й друге, ще більш складне питання: справа Дону. На цьому терені ведеться і буде ще вестись завзята боротьба між московським централізмом і самостійництвом. Від рішення її в великій мірі буде залежати положення України супроти Сходу і ще в більшій мірі залежить справа Кубані: незалежність Дону тим самим розрішусь Кубанську справу. Тісний зв'язок Дону з Москвою, ставить Кубань під величезну загрозу. Через це ми не можемо не приглядатись з великим інтересом до рухів козацьких на Дону. Тут маємо ми перш за все до діла з так званим “Вільним Козацтвом” і з групою п. Карева (“Ліга возродження козачества”). Обидві мали свій орган, але систематичніше веде свою працю “Вільне Козацтво”, що виходить що два тижня на російській та українській мовах. Українське громадянство і урядові кола звернули свою увагу на цей інтересний рух, але далі, не переставши ним цікавитись, поставились до нього з де-яким застере-

женням. Українське громадянство гадало з початку, що там ходять про пропаганду незалежності окремих козацьких земель і в першу чергу Дону і Кубані. Це цілковито зходиться з політикою уряду У. Н. Р. Але виявилось, що “Вільне Козацтво” висовує ідею “Козакії”, себ-то грандіозної держави, яка б тяглась до Волги, за Волгу і через Центральну Азію аж на Байкал. Така ідея уявляється нам по-перше фантастичною і вже цим, до певної міри шкідливою. По-друге, це не може не привести до колізії з ріжними поневоленими народами ССРСР, що живуть на цих широким просторах. Перший конфлікт повстає між Північним Кавказом і Терськими козаками, претензії яких підтримує “Вільне Козацтво”. Нарешті повстає питання про взаємовідносини Дону і Кубані. Український уряд, як ми вже зазначили, дуже цікавиться всіма цими східними справами, але, підтримуючи незалежність Кубані, він зупиняється перед питанням про характер її відносин до Дону. Це тим більш викликає труднощі, що в Кубанських колах існує велике недовір'я, виправдане чи ні — це иньша річ — до самостійництва Дону супроти Москви...

Одначе всі ці труднощі може й не такі великі, як здається. Самі представники “Вільного Козацтва”, скільки ми знаємо, вважають свою необмежну Козаکیю тільки “ідеалом”. Масам козацьким (особливо донцям і иньшим) ця ідея імponує очевидно своєю грандіозністю. Але більш реальні люди не дуже то далеко йдуть за Волгу: справа ходить головним чином, про Дон, Кубань, Терек та калмиків.

Далі повстає питання, чи ця ідея “Козакії” не може перетворитись ступнево в ідею конфедерації самостійних козацьких республік? Тоді може з'явитись можливість на тих же основах створити їх співпрацю з Україною: себ-то на ґрунті конфедеративних звязків.

Тим часом, в українських колах існують ще, як ми вже казали, одночасно і цікавість і застереження супроти козацького руху. Де хто навіть говорить, що взагалі годі говорити про козацтво, як стає, бо воно, з одного боку, знищено просто фізично, з другого ж боку, й сама ідея станових порядків вже відновленою не буде. Але ми віримо, що все ж знищить козаків — большевикам не вдасться. Станові порядки,

очевидно, мусять демократизуватись, що стане саме, з огляду на фізичні втрати, абсолютно необхідним. Знищення цілковито старої традиції, було б, з нашого погляду, на Дону, наприклад, попросту шкідливим, бо це привело б до повної нівеляції донського населення з північю, і тоді саме Кубань опинилася б під безпосередньою загрозою.

Чи буде існувати в тій чи иньшій формі козаचा традиція в самому краю, це зрештою діло майбутнього. Зараз же ми не можемо не рахуватися з фактом, що козачі маси за-кордоном існують, що в величезній своїй більшості вони наповнювали кадри російської еміграції, жили її впливами. Нині ж, після кількох літ праці козачих самостійників, в цьому осередку прийшли великі зміни: велика частина, коли не більшість козацтва, покинула своїх проводирів, що вели її до Москви. Ця частина еміграції має свої організації на місцях і підтримує як найкращі зв'язки з нашими українськими організаціями. Це вже ми вважаємо позитивним. Отже, мусимо уважно слідкувати за політичним розвитком різних козацьких самостійницьких угруповань та по можливості підтримувати з ними певний контакт.

Східне питання не обмежується звичайно для нас козачими справами: з усіма поневоленими народами СРСР підтримуємо ми постійний зв'язок, і в першу чергу, як це було зазначено вже вище, з Кавказькими Республіками. Властиво ходить справа про Азербайджан, Грузію і Північний Кавказ: ці три республіки зв'язані тісно поміж собою і з Україною. Що ж до Вірменії, то її позиція завжди неясна і стоїть вона осторонь: з одного боку, вірмени шалено бояться турок і через це завжди були вони русофілами; з другого боку, і вірмени не задоволені більшовиками й до того непевні, чи в стані буде Росія в майбутньому утримати за собою Кавказ. В цьому останньому випадкові, їм нічого не лишиться, як приєднатися до майбутньої кавказької конфедерації, а тим часом в Женеві, вони завжди йдуть з росіянами проти нас.

Багато й иньших труднощів існує на Кавказі, але ми можемо твердо сказати одно: три наші спільники на Кавказі міцно тримаються разом і завжди виявляли найбільшу приязнь до України.

Не раз делегація трьох кавказських республік, разом з Українською Місією, подавала спільні дипломатичні заяви. Ще ж частіше, подаючи свої ноти, як кавказці, так і Україна, згадували один про одного, а так само за Туркестан, з представником якого, ми підтримували завжди найліпші стосунки.

Ця співпраця виявляється особливо через видання в Парижі на французькій мові вже від року 1925 журналу “Прометей”, “органу оборони інтересів Кавказу, України та Туркестану”. Так зазначено на його обгортці. Редакція цього органу є спільна, на чолі її стоїть грузин, а до складу входить завжди й українець: до 1928 року українську частину цього органу редагував др. Л. Чикаленко, від 1928 р. до дня своєї смерті, 28 Грудня 1931 року, п. Микола Шульгин, від 1932 р. п. Микола Ковальський. Ця праця переводиться під зверхнім доглядом Голови Місії У. Н. Р. В кожному числі містяться загальні статті про СРСР, стаття на кілька сторінок про Україну і хроніка українського життя. Тут уміщено було чимало статей наших приятелів чужинців, Евена і Моліньє, п. полковника Лямуца, проф. Гумеруса, поета Арокура і т. д. Чимало і українських авторів там же виступало: згадаймо панів О. Лотоцького, Е. Гловінського, В. Прокоповича, А. Яковліва, В. Садовського, О. Шульгина і т. д. Цей орган за вісім літ свого існування зробив величезну пропаганду для нашої справи і знаходиться на полицях по всіх тих установах, що цікавляться східними питаннями, у всіх діячів, які зв'язані своїми симпатіями, чи своєю діяльністю з одним з народів, яких захищає “Прометей”.

Одночасно вже здавна існує і Клуб “Прометей”, ліга поневолених народів в СРСР, на чолі якої стоїть її енергійний голова проф. Роман Смаль-Стоцький. Цей клуб багато сприяв об'єднанню між собою не тільки тих народів, що зазнали вже свого державного життя в 1917-1921 роках, але й представників козацтва, татар Ідел-Уралу (між Волгою та Уралом), Корелії, кримських татар, Якутів. В певні періоди ця Ліга поневолених народів виявляла, як наприклад в осени 1932 року велику активність у Женеві, подаючи заяви і протести ріжним дипломатам.

В Парижі певний час існував клуб Кавказу і України під назвою “Незалежність”, на чолі з п. Шумицьким, але з різних причин цей клуб припинив свою діяльність. При журналі “Прометей” в Парижі також відбувалися часом збори, але тільки тепер, в 1934 році повстає ідея створення строго організованого комітету в Парижі для взаємного зближення України з кавказськими народами і Туркестаном, для утворення осередку для спільної праці і спільних виступів. Нині, як бачимо з останньої прилоги це вже здійснено.

Праця разом з другими поневоленими народами займає поважне місце в закордонній діяльності уряду У. Н. Р. Цим шляхом наші ідеї осягають найбільшого розголосу.

Говорючи про пропаганду, не можемо не сказати кількох слів про Українське “Пресове бюро” в Парижі при Місії У. Н. Р. Існує воно з часу процесу над вбивцею покійного Симона Петлюри. Зпершу бюлетень виходив нерегулярно, потім став виходити на одному-двох, друкованих на мультіплікаторі, листах що-тижня, зрештою, від 1931 р. виходить раз на місяць, (крім екстрених повідомлень) але кожне число містить вже кілька сторінок і дає синтез всім подіям, що торкаються України і які трапилися за місяць.

Вся діяльність, як Державного центру, так і різних наших громадських установ знаходить свій відмогін в бюлетені. Кожного разу дається характеристика ситуації на Україні, відмічаються найважливіші статті про Україну в чужоземній пресі і подаються голоси української преси (“Тризуб”, “Діло”, “Час” і т. д.). Подаються відомості громадські і культурні про всі українські землі. В вересню 1933 року ціле число було виключно присвячене голоду на Україні. Коло тисячі примірників цих бюлетенів розходяться що-місяця по цілому світу і дуже добре використовуються в різних країнах нашими представниками. Пресове бюро в Парижі має своїх представників у Женеві, в Брюсселі, в Румунії, в Болгарії, в Туреччині, в Чехословаччині. Праця п. Ю. Яковліва у Бельгії особливо плодотворна. Але по за тим, що ті бюлетені обслуговують світову пресу, вони призначені, як ми вже це зазначали, спеціально для офіційного

вжитку і їх розсилають до всіх міністерств закордонних справ, до різних дипломатів і політиків.

Не можна не згадати, що ця робота широко доповнюється працею “Офінор”-а міжнародного пресового бюро, яке має на меті освітлювати загальні питання Сходу Європи, але в тому числі і України. Завдяки тому, що на чолі цього агентства стоїть українець, п. Єремєєв, воно зробило чимало прислуг нашій пропаганді, особливо своєю працею в Італії, Швейцарії, Гіспанії, Франції*).

Треба також згадати самовіддану працю пані Ліповецької в Італії, що на свій власний кошт розпочала справу видання неперіодичного органу італійською мовою “Україна”. Підтримуючи з нею постійний зв'язок, Місія і Головна Рада, чим могли, допомагали цій благородній ініціятиві, хоч на жаль ця допомога була мізерною в порівнянню до потреб.

По-за чисто урядовими органами пропаганди та созвучним їм по духу Офінором виходили часом українські бюлетені на чужих мовах, що випускалися то в Женеві, то в Берліні, то ще десь инде. Ці бюлетені з-де більшого з'являлись епізодично і швидко зникали. Де які — напр. бюлетень в Женеві випускався націоналістами. Натомість в Лондоні вже довгий час видається бюлетень більш нейтрально і провадить в Англії досить систематичну і корисну пропаганду, уміщаючи силу дрібних заміток і статей про Україну в місцевій пресі.

Але не має сумніву, що найважливішу роль в українській пропаганді за кордоном відіграли урядові місії і созвучні уряду організації пресові. Досить поглянути на кількість книжок, брошюр, листівок та відповідних вирізок з газет, які з'явилися завдяки тим установам, щоб в цьому переконатися. Ця праця ведеться роками і на велику скалю. І коли за кордоном українську справу все ж знають, за це ми мусимо завдячити перш за все існуванню Державного центру, його енергії, ініціятиві та впливам.

*) Свої бюлетені “Офінор” випускає кілька разів на тиждень на різних мовах і має свої сталі бюро в Парижі, Женеві та Римі.

Без території.

Цим закінчуємо ми наш побіжний огляд діяльності Державного центру за останні роки. Пишучи ці сторінки, відчували ми, що передаємо тільки дуже незначну частину того, що діялося і діється. Відчували, що недалеко вже той час, коли доведеться комусь писати не одну невелику книжку, а цілі томи про наші змагання за кордоном. Тим часом, сподіваємося, що й ця книжка допоможе тим, що осторонь стояли від нашої праці, з нею зазнайомитися, а тим, для кого нового тут знайдеться небагато, — мати змогу зробити підсумки того, що ми перейшли і, може, з більшою певністю подивитись у майбутнє.

В наш час люди легко приходять до зневіря: роки йдуть і не дивлючись на всі наші зусилля, Україна все лишається поневоленою, а страждання її не тільки не зменьшуються, а зростають. Це правда.

Але щоб перемогти потрібна *витривалість*, потрібна *енергія* і *спокій*, спокій людини, — що свій обов'язок виконала, спокій лікаря, який певен в тому, що всі приписи своєї науки він примінив до свого хворого. Такі справи, як визволення великої країни приходять не за рік, не за два, і та “муравлина праця”, за яку в своїй промові говорив провідник Державного центру, своє діло робить...

Був час, коли зневірені люди посміювались одверто, коли Директорія разом з армією провадили на Україні свою нерівну боротьбу з ворогом, втрачували одну позицію за другою, переїздили з одної залізничної станції до другої, докотившись аж до самого західнього кордону, до Збруча... Тоді наші скептики чи й вороги склали цей вірш:

Цим ховали вони і Директорію і цілу українську справу.

Але поруч з зневір'ям серед нас завжди жила мужність. Сталося так, що Директорія втратила і ту територію, що була під колесами її вагону. Сталося найгірше: уряд і армія справді опинилися *без території*. Але склавши зброю фізичну, не склали вони зброї духовної.

Завдяки провідникам нашим, незабутньому Вождеві нації Симоніві Петлюрі, що смертю своєю заплатив за свою мужність і незломність, завдяки витривалості його заступника, Андрія Лівидького, — праця державна ніколи не припинялася.

Ми довели, що і без території, але з твердою вірою в справу, з енергією і вмільстю, можна продовжувати боротьбу за визволення.

Коли кінчаємо ми цю книжку, темна ніч спустилася над нашою землею, але найтемнішою буває ніч перед тим, як світає... І наша праця на вигнання, наша робота національна і революційна буде мати і має свої наслідки.

Існування Державного центру — це є конечно необхідність. Не завжди легко буває його представникам провадити політику серед чужинців, особливо тих, що дуже заприязнилися з нашим ворогом: ці люди жахаються й тіні уряду. Але його існування їм імпонує, імпонує незломність українського народу і його провідників.

Між українцями мусить бути поділ праці: Державний центр мусить тримати провід в руках, рахуючись звичайно з голосами свідомого громадянства.

А останнє не мусить сидіти, склавши руки, і дивитись на те, як уряд бореться. Ще менше має воно права всміхатися на ті чи інші наші невдачі. Воно, — і не тільки еміграція, але й все громадянство, — мусить прийти Державному центрові морально і матеріально на допомогу. Може реалізація ідеї всеукраїнського конгресу і здійснить це завдання.

Часом, виступ американських громадян-українців, виступ послів Галичини чи Буковини на міжнароднім полі може бути дуже корисним

для справи. Як що й маються кола, де найкраще безпосереднє говорити самім представникам уряду, то існують й такі, куди зручніше звернутись українському послу з одного з існуючих парламентів. Але корисним буде їх виступ тільки при одній умові, коли на ті запити, які безперечно поставлять чужинці, як громадянину Сполучених штатів, так і Канадійцю, як Галицькому послу, так і представнику Буковини, — дано буде завжди однородну відповідь. Ця відповідь нині, коли українська справа приходить на порядок денний міжнародного життя, не може обмежуватись загальниками: “ми всі, мовляв, хочемо самостійности і державности!” — Нині цього не досить і цим чужинець не задовольниться. Він питає й про шляхи, якими думаємо ми йти, він питає й про те, *де ж той центр, що ту боротьбу провадить*. І саме на це мусить бути одна і та сама відповідь: Тільки при цій умові виступи посла з Буковини чи канадійського делегата будуть корисними для справи.

Не досить тепер задовольнитись тим порозумінням між окремими групами, щоб мовляв, не шкодити один одному. Треба, щоб кожний український політик, кожна партія чи група передумала собі уважно всю ситуацію, все те, що було нами пророблено і що маємо зробити. Кожний мусить з’ясувати собі, де є центр акції, де мусить бути наш провід.

Може й ця книжка спричиниться де-що для з’ясування цієї величезної справи.

Років два-три назад, боротьбу з Москвою за-кордоном провадив властиво виключно уряд У. Н. Р. Тоді справа порозуміння, коли і була бажаною, не уявлялася абсолютно необхідною. Нині ж, коли на міжнародне поле в боротьбі з Москвою у всіх з’явилася охота виступати, проблему єдності акції треба розрішити і всім стати під одні прапори, прапори Державного центру.

Ми звертаємо наше слово до всіх українців, але найбільше б хотіли ми, щоб дійшло воно до розуму і серця нашої молоді. Щоб вона перенялася нашими думками, щоб вона в слухний час взяла до своїх рук наші прапори, щоб молодь наша стала *нашою зміною*. На тих, що виростають в більш-менш нормальних умовах на землях Галичини, Буковини і Волині падають великі завдання.

Бачимо ми, як молодь ця самовіддано йде на бій за права свого народу, бачимо, як гине вона по в'язницях, а часом і на шибениці і не спокійно нам те, що не в той бік, куди слід, направляє вона свою силу.

Але ми віримо, що молодь відчує, що покликана вона служити саме тій ідеї, яку поставили перед нею батьки. Нація складається не з одного покоління: вона є сумою волі і зусиль довгої низки поколінь. Тільки тоді, коли існує міцний духовний зв'язок між цими поколіннями, осягає нація свого ідеалу.

І ми певні, що молодь нас зрозуміє, що вона піде в слухний час на визволення Батьківщини під прапори У. Н. Р., вона зрозуміє, що утворення самостійної державності нашої, відірвання Великої України від Москви, це перше, це головне завдання нашого і їх покоління.

І кожного, хто зрозуміє зміст цих слів, кожного, хто зрозуміє величезну історичну вагу праці уряду за-кордоном, ми закликаємо стати активно до співпраці з нами. Кожний мусить кликати своїх товаришів і старше громадянство підтримувати нашу працю. Ми закликаємо молодь, щоб вона перш за все озброїлась морально і політично для боротьби, щоб вона вивчилась тої політичної грамоти, яка необхідна для творчої державної праці, щоб вивчилась і методів боротьби, боротьби і словом і мечем...

Ми закликаємо молодих наших патріотів стати "апостолами правди" і оповісти всім українцям, від найвищого інтелігента до найменшого селянина, що всі вони мусять боротися за одну й ту саму мету, що всі мусять підтримувати працю свого Державного центру, свого уряду, що знайшов в собі силу, протягом довгих років провадити нерівний бій з всесильним ще на сьогодні ворогом, уряду, що провадить цю боротьбу не серед нормальних умов політичного життя, а серед страшних злиднів, на вигнання, без території...

Париж. 15 Червня 1934 року

ЗАПОВІТ С. ПЕТЛЮРИ.

“Пам'яті полеглих за державність”.

В день свята української державности встають передо мною постаті лицарів і мучеників великої ідеї.

Тих, що життям своїм заплатили за свою віру в ню.

Тих, що власним чином крові і праці, гарячого патріотизму і виконання обов'язку, умінням — для одних слухатись і для других наказувати, а обом і разом коритись вищим наказам нації, через її вождя переказаним, розпочали нову добу в історії України.

Тих, що створили спільним чином свого життя найкращу легенду нації — легенду оружної боротьби її за своє право жити вільною і державно-незалежною.

Тих, хто заслужив право на те, щоб стати незабутнім в історії України, хто зв'язав її величне минуле з світлим майбутнім і пересказав нам, живим та прийдешнім поколінням, великий заповіт: національної помсти та не-довершеного чину.

Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої — так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчости, всього того, що нація і свідомо і ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя.

Кров, пролита для цієї великої мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відіграватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадає про нескінчене і кличе на продовження розпочатого.

З цим чуттям завжди переживаю я наше свято державности. Воно все зв'язується у мене з дорогими, незабутніми образами тих, хто дав нам право його святкувати, подібно до того, як величаві мелодії нашого гимну, що в цей день здаються особливо урочистими, а слова обов'язуючими, — все

включно. Наша вірність тим ідеям, за які голови поклали незабутні лицарі
оружної боротьби за українську державність з часів 1917-1920 рр. буде най-
кращою пошаною до світлої пам'яті їх, до великого чину їхнього життя і на-
решті до розуміння глибокого змісту тієї думки, що її вклав законодавець в
акт свята Української Державности.*)"

22. 1. 1926.

*) Цю статтю покійного С. Петлюри, написану ним на свято державности
було вміщено за життя його під назвою "Пам'яті полеглих за державність" в
числі 14 "Тризуба" з 22 січня 1926 року.

зливаються з предсмертними стогнаннями тих, чий дух тоді тільки повірить в щирість і поважність нашого святкування, коли не словами-співами, а ділами докажемо нашу моральну вартість бути достойними свята.

Хай же в цей день ми глибше, як коли, відчуємо велику вагу предсмертних заповітів наших лицарів.

Хай свято сьогоднішнє навчить нас шанувати пам'ять полеглих і бережно плекати традиції боротьби за українську державність, такі чисті і проречисті, такі ушляхотнюючі, бо і оправдані і окроплені святою кров'ю найкращих синів нації.

А найголовнішою з тих традицій буде: пам'ятати про неминучість відновлення боротьби тими самими знаряддями і під тими самими гаслами, що ними користувалися і ними одушевлялися жертви військових подій 1917-1920 рр.

Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло — **Незалежна Держава Українська** перетвориться в дійсність і забезпечить отому ралові можливість зужитковувати рідну плодючу землю з її нечисленними багатствами не для потреб третього, або другого з половиною, чи якого іншого інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра і збогачення рідного народу.

Отже: не забуваймо про меч: учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття — творчої любові до Батьківщини, сторожкості до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, — в симбіозі яких знайдемо і вірний шлях до звільнення і програм для будівництва.

Великий чин наших лицарів вчить вірності ідеалам і умінню підпорядковуватись. Тільки вірність і слухняність творять передумови успіху національної боротьби.

Біля гасла: **Українська Народня Республіка — Українська Незалежна Держава** об'єднались всі справді активні сили нації в її боротьбі за незалежність. Тільки в моральній атмосфері, утвореній тією боротьбою, могли з'явитись світлі постаті полеглих, тільки на цьому ґрунті могли зродитись жива легенда дальшої нашої боротьби, що живе невимручою в душі нації і ферментує її сили на нові виступи.

Моральним чотирьохкутником — отим старокозацьким табором — поставимося ми в перехідні дні нашої історії до всіх негідних наступів на нашу єдність та вірність випробованим ідеям. Скупчимося один біля одного з готовністю взаємної допомоги і перестороги — і ми витримаємо усі "міри і проби" незалежно від того, чи вони походять з якогось інтернаціоналу чи від його класократичного антиподу.

Вірність є основою не лише родинного життя. Вірність ідеям є підставою внутрішньої сили ширших громадських об'єднань, до національного

ДЕКЛАРАЦІЇ УРЯДУ У. Н. Р.**а) По смерті Головного Отамана Симона Петлюри.**

25 травня 1926 року смертю мученика загинув славний лицарь землі української Голова Директорії, Головний Отаман Військ У. Н. Р. Симон Петлюра. Не в чистому полі, не в чесному бою поліг він головою, — загинув він від зловорожої руки найманого ворогами убивці, що підстеріг його безбройного на вулиці світової столиці. До численних могил борців проти червоної Москви, що їх розсипано на батьківщині та на еміграції, додано нині ще могилу вождя українського народу, борця за незалежну Державу Українську, за волю й честь Української нації. Народ український, схилився низько перед славною могилою Симона Петлюри, бо він душу свою поклав за Україну, смерть прийняв за щастя твоє, за долю твою.

У тяжкий відповідальний час української історії поставлений був Симон Петлюра на чолі Української Народньої Республіки. Знесилений віками поневолення та лихоліттям великої війни, український народ з напруженням усіх сил своїх змагався створити власну національну державу, свідомий того, що лише “в своїй хаті своя правда, і сила, і воля”. З середини провадилася творча організація Української Республіки на ґрунті народоправства, громадської та політичної рівності всіх громадян, охорони соціальних прав українського селянства й робітництва та національних прав меншостей, що здавна живуть на Україні.

За кордоном, в Європі та в цілому світі, так само напружено провадилась боротьба за визнання Української Народньої Республіки іншими державами та чинна охорона права України на самостійне державне існування. А разом з тим треба було безперестанно відбиватися од віковичного ворога, що зажерливо простягав руку свою на нашу землю.

Жертвенність, твердість та непохитність означають велику путь визвольної боротьби, на чолі якої стояв Симон Петлюра. Свята відданість на-

родній справі, мужнє лицарське завзяття в бою осяяли його славою серед українського народу. А в очах ворогів нашої батьківщини ім'я його стало страшним та ненависним, бо воно було гаслом змагань народніх, що прямували до національної та соціальної справедливости в незалежній республікансько-демократичній державі. Тож, коли ворог людського права поставив собі завданням винищити видатніших противників своїх, то першою жертвою його підступного злочину мав упасти той, хто незломним заборолом стояв на шляху зловорожих замахів на права українського народу. Та для ворожої Москви ще мало самої смерти великого патріота. Для виконання ганебного вчинку ворог зумисне обрав жиду, мов би местника за жидівські погроми під час революції, і намагається брудним наклепом заплямити чисте ім'я того, хто найгостріще поборював усяке насильство та зокрема суворо поборював насильства над жидівським населенням України.

Симона Петлюри не стало. У чужій землі лежить лицарь, ждучи у дубовій ґрунї свого повороту на Україну. Але не смертельний дух його вітає над цілим українським народом, горить в серцях еміграції української, живе серед Уряду Української Народньої Республіки.

Діло Симона Петлюри — то діло цілої нації, і цілим українським народом має бути довершене. Справа національного визволення, що в ній провід вів уряд Української Народньої Республіки на чолі з Симоном Петлюрою, має глибокі основи для себе в самім життю українського народу, в самій душі його. Через невдачі та вигнання провідників боротьба не припиналася — не зійде вона з свого переможного шляху і через трагічну смерть великого вождя. Скроплені мученицькою кров'ю його ідеї та його приклад стануть для нас святим заповітом, кажуть нам не лише продовжувати боротьбу за наше національне й державне визволення, а й наказують помножити наші зусилля, щоб заступити собою страчену велику силу.

По смерті незабутнього вождя виконання обов'язків Голови Директорії Головного Отамана Військ Української Народньої Республіки перейшло до Голови Ради Міністрів Андрія Лівницького на основі закону 12 листопада 1920 року, а Рада Народніх Міністрів в засіданні 1 червня 1926 року прийняла цей акт до відома та виконання.

Приймаючи на себе в цей відповідальний час увесь тягар праці нашого національного й державного визволення, Уряд Української Народньої Республіки дає урочисту обітницю перед цілим українським народом та перед славною памятю Симона Петлюри свято непорушено виконати до кінця свій обов'язок перед батьківщиною.

Уряд закликає всіх громадяни українських до братнього об'єднання навколо ідеалів У. Н. Р., освячених кров'ю наших військ патріотичних та їх Головного Отамана. Уряд Української Народньої Республіки звертається до цілого народу українського, на батьківщині — в неволі та на еміграції в роз-

сіянні сущого, не втрачати духу мужнього, з новою вірою одностайно проти одвічного ворога стати, вшанувати славу пам'ять Симона Петлюри не жалем та слізьми, а могутньою організацією близької перемоги.

"Поховайте та вставайте, кайдани порвіте". І коли спадуть з народу українського ті тяжкі та ганебні кайдани, коли на лицарській крові наших борців повстане незалежна Українська Держава, буде тоді закінчено працю й часове завдання Уряду Української Народньої Республіки. Відновивши державність свою на вільній землі, український народ скаже своє суверенне слово і покличе до влади тих, кого волітиме поставити коло великої державної праці.

А до того часу, підвівши високо у гору прапор Української Народньої Республіки, що випав з натруджених рук славного лицаря, Уряд Української Народньої Республіки закликає націю українську до дальшої боротьби з ворогом, що брутальною силою поневолив нашу батьківщину та найманою рукою занাপастив незабутнього вождя народнього.

Спочивай, змучений Лицарю! Україна не забуде тебе і саму смерть твою перетворить в життя, в славу і волю народню!

12 червня 1926 року.

Андрій Лівницький (—)

Заступник Голови Директорії, Головного Отамана
Військ У. Н. Р.

Вячеслав Прокопович (—)

Голова Ради Міністрів.
Генерального Штабу Генерал-Хорунжий

Володимир Сальський (—)

Військовий Міністр.

б) З нагоди десятиріччя Центральної Ради.

10 літ тому відбулася подія великої історичної ваги в житті української нації. Суверенною волею українського народу покликано до життя Українську Центральну Раду — перший український парламент, якому судила доля положити основи української державної незалежності. Українська Центральна Рада зосередила в собі політичну думку нації, виявила її бажання, державні та соціальні, і привела Україну до того кінцевого вислідку,

що стоїть перед кожною історичною нацією, свідомою, своєї гідності, свого права та своїх життєвих інтересів, — до самостійного державного життя.

Боротьба за незалежність, що фактично розпочалася з моменту самого повстання Центральної Ради, продовжується незмінно з того часу аж до нинішнього дня. Мінялися її форми, відповідно життєвим обставинам, але на протязі цього десятиліття ні на Україні, ні по-за її межами не припинялася боротьба проти заборчої Москви за те, в чому полягає головне забезпечення інтересів українського народу, — за державну незалежність України. На Україні та боротьба, замість збройних виступів, приймає інші форми організованого протесту проти чужинецької окупації, не піддаючися на спокуси безвідповідальних та неорганізованих виступів, і все більше непокоїть окупанта, віщуючи йому безперечний, близький кінець. Організовано продовжується та сама боротьба державна і тут, на чужині, та ростуть і ширяться організовані її засоби збільшуються позитивні її досягнення. По-за окремими негативними фактами, що неминучі за всяких обставин і тим більше зрозумілі в ненормальних емігрантських умовах, бачимо, як загальне явище, гідне національне поведження цілої маси української еміграції — від найбільш політично розвинених та організованих і до менш політично активних її елементів, ще однаково свідомі своєї національної гідності та свого обов'язку перед батьківщиною. Найвиразніші докази твердості і непохитності свого становища дала еміграція в момент тяжкого національного удару — смерті від ворожої руки Голови Директорії і Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри, коли її відповіддю на злочин ворога була ще більша зосередженість волі та енергії еміграційного громадянства все на тій самій незмінній національно-державній цілі.

Констатуємо пильну творчу працю та серйозні досягнення еміграції на всіх ділянках національного життя і в аполітичній — культурно-національній та науковій сфері, — і в сфері громадського й політичного життя. Організованість еміграції виявилася у створенню великої кількості організацій для скріплення внутрішнього життя українського громадянства, для підготовки його до політичної та громадської праці у майбутньому, а також для зовнішніх виступів перед широким світом, для зв'язку його з чинниками так само міжнародного, світового значіння.

Коли взагалі елементи нашої еміграції заховали організований зв'язок між собою та спільність державно-національних настроїв, то особливо це належить до елементів військових. Територіяльно розсіяні по-за межами рідної землі, наші військові в переважній своїй більшості гідно видержали тяжкий іспит, почувають себе за всяких обставин членами національної армії, не тратять своїх бойових настроїв та готові виконати свій обов'язок перед батьківщиною.

В тісному моральному звязку з масою українського народу на українській землі з лояльною еміграцією уряд Української Народної Республіки черпає моральну силу, щоб нести свій відповідальний обов'язок перед Україною в тяжких обставинах своєї праці на чужині. Як колись в тяжких обставинах своїх країн уряди Бельгійський та Сербський, так уряд Української Народної Республіки, перебуваючи на чужині, вважає нинішню владу на українській землі за владу окупаційну, що накинута українському народу силою зовнішньої перемоги.

Уряд УНР не має найменшого сумніву, що український нарід, як не визнає, так і не визнає тої чужинецької влади, а навпаки, як провадив, так і провадитиме боротьбу з нею у різнородних формах, аж до остаточної перемоги, бо єдиним законним урядом українським, який дістав правний свій титул од суверенної волі українського народу, у вільних умовах виявлення тої волі, на українській землі, єсть уряд УНР. Від свого обов'язку уряд буде звільнений тоді, коли складе повновластя на руки свого суверена — українського народу на рідній землі: коли б до тої хвилі уряд УНР одмовився од свого обов'язку бути голосом і представником народніх інтересів перед широким світом, то це б було непростимою його зрадою інтересам українського народу.

Звіт з своєї діяльності уряд УНР дасть на українській землі. Туди поверне він із тим прапором, що з ним ми вийшли, скріпивши ідею нашої державности ширшим досвідом і чином, відкидаючи всякі орієнтації, союзи та умови, що яким будь способом могли б обмежувати повну зовнішню незалежність та внутрішню самостійність Української Держави. Маємо принести на рідну землю народоправний устрій та демократичний лад, що за них змагається український народ, горожанську та національну рівноправність, непорушність тих здобутків української революції, що відповідають життєвим інтересам народа, і в першу чергу закріплення за селянством всіх прав на землю.

Доки наступить сповідна година, маємо робити все для її здійснення там, на рідній землі, де фактично має вирішитися наша національно-державна справа, і тут, за кордоном, де справедливе її вирішення в інтересах українського народу має знайти певне визнання та допомогу. Тому стежимо за настроями і потребами, що повстають на рідній землі, і готуємо способи їх задоволення. Тому робимо все, в наших силах можливе, для висвітлення нашої національно-державної справи у свідомості і громадянства українського на еміграції, і в свідомості громадянства та державних чинників країн закордонних, угрунтовуючи та підготовляючи справу нашого національно-державного визволення.

Твереза оцінка всіх реальних обставин приводить уряд УНР до кінцевого вислідку, що стоїмо ми тепер перед нашими завданнями більш озброє-

ні та сильні, з незмірно більшою певністю перемоги, ніж десять літ тому, на початку нашої боротьби. Кадри свідомих борців за українську національну державність збільшилися без порівняння, обнявши масу нашого народу. Сама свідомість українська поглибилася. Міжнародна думка все більше входить в курс українських національно-державних змагань та поважно трактує справу нашої державної незалежності. Поруч з активними зусиллями усіх чинників нашого народу сама стихія світових подій працює на нашу користь. Все це зобов'язує нас бути готовими та зосередити свої зусилля для осягнення нашого так реального в цей час завдання — національно-державного визволення України.

За тим звертається уряд УНР до українського громадянства у урочисту та знаменну хвилю десятиліття утворення першого українського парламенту, що став виразом суверенної волі українського народу до власної державної незалежності.

17 квітня 1927 року.

Андрій Лівницький (—)

Заступник Голови Директорії, Головний Отаман
Військ УНР.

Вячеслав Прокопович (—)

Голова Ради Міністрів.

в) У зв'язку з процесом С. В. У.

Десять років лютий ворог збройною рукою тримає Україну в тяжкій неволі. Широко родючі лани її сплюндровано, веселі гаї порубано, худобу винищено, селянське добро понівечено, хліборобів землі позбавлено, покріпачено, міста пограбовано, запаскуджено, промисловість захоплено, торгівлю знищено. Святі Божі церкви та доми молитви обкрадено та перероблено на видовища, касарні, стайні. Мільйони українського люду замордовано, заморено в'язницями, засланням, голодом, хворобами; а сотні тисяч сиріт покинуто обдіраних, голодних на призволяще. З багатой многочисної України ворог зробив країну нещастя й плачу, а вільний народ український примушено жити в неволі, злиднях, голоді й холоді.

Десять років ворог мучить Україну та все не вдається йому зробити з вільнолюбного народу українського слухняного безсловесного раба свого. Дорогі традиції давньої старовини, вільний дух козацький предків та свіжі спомини про недавню вільну, самостійну Державу свою — Українську На-

родню Республіку, про національний уряд та про героїчне військо українське підтримують сили народу, його впертість в тяжкій боротьбі з лютим ворогом за державну незалежність.

Минулого року ворог України розпочав новий наступ, щоб знищити, нарешті, відпорну силу народу українського, опанувати його волею, його душею, як опанував він його землею. Цей наступ планово переводиться нині в усіх ділянках життя: в державній — шляхом знищення останніх ознак відокремленості України від Москви; в економічній — через захоплення Москвою центрів української промисловості та грабіжний вивіз природних багатств України і здобутків сільського господарства, відібрання в селян землі та примусове утворення колективних господарств; в соціальній — шляхом роз'єднання селянства, сіянням ворожнечи, введенням кріпацтва в колективах та примусових робіт; в релігійній — шляхом скасування Української Автокефальної Церкви, переслідування релігії, росповсюдження безбожництва; в культурній — скасуванням волі наукового досліду й думки та переслідуванням вчених і культурних діячів.

До цього всього додано ще й кривавого нелюдського терору. Тисячі найбільш свідомих українських громадян без суду розстріляно, ув'язнено або заслано на північ Московщини та до Сибіру. А 45 видатних представників української інтелігенції, наукових та культурних діячів, виділено та поставлено перед большевицький суд у Харкові. Судили їх за патріотизм, за спротив комунізму, за працю на користь української культури, за прагнення самостійності України, за надію на поворот Української Народньої Республіки, їх обвинувачували за зносини з урядом Української Народньої Республіки та кидали на цей уряд ганебні, провокаційні наклепи і вигадки.

Влаштувучи Харківський процес, засуджучи підсудних на тяжкі кари, большевицька, окупаційна влада України, думала залякати цим український народ, відвернути його від Української Народньої Республіки, дискредитувати легальний Уряд та цим ослабити спротив народа і привернути його до признання окупантської влади.

Та помилився наш ворог і тепер, як помилився він р. 1926, коли рукою найманого ката вбив у Парижі Голову Директорії, Головного Отамана війська Української Народньої Республіки, Симона Петлюру. Та не зламав він волі українського народу, лише виявив своє безсилля та показав цілому світові, що український народ і після 10-ти років окупації ставиться до большевицької влади, як до влади чужої; що як раніше, так і тепер український народ бажає самостійної Української Народньої Республіки, свого національного Уряду та під його проводом готовий розпочати останній бій з ворогом за правду і незалежність.

Народе Український! Твоя незломна твердість, впертість в боротьбі з ворогом, віра в конечну перемогу права і справедливості викликають подив

цілого світу та дають Урядові Української Народньої Республіки силу і твердість провадити невтомну боротьбу з ворогом України.

Мріючи разом з народом українським про встановлення миру та спокою в Європі і на цілому світі, Уряд Української Народньої Республіки констатує, що давно жданої пацифікації не може бути доти, доки поневолені народі і в першу чергу багатоміліонний народ український, не будуть мати власної хати — своєї незалежної держави. Не вірячи в добрі наміри ворожої Москви, Уряд Української Народньої Республіки дбає про збереження кадрів нашої лицарської армії та прикладе всіх зусиль до розгорнення тих, просякнутих традицією нашої боротьби, кадрів і утворення міцної регулярної армії для виборення та забезпечення незалежності і могутності Української Держави.

Всупереч ганебним наклепам ворога, Уряд Української Народньої Республіки непохитно стоїть на тих основах самостійної української державності, які встановлені були волею Твоєю, Народе Український. Жадних договорів з чужоземними державами, які моглиб позбавити Україну самостійності та незалежності, Уряд Української Народньої Республіки не заключав і ніколи не заключить.

Єдиний договір, що було заключено р. 1920 з Польщею в найтяжчих умовах боротьби з большевиками, дав визнання Польщею повної самостійності Української Народньої Республіки і забезпечив невтручання яких будь чужоземних чинників у внутрішнє життя незалежної Української Держави. Ані з Деникином, ані з Врангелем Уряд Української Народньої Республіки договорів не складав.

Тому, нікчемною брехнею являються закиди ворогів нашої святої справи, ніби національний Уряд України схилився коли небудь до обмеження державної суверенності українського народу.

Уряд Української Народньої Республіки весь час бореться і буде боротися до кінця за відновлення Української Національної Держави на основах повної незалежності, народоправства та демократичного державного ладу. Він стремить до того, щоб на самостійній, не від кого незалежній Україні було встановлено такий державний соціальний та господарський лад, який існує в передових демократіях світу, щоб наш народ, селянство й робітники, жили в таких умовах, в яких вони живуть на Заході та в яких мають право жити з огляду на їхню працю на їхню важливу ролю у вільній, демократичній Українській Державі.

З окрема Уряд Української Народньої Республіки стоїть за признання права власності на землю за селянством України. Він ніколи не визнавав і не визнає за бувшими землевласниками-поміщиками права на поворот їм землі, або на стягання з селянства платежів за відібрану землю, як рівнож відкидає й нові форми панщини, запроваджені на Україні окупаційною вла-

дою у вигляді колективних та державних сільських господарств, в яких селян позбавлено права на землю, на здобутки їхньої праці та перетворено в безправних кріпаків північного деспотизма.

Уряд Української Народньої Республіки стоїть за охрану всіх законних інтересів робітництва, визнає за ним право страйків, коаліцій та ставить своїм завданням організацію державної охорони праці, урегулювання робітничого дня і соціальне забезпечення робітників.

Уряд Української Народньої Республіки стоїть за вільну зовнішню і внутрішню торгівлю, за вільну ініціативу в промисловості.

Стаючи на принципах демократії, Уряд Української Народньої Республіки визнає рівні політичні і громадські права за всіма громадянами Української Народньої Республіки без різниці стану, полу, віри і народности та повну їх рівноправність перед законом і судом.

Громадянам України, що належать до національних меншостей. Уряд Української Народньої Республіки забезпечує всі права їхньої національності і культури, згідно з нормами міжнародного права.

Виходючи з засад правової державности та визнаючи рівноправність всіх громадян перед законом, Уряд Української Народньої Республіки дбатиме про встановлення на Україні твердої влади на основах права і закону.

Уряд Української Народньої Республіки не визнає ніякої диктатури, державної чи класової і всіма засобами буде боротися проти насилля, ексцесів, надужиття сваволі, позасудової розправи сильнішого над слабшим. Він буде вживати всіх заходів, щоб знищити посіяну ворогом ворожнечу між народами і класами України та встановити мирне співжиття їх на спільній батьківщині.

Уряд Української Народньої Республіки визнає за всіма громадянами України волю віри й право на вільне задоволення релігійних потреб; волю слова, друку, професії, організацій, зборів; забезпечує всім громадянам недоторканність особи, мешкання, кореспонденції.

Уряд Української Народньої Республіки дбатиме про обов'язкову початкову освіту народу, про збільшення нижчих, середніх і вищих шкіл, про розвиток науки і культури взагалі та про повну волю наукового досліду і думки.

Стверджуючи це й обіцяючи непохитно боротися за проголошені основи державного життя самостійної України, Уряд Української Народньої Республіки, після звільнення України від ворога, складе перед Тобою, Суверенний Народе Український, свої повновасті, доручені йому першими парламентами України.

Обставини й воля Твоя, Народе Український, вкажуть час і місце скликання Всенароднього Парламенту Вільної, Самостійної України, який, jako верховний орган господаря землі української — народу її, остаточно вста-

новить форму державного ладу України та закріпить його органічним конституційним Статутом Незалежної, Суверенної Української Держави.

Народе Український! Наближається рішучий час. Сили ворога слабнуть, розпоршуються, впертість зменшується. Ще одне, останнє зусилля і він впаде, переможений. Щоб добути цю перемогу, щоб наблизити довгожданій мент відновлення вільної, самостійної Української Держави, Уряд Української Народньої Республіки закликає Тебе, Народе Український, на Україні і в розсіянні сушій, забути всі часові внутрішні розходження, об'єднатися, скупчити всі сили розуму і волі на одному завданні, на одній спільній національній меті: одностайно й однодушно на ворога стати за звільнення рідного краю від московської неволі та за відновлення самостійного, незалежного державного життя на вільній Українській Землі.

А. Лівчицький (р. в.)

Заступник Голови Директорії Головний Отаман
Війська і Флоти Української Народньої
Республіки.

В. Прокопович (р. в.)

Голова Ради Народніх Міністрів.

В. Сальський (р. в.)

Генерального Штабу Генерал-хорунжий Міністр
Військових Справ.

26 травня 1930 року.

III

ПРОМОВИ І ЗАЯВИ П. ГОЛОВНОГО ОТАМАНА АНДРІЯ ЛВИЦЬКОГО.

а) Промова виголошена в одній з еміграційних колоній на весні 1933 року.

Почуваю себе щасливим з рідкої нагоди особисто привітати вас і спочити серцем у вашому товаристві, як у своїй інтимній родині.

Серед вас бачу й тих, з ким разом переживав дні нашої національної революції 17 року, й тих, з ким разом довелося боротися, кипіти і страждати підчас війни з москалями в роках 19—20, всіх тих, кого невблаганна українська доля загнала далеко за межі коханої України.

17 довгих літ одділяє нас од тих світлих радісних днів, коли нація українська повстала до боротьби, і вже 12 літ минуло по тих трагічних днях, коли ми з вами переходили Збруч та Дністер, коли наша лицарська армія залишала рідну землю. Пригадаймо тодішню роспуку нашу, наш безконечний смуток, коли багатьом здавалося, що втрачено все, що нема надії, що боротьба навки програна.

Але тільки на короткий час огорнула нас страшна роспука, страшніша від усякої поразки. З перших же днів по катастрофі наш державний провід розпочав велику працю по організації нашого вояцтва, по перегрупованні наших національних сил для майбутньої акції. На чолі того проводу стояв наш незабутній незломний вождь, який в ті далекі дні страждав найбільше, бо страждав за всіх нас, за всю Україну. Пригадайте, панове, наші молоді мрії про близькість тієї неминучої "акції". Коли б перед 12 роками наша доля пророкувала таке довге вигнання, у нас опустилися б руки, ми може не змогли б працювати, ми б навіть не хотіли жити на світі.

А тепер? І зараз нам не бракує мрій, і зараз ми в кожній хвилі готові до бою, але вже нас не злякають перерви, не злякають навіть довгі роки чекання та підготовчої праці. Чому це так? Тому що за ці роки впертої робо-

ти ми всі, нарешті, стали українцями-патріотами, ми всі знаємо вже нашу мету, ми не маємо й тіні сумніву в нашій остаточній перемозі.

Напередодні нашої національної революції багатьом з нас сама думка про самостійну Українську Державу здавалася фантастичною мрією, бо проти нас стояла тоді могутня, здавалося імперія Російська з десятками тисяч своїх таки українських яничарів, а з нами — велика півсвідома етнографічна маса та недосвідчена в державних справах, неорганізована, розперезана інтелігенція українська. Коли до того додати, що проти нас стояв увесь культурний світ, який нашої справи не знав і не хотів знати, то мусимо щиро й об'єктивно констатувати, що за ці короткі для життя нації 16 літ маємо колосальні досягнення.

Переможені мають звичай нарікати на свій провід, а у нашої, донині не цілком підперезаної інтелігенції, цей звичай має свою традицію. Колись козаки після поразки видавали часом ворогам своїх улюблених, але переможених отаманів. Тепер, за часів еміграції, наші новітні "історики" навипередки "критикують", вірніше обливають помнями і самих себе, і наш провід, і Центральну Раду, і всю традицію нашої визвольної боротьби. Їм аж тепер здається, що треба було робити инакше, — тоді власне, була б перемога.

Ця "критика" стала остільки конечною, що навіть ліпші наші громадяне, беручися за перо, соромляться боронити наше минуле, а вважають ніби за обов'язок свого сумління наводити різні безпідставні оскарження і проти Центральної Ради та її провідників, і проти політичних партій, і навіть проти нашої лицарської армії, не кажучи вже про Директорію, Трудовий Конгрес і т. и. Ми й досі не навчилися розуміти, що Центральна Рада має перед Україною може більше заслуги, ніж усе те, що було перед нею, що колись Центральна Рада стане для народу українського тією святинею, навколо якої нащадки наші складатимуть пісні й творитимуть легенди.

Треба констатувати певну пореволюційну реакцію серед нашого громадянства, особливо молодшого. Коли в році 1917-му і ті громадяне, що на питаннях соціальних мало розумілися, юрбою йшли в політичні партії з різними соціалістичними етикетками, тепер стало надто популярним накидатися на політичні партії взагалі та на українських соціалістів зокрема й особливо. І в злочинах Центральної Ради завинили, мовляв, оті ненависні соціалісти, бо останні склали її абсолютну більшість.

Але ж, панове, хто б в році 1917 організував для національної революції українські народні маси, коли б не оті "інтернаціональні" українські ес-деки і не оті "зелені" українські есери, чи нарешті не ті "культурники", що організували частину нашої інтелігенції в партію радикал-демократів (с.-ф.)? Чи без того національного партійного проводу не пійшли б півсвідомі народні маси за соціалістами московськими, за різними московськими союзами на чолі з Союзом "Всеросійским Крестьянским"? І чи мали б

ми тоді ті урочисті Універсали Центральної Ради, ті блискучі етапи нашої державности, якими нині пишаємося і які є підставою нашої сучасної боротьби та міжнародної пропаганди?

Нарікають на Директорію за те, що не перемогла, не зуміла організувати перемоги. Забувають, що тоді Україна змушена була боротися проти всіх своїх сусідів, не тільки не маючи підтримки, а маючи до себе лише вороже ставлення тодішнього всесвітнього пана — Антанти. В обставинах такої боротьби треба дивуватися не нашій катастрофі, треба подивляти ту лицарську впертість, з якою наш державний провід боронив українські землі протягом 19 та 20 років.

Нарікають тако-ж на дипломатію Директорії, висміюють наші делегації, що їх висилала Директорія і на Мирову Конференцію в Парижі, і до різних держав світу. Розуміється, не всі репрезентанти наші були досвідченими дипломатами, але вчитайтесь в ріжноманітну літературу, що вийшла з приводу Мирової Конференції, і переконається, що коли б ми мали в дипломатичному корпусі десятки Талейранів, Бісмарків та Кавурів і тоді в 19 році не змогли б досягати визнання України і моральної хоч би підтримки нашої справи.

Вижчі репрезентанти наймогутніших народів, од рішення яких залежала доля всього світу, виявили дивне для нас нерозуміння справ Сходу Європи взагалі, справ старої Росії з окрема і справи української особливо. Знаменна декларація Вільсона була лише яскравим феєрверком який погас в непроглядній імлі безнадійного консерватизму тих арбітрів, що мали ту декларацію реалізувати. Навіть питання про поділ Австро-Угорщини і визволення пригноблених нею народів було питанням дискусійним, бо нелегко було всесвітнім арбітрам зробити сміливий крок бодай проти свого недавнього ворога. Як-же безнадійною виглядала після цього справа розподілу недавнього вірного союзника Антанти — старої Росії, а особливо “нове” питання формального визнання України, про існування якої люде Заходу давно вже забули. Лише для Польщі зробили виняток, народи-ж прибалтійські довго чекали на вирішення своєї долі, і коли нарешті здобули визнання, то лише завдяки виключним обставинам. Саму думку про відірвання від Росії якоїсь території великі держави Антанти вважали за образу для вірного союзника, а вже відокремлення України здавалося їм недопустимою ліквідацією колишньої імперії.

Нарікають часом на Директорію навіть за повстання 1918 року проти Скоропадського, бо мовляв тим повстанням Директорія “зруйнувала Українську Державу”. Такі нарікання часом можна почути навіть од державників українських, які в свій час самі боролися проти москвофільського режиму Скоропадського. За 12 літ емігрантських злиднів забули вони, що тим всенароднім повстанням Директорія зміла з української нації ганьбу чужо-

земно-московського урядування, зліквідувала ганебний замах українських яничарів зробити з незалежної Держави Української звичайну московську провінцію. Коли б не було того повстання, коли б не було потім кривавої боротьби Директорії проти московських большевиків у всього світу склалося б вражіння, ніби нація українська на довгі роки спокійно прийняла і "федерацію" Скоропадського і "федерацію" III-го Інтернаціоналу.

Час, панове, навчив нарешті нас ненавидіти ворогів України і любити чистим братерським чуттям тих українців-патріотів, які заслужили на те почесне ім'я. Нас небагато на еміграції, на жаль не так багато активних борців за визволення. Мусимо поважати і тих "лівих" патріотів, що в боротьбі за Україну мріють тако-ж про майбутній соціалістичний ідеал, і тих "правих" романтиків що не забули минулої давньої гетьманщини. Не тому ми, державники, мусимо боротися проти совітофілів чи шаповалівців, що вони — ліві, а в першу чергу тому, що вони орієнтуються фактично на єдину Росію, не тому побороємо гетьманців, що вони реакціонери, а в першу чергу тому, що їх ідеологія тягне Україну до "триєдиної монархії Російської". Хай сідають собі за "круглий стіл", який сниться вже росіянам, — не вони презентують Україну, не за ними піде українська нація. Не будемо копатися в чужих серцях, не будемо осуджувати патріотів за праві чи ліві ухили. Пам'ятаймо, що німецькі соціалісти билися з французькими в обороні монархічної батьківщини, пам'ятаймо, що рояліст французький гинув в окопах в обороні республіки Французької!..

Де-ж, панове, ті досягнення, про які я згадував на початку? Чому саме тепер, по 12 роках злиднів емігрантських та тяжкої нечуваної неволі на Україні, ми можемо спокійно дивитися на пройдений шлях і з певністю чинно чекати вирішення нашої долі? Тому, що тепер бачимо, нарешті, ту консолідацію національних сил, той залізний гарт в боротьбі, яких не було на світанку наших змагань. Тому, що маємо нарешті ті "власні сили українського народу", на які так люблять посылатися українці протилежних політичних поглядів.

Там, на нашій Україні, під деспотичним режимом лютої Москви, в пекельних муках, в стражданнях, яких уявити собі не можуть чужі щасливі народи, нарід український, нарешті, пізнав самого себе. Етнографічна маса стала, нарешті, модерною нацією, яка вже не піде за брехливими гаслами єдиного революційного чи контрреволюційного фронту, яку вже ніколи не приваблять заклики до братерства народів московського та українського, до мирного співжиття в єдиній великій державі, чи пролетарській, чи якійсь невідомій новій Росії. Після довгих віків чужоземної неволі нація українська мала нещастя опинитися під таким несамовитим режимом, який найліпше переконав усіх від статечного селянина та свідомого робітника до молодого комсомольця, що тільки вперта послідовна боротьба проти чужоземного оку-

панта врятує націю від повної загибелі. Зрозуміли народні маси на Україні, що свідомо своєї гідності культурна нація може нормально існувати лише в своїй незалежній державі. Зрозуміли і принищили, вперто саботуючи ворога, зберігаючи однако-ж головні сили для близького вже останнього рішучого бою.

Пам'ятають наші поневолені брати про "еміграцію" українську, про тих, хто ніколи не зрадив, а з боєм залишив рідну землю, прислухаються до нашої впертої муравлиної праці і добре знають, що в час великого гніву, в час заслуженої кари для ворогів ми будемо разом з ними. Не розбіраються наші мученики в політичних відтінках окремих груп еміграції, не розуміють різниць, що здаються такими дрібними для закладників московського пекла. Знають вони добре і тішаться з того, що велика більшість еміграції об'єдналася навколо єдиного традиційного центру нашої боротьби — уряду Української Народньої Республіки, що внутрішня опозиція наша, чи з лівого, чи з правого боку, лише підкреслює основну властивість У. Н. Р., як державної організації українського народу, а не якоїсь там групи, партії, чи "концепції". Відчувають усім змученим єством своїм, що окремі українці чи організації українські на вигнанні поборюють часом не "уряд У. Н. Р.", а лише його тактику чи окремі виступи, чи нарешті тих чи інших сучасних провідників нашої справи. Відчувають і з напруженням чекають того великого натхнення, яке об'єднає всіх на св. день Суду Божого за віковічні кривди народу нашого.

Треба констатувати тако-ж значні досягнення і на арені міжнародній. Правда, великі держави до цього часу не розуміють причини світової кризи, культурні народи байдуже дивляться на знущання банди озброєних розбійників з безборонних народів колишньої Росії. Але так ліпше, бо не в чужоземні, хоч би й "братерській", допомозі — щастя української нації. Хай "мудрі" большевики не лякають своїх невольників чужоземною "інтервенцією". Останньої не хоче світ, **не потребуємо й ми**, бо досить уже чужоземної сили на скривавлених землях наших. Нам ходить про розуміння культурним світом нашої справи, про пробиття твердого муру загальної байдужости до долі народів Сходу Європи. Те розуміння ще далеко від свого ідеалу, але ми вже не чуємо себе такими сиротами, як давніше.

Невтомна діяльність наших людей в різних міжнародних товариствах, діяльна участь українських діячів в різних конгресах та конференціях постійний контакт з відповідальними чужоземними чинниками та систематична пропаганда в світовій пресі змінили до непізнання світову опінію про нашу справу. Вже ми не "півбольшевики", не "тіж росіяне", вже навіть ми — не "німецька чи польська інтрига", вже нас знають, як націю, нами цікавляться, з нами починають рахуватися, як з майбутньою силою. Стара Росія вже не є недавнім союзником, уже давно втратила свій авторитет могутньої дер-

6) РОЗМОВА З ПАНОМ ГОЛОВНИМ ОТАМАНОМ АНДРІЄМ ЛІВИЦЬКИМ.

Під час свого перебування у Франції в осени 1933 року Пан Головний Отаман погодився дати інтерв'ю для відомої на цілий світ французької газети "Матен", що надрукувала довшу розмову з Президентом 1 листопада 1933 року за підписом знаної нашої приятельки панни Сюзанни Бертієн і то під таким наголовком: "Голод і рабство".

Життя на Україні це пекло.

Перед інтерв'ю знаходимо такі вступні слова від редакції:

Життя на Україні це пекло, але Пан Лівіцький, голова уряду українського на еміграції, стверджує, що його батьківщина не вмере і що вона досягне своєї незалежності".

Подаємо розмову повністю.

Двері поволі відчиняються і входить президент. Спочатку видко окуляри, які освітлюють його обличчя, як лихтарі з авта, з-за них проступає погляд, ніби приспаний турботою і меланхолією; але одколи починається розмова, погляд той переймається впертою енергією з великою домішкою тонкої іронії.

Пан Лівіцький заступив року 1926 Отамана Симона Петлюру, підступно, як відомо, вбитого. Він стоїть тепер на чолі українського правительства на вигнанні. Правительство те підтримує традицію української незалежності і, одколи країну окуповано совігами, не перестає протестувати проти тієї несправедливості.

— Вже тринадцять літ, як я залишив наш край, — каже пан Лівіцький. Отже з того, як бачите, виходить, що я, на жаль, не можу дати вам вражінь безпосередніх з сучасних подій на Україні; але проте ніхто краще від мене не може про це говорити, бо через своє становище я знаходжуся в самому центрі всіх відомостей.

— Не зважаючи на те, що совітський кордон пильно стережуть, часто трапляється, що українцям з ризиком найбільших небезпек таки щастить його перейти, і таким побитом звідти вириваються і комуністи, і не-комуністи. І я можу вам сказати, що їхні оповідання сходяться у всьому: життя там — це справжнє пекло. Багато говорилося останнім часом про голод, і ці страшні злочинства вразили опінію західних народів, але голод — це тільки епізод, це тільки одним нещастям більше, що його докинуто до купи інших.

— Багато говорилося в наші дні про рабство з часів фараонів і т. д., про сучасну торгівлю чорними; таке поступовання, негідне високої цивілізації, гостро заплямовано і досі ще жураються долею тих нещасних рабів.

жави і стала в очах світу ворогом права й правди та вічною загрозою нових конфліктів. Питання про розподіл Росії вже перестало бути таким новим та одіозним, де-які держави зрозуміли навіть, що той розподіл відповідає їхнім реальним інтересам і є кінцевим в інтересах стабілізації Сходу. А за зрозумінням прийде нарешті й реальна допомога визвольній боротьбі українського народу...

Отже, панове, без сорому, а з гордістю оглядаймося на наше недавнє минуле, без зневір'я, а з незломною певністю заглядаймо в яскраві очі близького вже майбутнього. Коли саме та щаслива хвилина надійде, — не знаю, але вище щастя, панове, не тільки в перемозі, а і в самій боротьбі, навіть в тій дрібній праці, якою вам доводиться займатися на еміграції, всюди підкреслюючи самим існуванням своїм, що ви — незломні борці за визволення рідного краю. Діяльність нас усіх, од найскромнішого козака до найвидатнішого політика чи генерала — наближає нас до давно жданої перемоги. Глибоко вірю в те, що всі українці тепер уже не "малороси", а не гірші од французів, німців, бельгійців. **Знаю, що коли заграють сурми, всі українці як один муж зуміють з гідністю жити та зі славою вмірати за свою змучену Батьківщину.** Певен, що в тій щасливій хвилині загальне натхнення об'єднає всіх нас і винесе націю українську на найвищі щаблі давно жданої волі. Бачу, як стара Європа та недоступна Америка повертають в наш бік короткозорі очі свої, забувають нарешті про "союзника" та наввипередки запобігають перед залитою кров'ю, але вже щасливою, вже могутньою, вже навіки незалежною державою великого вільного українського народу.

Але за тих часів рабів принаймні годовано; а коли на щастя траплялася добра душа, то філантроп міг їх викупити й тим визволити з неволі. В совітському союзі нічого подібного. Вся людисть там — в рабстві. Уряд має право життя й смерти над кожним підданим: уряд кожного може ув'язнити, виголюджувати, мучити по своїй вподобі, силою затримувати на совітській території. І нема жадної надії, що якийсь філантроп чи якась країна зможе тих рабів викупити щоб дати їм волю. Совіти забрали в них все аж до надій на краще життя після смерти, бо вони намагаються геть викоринити навіть віру. Уявіть собі, що то таке смерть надії, смерть всякої ілюзії. Уявіть собі це на хвилину і все-ж те, що ви зможете уявити, буде менше від страшної дійсності.

— Але, пане Президенте, коли б де-які елементи українські, щоб врятуватися від такої страшної долі, погодилися з московським правительством, то може б совіти і не виявили такої жорстокості?

— Само собою ясно, що таке наближення й на думку не може спасти жадному справжньому патріотові українському. Як можна помиритися з чужоземною владою, яка окупувала військовою силою ваш край й тримає його під таким варварським режимом? Ми вимагаємо нашої незалежності національної і ми непохитні в нашому бажанні і нашій волі її здобути. Коли народ, більше як 40 мільйонів душ, хоче бути вільним, він того досягне. Ніяка згода з урядом московським не можлива раніше, ніж Україні не буде віддано свободи. І саме через це маса нашого народу зостається завжди ворожою до катів своєї свободи і підтримує морально правительством національне, на чолі якого я стою. Совіти зуть наших прихильників "петлюровцями", тобто прихильниками Симона Петлюри, мого славного попередника й друга, завжди невіджалованого. Їх переслідують завзято, але перемогти не можуть ніколи.

— Звичайно по-за "чистими" знаходяться завжди і люде компромісу, які бажають пристосуватися до нового режиму. Вони пристали до комуністичної партії, сподіваючися таким побитом полегшити долю нашого краю. Але їх зустріли жорстокі розчарування. Багатьох комуністів українських, не зважаючи на їх настрої примирливі, вивезено на північ, засуджено на кару чи на торгу чи на кару на горло.

— Ось приклад найяскравіший: Скрипник, чоловік, який належав до старої гвардії большевицької, особистий приятель Леніна, чоловік, що був українцем, але бажав власне погодити свій дух національний з сучасним режимом совітським. Протягом років він був народним комісаром на Україні і одночасно членом центрального виконавчого комітету всього союзу совітського. І що-ж? і цей чоловік до краю розчарувався, бачучи всю безпідставність своїх зусиль урятувати Україну. Тоді вирішив він протестувати проти режиму, що його накинута силою

Москва, і потрапив у неласку. Його обпали агенти Сталіна, гостро на нього нападаючи, і він нарешті заподіяв собі, як ви знаєте, смерть в липні цього року. Чутка пройшла, що його вбито, але чи вбито, чи заподіяв собі сам він смерть — це нічого не змінє і його доля це доказ наявний, що між сучасними володарями Москви і Україною жадне замирення не можливе.

По цій довгій тираді президента ми ставимо нове питання:

— Чи Україна і Росія це справді дві країни, що дійсно розрізняються одна від одної, чи може українці це тільки частина народу російського?

Відповідь виразна і категорична:

— Ні, ми не росіяне. Ми — слов'янський народ, що має свої власні традиції, народ набагато старіший, народ зв'язаний з іншою цивілізацією. Духовний склад українців більше наближається до духу західного і виразно протиставляється російському. Не забувайте, що своїм географічним становищем територія, що зветься Росією, — це вже не зовсім Європа, але ще й не Азія, і може причина всіх заколотів, всієї тієї нерівноваги саме в тому і полягає, що ментальність цих двох елементів ніколи ще не могла поєднатися гармонійно.

— Коли б вам трапилося переїздити землею російською і українською, вас вразила б різниця, яка існує між тими двома країнами. Ви б побачили, що Україна де-якими сторонами нагадує трохи Францію.

— І в цьому може одна з перших причин, чому мої компатріоти-емігранти, що влаштувалися в вашій прекрасній країні, так прив'язалися до Франції, якій ми дуже вдячні за її гостинність.

— Залишаючи вашу землю після короткого тут перебування, я дозволю собі висловити мій подив перед тим, як Франція зуміла погодити любов до свободи з гарячим патріотизмом. Це великий зразок для інших народів.

— Пане президенте, чи не сказали б ви, на закінчення, які ваші майбутні плани і як уявляється вам будучина України?

— Я не хотів би торкатися тут пекучих проблем політичних. Я хочу тільки висловити вам моє глибоке переконання, що нарід український з упертістю, яка його характеризує, досягне того, чого він бажає. Зараз ми — в жалобі. Голод нищить людність нашу, ми добиваємося помочі від цивілізованого світу. Але ми переконані, що нарід український перебуде і це жакливе нещастя.

— Це не перший раз на нашу землю протягом її довгої історії спадає така катастрофа. Ми вже мали в другій половині ХУП віку нещасливий період, що зветься "Руїною". Але не зважаючи на страшні нещастя, на напади, що завжди поновляються, Україна поранена, покалічена, витримала все, не піддавшись. Не поступитись вона й перед заїстією своїх могутніх ворогів, хоч їх діло — це найпотворніший злочин сучасности.

— Україна житиме, не зважаючи ні на що, не в наслідок чуда, а силою логіки подій. І я надіюся побачити той день, коли наш народ возстановить свої права і вийде в родину європейську і світову націй вільних і незалежних.

в) ПОДОРОЖ ПАНА ПРЕЗИДЕНТА АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО.

Під таким титулом подало українське пресове бюро в Парижі в своєму бюлетені № 134 від 30 грудня 1933 р. замітку про побут П. Президента у Франції. Подаємо її в українському перекладі повністю:

“Декларація зроблена П. Президентом Андрієм Лівіцьким в “Матен” зробила велике вражіння серед українців. Чужоземна преса так само не раз передруковувала це інтерв’ю. Преса українська крім того зостановилася на самій подорожі шефа українського уряду на вигнання. Андрій Лівіцький перш ніж покинути Францію і повернути до Швейцарії був гостем української еміграції як у Парижу так і на провінції (Шалет). Зустрінутий з ентузіазмом своїм українським громадянством наступник Петлюри ознайомився з життям української еміграції, що живе на гостинній землі Франції і на інтимних зібраннях, улаштованих на його честь, звернувся з словами втіхи та бадьорости”.

Пресове бюро так передає промову Президента, резюмуючи головні її уступи:

— “Часто забували за кордоном про Україну. Ліга Націй, наприклад, займався дуже багато конфліктом хінсько-японським, обвинувачуючи Японію в її агресивності супроти анархічного Китаю, тоді як та ж Ліга Націй не протестувала проти агресивності і традиційного імперіалізму анархічної Москви супроти України і стількох других країн, що були багаті та організовані. Новий режим в Німеччині викликав так само гарячі протести світової опінії, яка робить вигляд, що не помічає страшної нужди в царстві Совітів. Невже люди не бачать, що будь який режим це рай в порівнянні з большевицьким пеклом. Знаходяться ж оборонці Совітів, які так охоче заплющують очі на всю цю страшну дійсність.

— Але, додає Президент, з приємністю констатуємо, що нарешті Рада Ліги Націй примушена була зайнятись становищем на Україні, що вмирає з голоду. Представник благородної Норвегії п. Мовінкель, що був в той час головою Ради Ліги Націй, зробив жест, що пробуджує світ

від його закаменілості. Мусимо тако ж сконстатувати, що, коли з одного боку було підписано стільки пактів неагресії з ССРСР, Німеччина порвала з традицією Рапальського договору і таким чином головна підпора Світів одпала”.

Констатуючи з задоволенням цей факт, п. Президент гадає, що ступеневе ослаблення СРСР дає сподіванку на те, що увільнення України не таке вже далеке і що наша многострадальна країна стане нарешті незалежною і щасливою. Достойний промовець з радістю підкреслює, що українці виявили повну солідарність у Женеві, що делегати уряду У. Н. Р. могли зробити свої виступи в оборону голодного населення в повній згоді з представниками українських парламентаріїв з Галичини та Буковини так само, як і з представниками різних громадських українських організацій.

ПРОБЛЕМИ СОБОРНОСТІ І САМОСТІЙНОСТІ.

Стаття п. Прем'єра В. Прокоповича в "Тризубі", 25 січня 1931 року
під назвою:

"СВЯТО НЕЗАЛЕЖНОСТІ".

День 22-го січня — свято державності. Воно зв'язано для нас з ясным спомином про найвизначніший факт з нашої новітньої історії — проголошення 22 січня 1918 року незалежності Української Народньої Республіки. Викликає той день і згадку про иншу визначну подію з нашого недавнього минулого — урочисте проголошення на площі Софії в Києві — теж 22-го січня тільки 1919 року — з'єднання українських земель.

Усі ми звикли у той день святкувати дату відродження нашої держави — свято незалежності. Та частина еміграції, особливо останніми часами, саме того дня, справляючи свято державності, робить наголос не на незалежності, а на соборності.

Тут ріжниця не тільки в розумінні значіння свята, в тім що, одні привертають більше уваги до одного, другі — до другого. Річ в самій суті, в змісті свята.

Національне свято в житті народу не тільки спомин про найголовнішу подію в його існуванні — народження власної державності — але і стимул, який повинен сприяти об'єднанню в однім почутті усіх одиниць, що складають колективне тіло нації, та гуртувати і зміцнити сили їх для оборони держави. Для тих народів, які ще мети своєї не дійшли, національне свято являється разом з тим ніби зорею провідною, що нагадує їм про необхідність усіх зусиль докласти, щоб свого досягнути — бути господарем у власній хаті.

Роздивимося ж, що саме згадуємо ми того дня і що маємо святкувати.

Перше — згадуємо ми проголошення 22. 1. 1918 незалежності. Українська Держава народилася, існувала на рідній землі, боролася збройною рукою за своє життя і продовжує його правно і законно, куди, залишивши рідний край, що його посів ворог, вийшли уряд УНР, наша армія і значні кадри громадянства. Чи там на рідній землі, чи тут на чужині день той залишається для нас усіх і зостанеться для наших нащадків святом незалежності на завжди.

Друге, що згадуємо, — це проголошення з'єднання українських земель, свято соборності.

Гляньмо ж у світлі історичних фактів, що саме того дня — 22 січня 1919 року — сталося: проголошено було злуку України Наддніпрянської і Надністрирської. Але проголошено було лише самий принцип. Зосталися дві Українські Держави, два уряди, два війська, і розбіжними шляхами незабаром пішли їх змагання забезпечити своє існування і ріжня доля судилася землякам нашим над Дніпром, і над Дністром.

Далі, соборність держави уявляє собою об'єднання в одне тіло усіх земель, що заселює певна нація на суцільній території. Таку суцільну територію має й нація українська, од Кавказу аж за Карпати.

Але хіба-ж не зосталися по-за цим урочисто проголошеним з'єднанням українських земель щиро українські частини Курщини, Вороніжчини, Донщини, що були по-за межами УНР? Звісно, значна роля в нашому національному життю, особливо за давніших часів, належала Галичині, тому нашому колишньому П'ємонті, і великі її заслуги перед усім українським народом, але хіба ж не така дорога серцеві кожного українського патріота Зелена Буковина? Хіба не така сама українська земля Хотинщина та інші, заселені українцями, повіті Бесарабії? Хіба який українець може забути про прастару землю славних князів наших — Холмщину? А далеке Кубанське Чорномор'я, де оселилися нащадки славного лицарства запорізького, чи ж то не українська земля? А на другому кінці української землі наше сойсне Закарпаття, з його багатствами природними і його бідним населенням? А інші землі, де живе наш народ?

Де вони всі в урочистому акті 22 січня 1919 року? Чи нашим "соборникам" пече тільки доля або недоля Галичини, а до інших українських земель їм байдуже?

Для нас, що нам дорікають браком соборності, розуміння соборності охоплює всі українські землі. Нам дорогий кожен клаптик тієї землі. Однаково близькі нам і північно західній її куток — Підляшшя і далеко на півдні висунуті українські оселі в гирлах Дунаю, в Добруджі, де з часів Січі не перестає битися національний живчик.

Отже, і в той день соборности здійснено не було. І коли сьогодні того дня справляють свято соборности, то одбувається, може несвідома, підміна того, що було, тим, що хотіли б, щоб було, заміна згадки про конкретний факт мрією, ідеалом.

І для нас Цей день 22-го січня зостанеться назавжди днем світлого спомину про прекрасний момент нашої історії, момент проголошення високого принципу, про благородний ідеал соборности, від якого не може відмовитися ніяка нація.

Ідеал той — прекрасний і безмежно далекий,

Перша умова соборности державної — це єдність, соборність нації: національна свідомість, почуття своєї єдності, високий рівень культури, організованості. І оцих умов, умов внутрішніх і глибоких, у нас — треба глянути правді в очі — ще нема. Чи треба ілюстрацій? До того всього, щоб ми на всіх просторах землі, заселеної українським народом, почували себе справді єдиною нацією суцільною, монолітною — ще, на жаль, далеко.

А далі, слід нагадати той шлях, яким ішли до об'єднання інші народи. Історія визволення й об'єднання Сербії, Італії, історичний досвід їхній у всіх перед очима. Довгий той шлях і трудний, на ньому — кров і труд поколінь, десятки і сотні років праці і боротьби. Не тому нагадуємо ми про це, що боїмося труду, крові, жертв, а на те, щоб підкреслити, що не можна одночасно ставити дві меті: самостійність і соборність.

Жертви ми несли, на ті жертви готові і далі. Але вони, оті жертви, той труд, кров і смерть повинні бути оправдані — досягненням мети. Мета та, во ім'я якої вони приносяться і приносятимуться далі, повинна бути ясна, здійснима і єдина. Вона має бути такою, якої ми можемо і повинні осягти. Та мета це незалежність України.

По-за тим дуже мало прикладів в історії, щоб яка нація досягла одночасно своєї самостійності і здійснила своє об'єднання.

Покажуть на Чехію, Польщу. Нема правила без винятку. Та те-могло статися лише в часи світового конфлікту, як один з його наслідків. Всією силою своєю стала їм в діяльній допомозі Антанта, в інтересах якої було знищити Австрію, знесилити Німеччину. Сприяв тому й занепад Росії. Коли їм пощастило з того скористуватися, а нам — ні, то не треба забувати, що те попереджала довга й систематична їхня праця в Європі та в Америці, яка здолала підготувати відповідний ґрунт.

Хіба сучасна Німеччина з її глибокою національною свідомістю, з її надзвичайно розвиненою організованістю; яка тисячами ниток в'яже в одно суцільне німців, де б вони не перебували, Німеччина з її самовід-

даним патріотизмом, для якого справді : «Deutschland, Deutschland über alles», — хіба ця Німеччина об'єднує всі німецькі землі? Хіба нема мільйонів німців в Чехії, сотень тисяч в Італії чи Польщі? Ну, скажуть, так-же її переможено і пошматовано. Добре, а Німеччина довоєнна, та наймогутніша держава Європи початку ХХ-го віку? Вона в zenitі своєї величчї і слави, хіба вона об'єднувала в одну імперію всіх німців? Не згадуючи вже про Австрію, хіба входили до її складу швейцарські німці? Та вони навіть і не хотіли, — хоч і не можна їм закинути браку національної свідомості, — перестати бути німцями швейцарськими та повернутися у німців германських.

Хіба Савоя, колиска італійської диннастії, хіба Ніцца, батьківщина Гарібальді, не належать і зараз до Франції? А проте і Німеччина, і Італія — великі держави.

Можуть бути і існують міцні і потужні самостійні держави, хоч їх кордони не покривають усієї національної території, держави самостійні, але не соборні.

Такою міцною й потужною державою буде без сумніву й Держава Українська, коли вона відновиться на визволених з-під Москви землях. Чи ж держава з більше ніж 30-ти мільйоновим населенням, майже однорідним, з такими природними багатствами, з таким географічним положенням, як Україна, це мала сила?

Україні, щоб здобути оту соборність, треба подолати тільки чотири держави — Росію, Польщу, Румунію та Чехословаччину. І треба далі, однявши у них зайняті ними українські території, те все в купі втримати і утримати, маючи звідусіль, з усіх боків тільки ворогів, що за ними — інші держави Європи, які стоять на сторожі договорів, які оберегають сучасний status quo.

Звісно, сучасна політична кон'юнктура не вічна: обмежений вік мають, звичайно, трактати, що встановлюють певний лад. Але чи зміна її, коли б вона і прийшла, має наблизити нас до здійснення соборности? Як її взагалі зосягти? Які у неї реальні можливості? Яким способом? Якими засобами? Адже чудес на світі не буває.

Маємо виходити з реальної ситуації і з нею рахуватися.

Ті, хто робить на святі 22-го січня наголос на соборності, — або невиправими мрійники, або люди, які, свідомо чи несвідомо, намагаються привести націю до соборности в ярмі — в однім ярмі московськїм.

Не можна перед нацією ставити, як ближчу ціль, нездійснимий сьогоднішній ідеал і одвертати систематично її увагу від тих шляхів, йдучи якими еди-

не тільки й можна досягати нашої мети — мети кожної нації — добути самостійну, не від кого незалежну державу. В політичній роботі в боротьбі за наше майбутнє мусимо розрізнити ідеал — прекрасний, але далекий, і конкретну мету, яку ми повинні осягнути.

Наша мета — незалежна Україна. Щоб здобути її, мусимо напружити всі наші сили, скупчити всю нашу волю на одному — на боротьбі з одним ворогом — Москвою. Чолом проти півночі! Щоб забезпечити своє заплля, щоб мати у тій війні вільні руки, ми повинні порозумітися з нашими західними і південними сусідами, яким однаково загрожує той північний ворог. Для того ми й мусимо приймати, яко факт, на заході і півдні кордони такими, які встановилися міжнародними договорами, такими, якими вони єсть. П'ять год на сторінках "Тризуба" висвітлюємо ми ці шляхи. І читальники знають наші погляди.

Нехай же про день 22 січня 1919 року зостанеться у нас ясний спомин. Нехай той спомин живе в нас завжди в душі, щоби нагадувати про далекий і нездійснимий ідеал. Нехай той спомин перетвориться в житті в дію, в чин; нехай спонукає він нас поглиблювати, розвивати й обороняти єдність і соборність нації. В цьому напрямку ще на нашій ниві багато роботи. Треба систематичної праці свідомих синів нашого народу на всіх землях, заселених українцями, щоб зникло навіки москвофільство в Галичині та на Закарпаттю, щоб забуто було раз на завжди теорію єдиного з Москвою російського народу, щоб у безвість нарешті пішли вигадки шкідливі про якийсь окремих народ карпато-руський чи лемківський, щоб розвіялися фантазії про козаку націю, щоб зійшла зі світу на Надніпрянській Україні ганебна спадщина поиеволення — ота порода покручів і перевертнів — "тоже малоросів".

Так, треба ще багато праці, щоб чорноморці і лемки справді всією істотою почули себе синами єдиної нації. І разом з тим багато роботи, щоб оборонитися проти русифікації, колонізації, чехізації та румунізації. Українські землі, до якої б держави вони не належали, були, суть і зостануться землями українськими. Ні один чоловік не повинен бути втраченим для нації. Кожен через кордони, які нас ділять, повинен почувати себе неподільною часткою єдиного тіла, одиницею, що вкупі всі вони творять собою суцільну націю, оту дійсно соборність нації.

І це буде справжнім спомином про акт злучення Галичини і Великої України, це буде справжнім служенням ідеалові соборности.

Та не соборність — суть і зміст свята державности.

Суттю ж свята 22-го січня, свята державности, єсть і зостанеться акт історичний 22-го січня 1918 року — проголошення незалежности.

Він має бути не тільки спомином про цей великий день в історії нашого народу, не тільки днем вшанування ясної пам'яті тих, хто життя своє віддав за отчизну, але він повинен бути і тим фактором, що скупчує всі сили нашого духа в однім напрямі, скеровує всі зусилля на досягнення однієї мети — самостійності України.

Свято 22-го січня — це свято державности, свято незалежности.

Вячеслав Прокопович

V.

ЛІГА НАЦІЙ ТА УКРАЇНА.

(Боротьба за національне ім'я)

а) ЛИСТИ ДО ГОЛОВИ РАДИ ЛІГИ НАЦІЙ

Лист 1.

Женева, 30 серпня 1928 р.

Його Ексцеленції

Панові Міністрові Прокопе,
Голові Ради Ліги Націй.

Пане Голово,

Маю честь подати Вашій Ексцеленції та високій Раді Ліги Націй однодушне прохання українських емігрантів в справі юридичного та морального порядку.

Визнаючи з великою подякою діяльність Високого Комісара на користь емігрантів, я примушений з жалем констатувати факт, що викликав уже дуже гарячі протести серед українських емігрантів.

Річ у тім, що Ліга Націй, а також Високий Комісар визнавали (до останньої сесії Ради Ліги Націй в червні 1928 р.) тільки дві групи емігрантів "російських та вірменських". Дістаючи, напр., т. зв. Нансеновський паспорт, кожний український емігрант буває змушений відмовлятися від своєї справжньої української національності і робитися «gusse» як що тільки не має особистої протекції.

А тепер, коли має ввійти в силу юридичний статут для емігрантів (умова 30 червня мин. року), можливість та користь якого очевидні, те становище українців стане ще труднішим ніж досі, бо вони далеко більше залежатимуть від Високого Комісаріату. Тому **отож я дозволяю собі звернутися до Вашої Ексцеленції і прохати Вас звернути увагу Високої Ради**

Ліги Націй на негайну потребу прийняти постанову відносно українських емігрантів та взяти їх під свою високу опіку, як окрему категорію, відмінну від росіян.

Цю зміну можна мотивувати насамперед причинами гуманітарного порядку: українські емігранти гарячі патріоти, що роками примушені були боротися та проливати кров за визволення свого краю від російського панування. Очевидно, що для українських патріотів не може бути нічого більш образливого, як бути примушеними носити ім'я тих, кого вони вважають своїми насильниками. Ми не сумніваємося, що роблячи постанову про українських емігрантів, висока Рада Ліги Націй не захоче принизити цих емігрантів, позбавляючи їх єдиного добра, яке їм залилося: їхньої національної честі.

Але по-за цим існують мотиви чисто правового порядку: якщо до 1917 р. українці були підданими царю, то з упадком Російської імперії було проголошено Українську Народню Республіку. Після поразки 1920 р. теперішні українські емігранти примушені були залишити рідний край. Отже переходючи рідний кордон, вони вже були громадянами української держави. Вже це одно звільняє їх від того, щоби називатися «russes».

Міжнародне право не може ігнорувати факту існування української держави. Ми абсолютно переконані в тому, що сама Ліга Націй з огляду на свою безсторонність повинна в своїх постановах відносно українських емігрантів рахуватися з фактом існування цієї держави.

Правда, всі члени Ліги Націй не мали можливості визнати Українську Народню Республіку, але все ж таки чимало держав, членів Ліги Націй, її визнали. Називаючи в хронологічному порядку всі держави, які визнали Україну, згадаємо Францію і Англію (див. відповідні документи в збірнику першої Асамблеї Ліги Націй ч. 88), Німеччину, Австрію, Угорщину, Болгарію, Фінляндію, Естонію, Латвію, Польщу та Аргентину.

Помимо всього попереднього, ми повинні нагадати, що майже у всіх столицях Європи і навіть Америки існували дипломатичні місії Української Народньої Республіки, які видавали і візували українські паспорти.

Ці паспорти були загально визнані (за винятком Югославії) всіма консулятами та префектурами поліції до моменту визнання де-якими державами СССР.

З другого боку, а саме в багатьох державах, членів Ліги Націй, влада цілком визнає українську національність. Не перелічуючи всі ці держави, ми назвемо тільки ті, де еміграція українська найбільше численна. Так в Польщі, Румунії та Чехословачії влада видає посвідки, виразно зазначаючи в них українську національність. Що торкається Чехословаччини, то там видають навіть закордонні паспорти, зазначаючи також українську національність власника.

Яка перешкода політичного порядку може не дозволити Лізі Націй дати українським емігрантам таку просту і природну сатисфакцію? Навіть наші найбільші непримиримі вороги, ті хто нас примусив залишити рідний край, визнають існування України та нашу українську національність.

Рахувати українських емігрантів росіянами було б несправедливо також, як би було недопустимим вважати вірменських емігрантів "турками", тому що вони були колись підданими Турецької імперії.

Прохання, яке я маю честь предложити Вашій Ексцеленції, я підписую не як член чи представник національного українського уряду, але як член дорадчого комітету для емігрантів та як уповноважений представник найбільших українських емігрантських організацій: Центрального Комітету у Варшаві, Республікансько-Демократичного Клубу в Празі, Генеральної Ради Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції, Українського Громадського Комітету в Румунії, Української Громади в Туреччині і т. д.

Прийміть, Пане Голово, запевнення в моїй глибокій повазі

Олександр Шульгин (—)

Лист 2.

Женева 31 серпня 1928 р.

Його Ексцеленції
Панові Міністрові Прокопе,
Голові Ради Ліги Націй.

Пане Голово,

Сподіваючися, що прохання загального характеру, з яким я мав честь звернутися до Вашої ексцеленції в меморандумі, поданім мною вчора (30 серпня), зустрине прихильне відношення Ради Ліги Націй і що це високе зібрання візьме українських емігрантів під свою опіку, як окрему групу, відмінну від групи емігрантів російських, я маю честь звернутися до Вашої Ексцеленції в імені українських емігрантів з двома проханнями, а саме:

I. Ознайомившись з юридичним статутом для вірменських та російських емігрантів (30 червня) і вважаючи його надзвичайно корисним для всіх емігрантів, я дозволю собі просити високу Раду Ліги Націй прикладати згаданий статут і до українських емігрантів, виділивши їх в окрему групу.

II. Умови, дотичні юридичного статуту для емігрантів російських та вірменських, як також умова, дотична функцій Високого Комісара ддя емігрантів (30 червня), передбачають призначення в різних країнах представників Високого Комісаріату, яких призначатиме Високий Комісар в порозумінню з заінтересованими державами. Я вважаю корисним висловити з приводу цього бажання українських емігрантів, які сподіваються, що згаданий юридичний статут буде прикладено до них.

Українці переконані, що не тільки в їхніх інтересах, але також в інтересі інших угруповань емігрантських, вірменських та російських, буде корисним, щоби ці представники не належали до жадного з емігрантських угруповань. Особи нейтральні зможуть виконувати відповідні функції більш безсторонне. Вони також зможуть боронити інтереси емігрантів в окремих випадках, що залежатимуть напр. від совітської чи турецької влади, що було б цілком неможливим для представника, який належатиме до одної з груп емігрантів.

З другого боку треба згадати, що Ліга Націй вже установила певну традицію ще за часів, коли самі тільки російські емігранти були під її опікою. Я маю на думці постанову XIII сесії Ради Ліги Націй, що відбувалася від 17 червня до 28 травня 1921 р. Тоді було постановлено:

1. що Високий Комісар не може бути росіянином,

2. жадний росіянин не може бути притягнений як технічний дорадник Високого Комісара, ні як член секції секретаріату, яка буде займатися питанням емігрантів.

З того часу сталися різні зміни:

1. Крім росіян, вірмени, українці та кілька інших угруповань стали або бажають стати під опіку Ліги Націй. Отже принцип, вироблений Радою Ліги Націй 1921 р., знаходить нове виправдання свого існування: представники Ліги Націй не повинні бути запідозрені в сторонності до одної з груп емігрантів, що однак завжди буде можливим, коли б вони були призначені з посеред біженців вірменських, російських, українських чи інших.

2. З другого боку життєва практика показала, що допомога заінтересованих є необхідна і що, таким чином, друга ухвала Ради Ліги Націй в 1921 р. (цитована вище) не була цілковито примінена, хоч би вже через те, що утворено дорадчий комітет (в якому беруть участь і заінтересовані).

Отже уявляється нам, що було б найбільше корисним для біженців всіх національностей, коли б:

а) представники Високого Комісаріату, передбачені ухвалою 30 червня, обіралися б серед людей нейтральних, себ-то не приналежних до жадної групи емігрантської,

б) щоб емігранти вірменські, російські та українські, які користуються чи мають користатися опікою Ліги Націй, мали б право акредитувати своїх радників до представників Високого Комісаріату.

Прийміть, Пане Голово, запевнення в найглибшій повазі.

Олександр Шульгин (—)

**6) РАПОРТ В СПРАВАХ БІЖЕНЕЦЬКИХ П. АВГУСТА ЗАЛЕСЬКОГО,
МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ,**

що в 1929 році був докладчиком в цих справах в Раді Ліги Націй.

(Подаємо переклад лише тої частини доповіді, що безпосереднє стосується до української справи).

Ліга Націй. С. 454. 1928 VIII.

Голова Ради Л. Н. одержав два листи від п. професора Шульгина (представника українських організацій, члена Дорадчого Комітету при Високім Комісаріаті). Копії цих листів були передані мені як докладчику. І саме в цій моїй якості я дозволив собі просити Генерального Секретаря Л. Н. подати ці листи до всіх членів Ради.

Що до процедури, яку слід встановити для розгляду справ, порушених професором Шульгиним, то я дозволю собі подати в цій справі свої міркування після того, коли Рада Л. Н. буде посідати відомости про рішення Асамблеї Л. Н. по докладу Високого Комісара для біженців.

Примітка: Ходило в той час про те, чи Асамблея — вищий орган Ліги Націй — захоче й на далі займатися справами біженців. В разі негативної відповіді відпадали б усі справи, що стосуються біженців, в тим числі і справи порушені п. Шульгиним. Але Асамблея дала позитивну відповідь і тоді п. Залеський, дотримуючись обіцянки, що дав в цитованому докладі, написав нового листа, хоч вже й не був докладчиком в справах біженців (докладчиком став п. Зюметта), але вважав за свій обов'язок дотримати обіцянки і підтримати українську біженську справу.

в) Лист п. Августа Залеського.

Ліга Націй. С. 645. 1928. Лугано, 19 грудня 1928 р.

Лист. п. Августа Залеського, Міністра Закордонних Справ Польщі.

Лугано, 19 грудня 1928 р.

Пане Генеральний Секретарю,

На своєму засіданні 12 вересня 1928 р. Рада, заслухавши рапорт, що я його мав шану їй подати в моїй якості докладчика, ухвалила резолюцію, згідно якій я мав після того, як Раді стане відомим рішення Асамблеї в справі докладу Високого Комісара для біженців, піддати моїм колегам по Раді пропозицію про ту процедуру, яку слід встановити що до побажань, які містяться в листах проф. Шульгіна.

Асамблея після розгляду цього докладу прийняла 25 вересня ц. р. резолюцію, що прохає Раду вжити негайних належних заходів для призначення при Вищому Комісарові дорадчої Комісії. Згідно з цією резолюцією Рада мусять в цю сесію з пропозиції шановного представника Венецуели заснувати Дорадчу Комісію. В цих обставинах я собі дозволяю запропонувати, щоб розгляд побажань, зложених в листі професора Шульгіна, був би довірений вищезгаданій Комісії.

(Підписано)

Август Залеський

Міністр Закордонних Справ Польщі.

г) Рапорт Делегата Венецуели.

Доведено до відома Ради. Ліга Націй. С. 656, 1928, Лугано, 12 грудня 1928 року.

Лист професора О. Шульгіна. Доклад представника Венецуели.

Рада одержала від представника Польщі листа з пропозицією віддати на дослід Дорадчої Комісії, що її утворення при Вищому Комісарі рекомендувала Асамблея, побажання сформульовані в листах професора Шульгіна.

Ця пропозиція видається доцільною і я дозволю собі пропонувати Раді її прийняти, ухваливши цей доклад.

Примітка: Пропозиція представника Венецуели була одностановно ухвалена Радою.

д) Петиція українських біженців.

До Пана Вищого Комісара в справах біженців.

Ліга Націй. Женева

Пане Високий Комісарє,

Оцим маємо шану з усієї сили підперти і рекомендувати Вашій ласкавій увазі прохання відносно українських біженців, подане 30. 8. 1928 р. Його Ексцеленції Панові Голові Ліги Націй Паном Олександром Шульгиним, представником кількох українських організацій і членом Дорадчої Ради в справах біженців.

Відносячися з найглибшою пошаною до праці, переведеної Вищим Комісаріятом на користь біженців, ми констатуємо з жалем, що не дивлячися на числені протести українських біженців, ці останні завжди були змішувані органами Ліги Націй з російськими біженцями і що на їх пашпортах, так званих "Нансеновських пашпортах" їх завжди помічувано, як біженців "російських", або "російського походження". Це іменування для українських патріотів є абсолютно недопустимим. Ми боролися, щоб мати право носити наше національне ім'я, за для якого тисячі наших братів славно полягли; поміж нами є ще багато тих, що рівнож проливали свою кров і ризикували своїм життям для здобуття права нашої національності.

Нам здається, що оскільки право на самовизначення кожного народу складає одну з основ Ліги Націй, є тим більш натуральним, щоб кожен нарід мав право вимагати належне йому національне ім'я, що він його має тверде бажання лишити за собою.

Засновуючися на цьому принципі, ми приєднуємо наше прохання до прохання п. О. Шульгина, адресованого до хвальної Ради Ліги Націй, єдино уповноваженої прийняти рішення в справі біженців — українців, яких ми прохаємо Раду взяти під свою високу протекцію, як окрему від росіян категорію біженців. Ми в цілому прихиляємось до аргументації прохання представника українських організацій і маємо шану прохати Вас, Пане, Високий Комісарє, передати оцю петицію Дорадчій Раді в справах біженців, як рівно ж і членам Ради Ліги Націй.

Українські біженці сподіваються також одночасно, що Ваше корисне діло не буде припинено і що ми зможемо користатися з Вашої підтримки до часу, який ми вважаємо близьким, коли ми зможемо повернутися до наших осель.

1929 р.

Підписи.

Адреси.

**е) Лист представника українських організацій, адресований членам
Дорадчої Ради при Високому Комісарі в справах біженців.**

Париж, 14 червня 1929 р.

Пане Делегатє,

Оцим дозволю собі нагадати Вам, що питання українських біженців, що було поставлене на порядок денний першої сесії Дорадчої Ради, було одкладене і певно буде підняте лише під час слідууючої сесії цієї Ради.

Здається, що з причин цього одкладення, Секретаріят Ради не роздав документів, що відносяться до питання, що я мав честь його підняти в Раді Ліги Націй. Поміж ціми документами знаходиться один документ, що я хтів би його вже тепер Вам, Пане Делегатє, передати. Ходить про петицію українських біженців, що була адресована Вищому Комісарові. Посилаючи до Женєви підписні листи, вкриті підписами, українські організації мали добру думку переслати мені їхні копії. Через те я в стані не лише переслати долучений текст петиції, але вказати кількість українських організацій та осіб, що її підписали.

Отже петиція була підписана:

- 1) в Німеччині одною організацією;
- 2) в Аргентині одною організацією;
- 3) в Бельгії одною організацією;
- 4) в Болгарії двома організаціями;
- 5) в Канаді двома організаціями;
- 6) в Хині одною організацією;
- 7) в Сполучених Штатах Північної Америки одною організацією;
- 8) у Франції 16 організаціями;
- 9) у Вел. Герцог. Люксембургському одною організацією;
- 10) в Польщі центральною організацією у Варшаві, що складається з 67 громад, роскиданих в різних містах цієї країни;
- 11) в Румунії сьома організаціями та 16 групами;
- 12) в Чехословаччині 32 організаціями;
- 13) в Туреччині одною організацією;
- 14) в Югославії сьома організаціями.

В країнах, де не існує українських організацій, підписали петицію окремі особи; копії цих петицій також дійшли до нас. Країни ці суть: Албанія, Латвія, Литва, Італія, Персія, Палестина і Швейцарія.

Треба зауважити, що оскільки в деяких країнах, де є значна кількість українських біженців, існує кілька десятків укр. організацій, противно в інших країнах було засновано лише обмежену кількість, чи навіть одну організацію, як напр. в Німеччині, Аргентині, Хині і т. д. Себ то приєднання до петиції одної подібної організації потягає за собою приєднання до неї всіх українських емігрантів, перебуваючих в цій країні.

Не дивлючися на те, що ініціатори петиції, себ-то члени Генеральної Раді укр. емігр. організацій у Франції, вважали за достатнє підписання петиції головами і секретарями організацій, біженці, розкидані в різних країнах, знайшли необхідним дати і їхні персональні підписи під цім документом. Таким чином петицію підписало рівнож більше ніж 3000 окремих осіб.

Цей документ доводить, що моє прохання сильно підпирається моїми країнами і це є головним резонем, що мене змушує настоювати на одержанні рішення відповідного моєму проханню.

Прийміть, Пане Делегате, запевнення моєї високої пошани.

(Підпис) **Олександр Шульгин (в. р.)**

VI.

ПАНЄВРОПА ТА УКРАЇНА.

а) Лист О. Шульгіна, Голови Місії УНР в Парижі, представника Української Народньої Республіки перед Лігою Націй — до п. Аристіда Бріяна, Голови французької делегації, міністра закордонних справ:

Женева 10 вересня 1930 року.

Пане Голово,

Маю за шану передати до Вашої Ексцеленції короткий мемуар про відношення України до Вашого проекту Європейської федерації.

Я мушу зазначити тут, що, як наш Президент п. А. Лівіцький, так і члени Уряду УНР перебуваючого на вигнанні з подивом ставляться до тих зусиль для закріплення миру в Європі і в цілому світі, які Ваша Ексцеленція переводить з такою упертістю і послідовністю.

Алеж всі відвічальні політичні діячі України переконані, що як європейський мир, так і будуча федерація держав нашого континенту, не будуть остаточно установлені аж доки не буде розв'язана проблема Сходу Європи і зокрема справа України.

Як зазначено в мемуарі, що я маю за шану вам подати, Україна сама по собі являється великим економічним чинником і доки вона знаходиться під окупацією і в стані руїни, доти життя в Західній Європі не прийде до нормального стану. З другого боку ми звертаємо Вашу увагу на те, що уряд СРСР переводить політику, намір якої є дезорганізувати економічне життя цілого світу. Посідаючи величезними богатствами, які дісталися їм в спадщину від царської імперії, вживаючи примусову працю сотен тисяч в'язнів, совітські керівники мають повну можливість випускати на європейський та світовий ринок продукти свого експорту по цінам поза всякою конкуренцією.

Працюючи в згоді з III-ім Інтернаціоналом, Совітський уряд вживає більшу частину грошей одержаних від торгівлі закордоном на підготовку світової революції, на утворення горожанської війни, яка загрожуватиме виникненню страшного міжнародного конфлікту. Використовуючи сепаратистичні тенденції певних колоній європейських держав, Совітський Уряд підбурує всіма своїми силами ці рухи, викликаючи повстання та колоніальні революції, і ослаблює таким чином саму Західну Європу.

Раніше існувала певна рівновага між величезною царською Росією та західними Державами, завдяки тому, що останні володіли великими колоніями. Тепер ця рівновага має тенденцію схилитися на користь нащадків царів, на користь совітів, бо, зберігаючи свої власні великі колонії, вони систематично нищать тісні зв'язки, які еднають чужі колонії з їх європейськими метрополіями.

Єдиним засобом для відновлення цієї рівноваги в сучасний мент є звільнення України, Кавказу, Туркестану і Карелії, цих країн які стремлять до національної незалежності, і які являються в сучасний мент лише колоніями червоної Москви. Таким чином свобода України, вступ її до Ліги Націй і потім до Європейської федерації становиться важливою проблемою не тільки для України, але тако-ж для Європи.

Нині Україна жорстоко страждає під окупаційним режимом. Алеж наш ворог загрожуватиме рівно-ж тій великій й прекрасній будові, яку готує Ваша Експедиція для Європи й для цілого світу. Ця будова підточується в самій своїй основі політикою найбільшого ворога Ліги Націй, ворога будучої Європейської федерації і нашої цивілізації взагалі, — підточується урядом Совітів, який ховає часом своє обличчя за фікцією III-го Інтернаціоналу.

Прийміть запевнення... і т. д.

Олександр Шульгин

б) Мемуар Уряду УНР в справі європейської федерації та України.

Проект Й. Е. Пана Аристиди Бріяна, Міністра Закордонних Справ Франції, про створення Європейської федерації викликає живий інтерес у національного Уряду УНР.

Вигоди тіснішого зближення європейських Держав, що знаходяться вже в складі Ліги Націй є очевидними і можна надіятися, що при добрій волі всіх націй можна уникнути, прагнучи добра для Європи та цілого світу, певних труднощів, які помічаються в сучасний мент.

1. Те що найбільше цікавить Україну, це встановлення меж будучої Європейської федерації. В своїм меморандумі міністр Закард. Справ Франції дає тільки одну вказівку що до цього питання, а саме він говорить, що Європейська федерація має включити лише представників держав, які вже є членами Ліги Націй. Таким чином республіки Совітського союзу, себ-то і совітська Україна, не мають бути включеними згідно з проектом п. Бріяна. Таке рішення не викличе жадних заперечень з українського погляду. Совітська Україна, що юридично є незалежною державою, в дійсності являється тільки колонією Москви, мілітарно окупованою цією останньою. З огляду на це, так званий Харківський уряд є креатурою Москви і не є кваліфікований представляти інтереси України. Край знаходиться під політичним терором окупантів і не має жадної можливості вільно висловити свою волю. При нинішніх обставинах інтереси окупованої України можуть оборонятися з відповідним авторитетом лише Урядом Української Народньої Республіки, що мусів залишити свій край разом з частиною армії під натиском переважаючих сил ворога і який ніколи не зрікався від свого легального титулу...

Отже національне Правительство УНР вважає у згоді з публичною опінією цілої України, що цей край належить до європейського світу і своїми історичними традиціями, і своїми інтересами економічними, і своїми політичними принципами, що є ті самі, якими живе західня Європа.

Українська Народня Республіка, що була проголошена 22 січня 1918 року і була визнана Францією, Великою Британією, Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Польщею, Фінляндією, Естонією, Латвією, Литвою, Грузією, Аргентиною і т. д., поставила була свою кандидатуру до Ліги Націй ще в 1920 році. Критична ситуація, в якій опинилася Україна саме в мовент розгляду українського прохання, привела до того що прийняття України, як і кількох других нових держав, було одкладено. Але самий факт подачі такого прохання з боку України і її Уряду виявив, що ця країна має бажання належати до цивілізованого світу, до Заходу. Цілком ясно, що Україна, як тільки звільниться від окупантів, відновить своє бажання бути прийнятою до Ліги Націй і побажає так само належати до Європейської федерації, яка нині є саме в стадії організації.

2. Меморандум пана Бріяна так само, як і відповіді на його анкету з боку різних європейських урядів доводять, яке значіння надають творці майбутнього союзу економічним проблемам. Отже доцільним є звернути увагу делегатів від європейських держав на ролю, яку Україна покликана відігравати в життю Європи.

Ця країна одна могла продукувати 275.000.000 квінталів хліба, не рахуючи наших хліборобських культур.

Країна хліборобства і скотарства, Україна посідає великим вугільним басейном і більша частина копалин антрациту на Донцю належить їй. Продукція України що-до вугілля майже рівнялася по розмірам французькій продукції. Україна має також дуже поважні копальні залізної руди і займає третє в світі місце по багатству марганцю. Маючи такі природні багатства, а разом з тим індустрію, що починала вже широко розвиватися, Україна уявляє з себе великий економічний фактор, що мусить мати дуже поважний експорт до західної Європи. З другого боку Україна сама є великий ринок для збуту виробів західне європейської індустрії, маючи населення досить густе (в межах совітської України кількість населення згідно з совітською статистикою досягає 29.000.000 душ), що при нормальних умовах має велику споживчу силу.

На жаль, під совітським окупантським режимом, економічний стан України є дуже кепським і Україна переживає протягом довгих років страшну кризу.

Природні багатства України, попавши до рук совітських, не можуть принести більше користі Європі, як самому населенню краю. Використовуючи кріпацьку працю в'язнів і взагалі своїх підданих, нехтуючи тим, що населення само голодує, вони роблять вивіз у Європу по цінам таким низьким, що жадна конкуренція з ними не є можливою. Цим намагаються вони поглибити сучасну економічну кризу в Європі.

Тільки відновлення нормальної економічної політики на Україні, увільнення цього краю від окупантів дозволять скористуватися багатствами України на добро самому населенню краю і всій Європі.

Цей мемуар має своєю метою:

- а) нагадати в час творення союзу між європейськими народами про ролі, яку Україна покликана відігравати з погляду економічного;
- б) виявити бажання національного Уряду УНР і всіх відповідальних політичних кол України належати до європейського світу, до союзу, що має бути нині створеним,
- в) притягнути увагу організаторів цього союзу на той факт, що голос України мусить бути почутий і що тільки Уряд Української Народньої Республіки має право і можливість вільно виявити думку України з приводу таких поважних проблем, які обмірковуються нині в Женеві.

Женева. 8 вересня 1930 року.

в) Протест представника У. Н. Р.

Женева, 22 січня 1931 року.

Пане Президенте,

Восьмого вересня 1930 року я мав честь подати Вашій Ексцеленції мемуар в супроводі листа. В цьому мемуарі ми настоювали на ідеї, що Україна належить до Західного Світу і що вона мусить колись належати до Європейського Союзу, бо без того не може унормуватися економічне і політичне життя Європи. Разом з тим ми висловили наше глибоке переконання, що ні так званий уряд СРСР, ні Союз Республік не мусять мати місця в Європейському Союзі.

Ми ставимося вороже до цієї останньої ідеї, бо з українського погляду так званий уряд СРСР, будучи залежний від Москви, ні в який спосіб не репрезентує інтересів нашої країни. З погляду Європейського ми глибоко жалуємо запрошення представника СРСР, бо ж його ідеї суть цілковито протилежними шляхотним ідеям, що складають основу проекту організації Європейської Унії. В згоді з 3-м інтернаціоналом СРСР одверто бажає Всесвітньої Революції і поперед усього зруйнування європейської цивілізації.

Яким же чином Європейська Унія, що має за головну мету спасіння цієї цивілізації, може допустити у себе цю цілком руйнуючу силу?

Ми собі дозволяємо настоювати на тому, що навіть часткове співробітництво з нею не буде мати практичної користі.

СРСР не зможе дати ніякої корисної поради для зменшення економічної кризи, бо всі наміри їхнього уряду зводяться до поглиблення цієї кризи шляхом демпінга і пропаганди Соціальної Революції. Ми боїмося також, що представники СРСР, згоджуючися на часткове співробітництво, не вживали-б його як нової трибуни для їхньої шкідливої пропаганди і для паралізування так важливої праці Підготовчої Комісії.

Подаючи оці всі міркування Вашій Ексцеленції, я прохаю Вас, Пане Президенте, вірити в мою глибоку і високу повагу.

О. Шульгин (в. р.)

До Його Ексцеленції

Пана Аристиди Бріана, Міністра Закордонних Справ,
Голови Підготовчої Комісії по утворенню Європейської Унії.

**г) Протест представника У. Н. Р. проти Учаси п. Літвінова
в європейській комісії Ліги Націй.**

Висловлюючи глибоку пошану його Ексцеленції Панові Голові Комісії вивчення питання організації Європейської Унії, Пан Олександр Шульгин, Голова Української Місії у Франції і бувший представник Української Народньої Республіки при Лізі Націй, має шану цим листом передати протест Українського Національного Уряду на еміграції і всіх українських патріотів проти учаси представників СССР в працях Комісії, в якій Ваша Ексцеленція головує.

П. Шульгин дозволяє собі нагадати, що п. Літвинов і його колеги не мають ніякого права говорити в імені України, що є окупованою з 1921 р. червоними військами подібно до Грузії і інших республік Кавказу і Туркестану.

Уряд Народніх Комісарів Соціялистичної Української Республіки був накинтий силою Україні окупантами і країна ця була змушеною увійти до складу Совітського Союзу. Нині Україна лишається незалежною республікою, але фактично вона підлягає жорстокому пануванню Московського Совітського Уряду і Комуністичної партії Союзу.

Посилаючися на свої листи, адресовані Його Ексцеленції Панові Аристидові Бріянові (вересень 1930 р. і січень 1931 р.) листи, що висловлюють погляд Уряду Української Народньої Республіки на питання Європейської Унії, Пан Шульгин має шану настоювати ще раз на значінні для України реалізації ідеї союзу Держав Європи. І саме через це участь представників СССР в працях Комісії особливо його турбує, бо ж він переконаний, що таким чином справа Європейського Союзу є серйозно zagrożеною.

Совітські керовники сіють всюди безладдя, їхньою метою є зруйнування старої європейської культури і ніщо не дозволяє вірити щирості їхнього співробітництва в ділі політичної організації і економічного оздоровлення Європи.

Женева, 19 травня 1931 р.

До Його Ексцеленції Пана Аристида Бріяна,
Голови підготовчої Комісії по організації
Європейської Унії.
Палац Ліги Націй. Женева.

д) Лист представника У. Н. Р. в справі Літвіновського проекту пакту економічної неагресії.

Женева, 12 вересня 1931 р.

Пане Голово,

Нам відомо, що спеціальній підкомісії доручено розглянути пропозиції п. Літвінова народнього комісара закордонних справ ССРСР, що до пакту економічної неагресії.

З цього приводу я собі дозволяю зробити зауваження загального порядку, а рівно ж і такі, що торкаються самої України.

Поминаючи питання, чи пакт економічного ненападу містить в собі практичну і ясно сформульовану ідею, що могла б бути корисною для розвитку економічних взаємовідносин поміж західноєвропейськими країнами, нам здається абсолютно шкідливим для Європи прикладати умови запропоновані п. Літвіновим як раз супроти країн, які він ніби репрезентує. Як вже було зауважено в самій комісії п. Літвінов, роблячи свою пропозицію, жадає для ССРСР дуже упревиліюваного становища: не треба забувати, що в ССРСР встановлено монополію торгу і це ставить цю країну в цілком виключні умови. Народний комісар своєю пропозицією думає одним ударом розбити спротив Європейських країн проти Совітського демпінга, що є інтегральною частиною економічної системи ССРСР.

В мемуарі нашого експерта в економічних питаннях п. проф. Садовського, що я його дозволяю собі подати Вашій Ексцеленції одночасно з цим, дуже ясно викладено, що уряд ССРСР має завжди змогу продавати за безцінок снірвіці і вироби ССРСР і що він змушений це робити до останнього виснаження всіх країв, якими він володіє. Для осягнення п'ятирічного пляну, який є ніщо інше, як організація військової індустрії, або індустрії, яка може бути перебудованою на таку, совітський уряд зобов'язаний завжди шукати грошей за кордоном, не зупиняючись перед жадними способами. Себ то п. Літвінов, роблячи свою нову пропозицію, сподівається цим методом полегшати прикру фінансову ситуацію свого уряду.

Коли пакт економічного ненападу може тільки шкодити країнам західної Європи, то він, з певністю можна сказати, глибоко суперечить інтересам України, як і інтересам всіх країв, поневолених Совітською Росією.

Цей пакт економічного ненападу оскільки б він був прийнятий, дав би нову підтримку вже захитаному становищу уряду ССРСР. Оскільки б комісія підтримала проекти п. Літвінова, вона тим самим ще збільшила б не лише економічну агресію червоної Москви проти України, Кавказу, Туркестану і Карелії, агресії, що вже переводиться здавна в цих краях, але підтри-

мала б рівнож режим рабської експлуатації народніх мас, підтримала б загалом увесь той режим диктатури і терору, що так дається в знаки понево-
леним народам ССРСР, підтримала б нарешті той режим, який сіє в цілому
світі безладдя і анархію.

З усіх повищих причин я маю честь передати Ваший Ексцеленції в іме-
ни Уряду Української Народньої Республіки на вигнаню гарячий протест
проти проекту п. Літвінова як рівнож і поновлений протест проти його учас-
ти в Комісії Європейських Студій.

Прошу прийняти, Пане Голово, запевнення моєї високої і глибокої по-
ваги до Вас.

Підписано: **О. Шульгин (в. р.)**

До його Ексцеленції
Пана Аристида Бріяна
Голови Комісії Європейських Студій.

VII.

СПРАВА РОЗБРОЄННЯ ТА УКРАЇНА.

а) Мемуар представника У. Н. Р.

12 лютого с. р. проф. О. Шульгин, Голова Української Місії у Франції, подав у Женеві п. Артурові Гендерсонові, Голові Міжнародної Конференції по обезброєнню, ноту, текст якої наводимо нижче:

Пане Голово,

Серед народів, які під Вашим головуванням засідають на конференції про зменшення озброєння та обмеження його, Україна не представлена. Правда, не тільки вона сама відсутня на цій важливій конференції: всі ті народи, які були колись вільними й незалежними, а сьогодні поневолені совітською Росією, заступлені офіційно в Женеві власне тими, чії війська окупували їхні країни, а саме — делегацією ССРСР.

Протестуючи проти узурпації прав української нації, я маю за шану представити Вашій Ексцеленції погляд уряду Української Народньої Республіки, що перебуває на еміграції, як також і погляд усіх українських патріотів на проблему розброєння.

Ми щиро підтримуємо зроблене вже велике зусилля що до обмеження і зменшення озброєння. Ми сподіваємося, що від успіху конференції залежатиме не лише загальне заспокоєння, але тако-ж і справжня паціфікація західньої і середньої Європи.

Ми сподіваємося тако-ж, що справжній і остаточний мир між великими європейськими націями поставить нарешті на порядок дня міжнароднього життя — проблему і України, як тако-ж і всіх інших народів, що їх поневолено совітською Росією. Тим більше ми вітаємо щасливу ініціативу підсилити авторитет Ліги Націй в спосіб утворення міжнародньої сили, яка б направляла цілий світ до мирного і справедливого життя.

Так мислячи ми вважаємо за свій обов'язок звернути увагу конференції, на чолі якої стоїте Ви, на небезпеку для загального миру, що йде з боку ССРСР, з боку тих, які зараз окуповують нашу країну. Ця небезпека є тим більшою, що делегація ССРСР в Женеві, як тако-ж і вся сучасна дипломатія совітського союзу намагається притлумити уважність конференції і держав, що на ній представлені, виставляючи свою політику, як абсолютно пацифістичну. Отже, коли делегація ССРСР настоює на цілковитому обезброєнні всіх націй, то ми вважаємо що пропозицію за акт звичайнісенської демагогії. Треба шукати походження сучасного совітського "пацифізму", з одного боку — у великих внутрішніх труднощах, а з другого боку — в бажанні уникнути війни до часу закінчення п'ятилітнього плану.

Але справжня мета ССРСР, комуністичної партії і 3-го інтернаціоналу лишається та-ж сама; це світова революція, для здійснення якої війну здавна починаючи з Леніна, вважали всі большевики за найкращий засіб. На думку большевицьких ідеологів, ця війна між народами мала-б перетворитися, завдяки большевицьким методам, у горожанську війну. Все говорить за те; що совітський уряд не має жадного бажання розброюватися, а навпаки він готується до великої війни, метою якої є перетворення на свій кшталт світового порядку.

Дипломатичному і словесному пацифізмові делегації ССРСР ми мусимо протиставити протилежні факти. Нагадаємо, що з таким самим, ні би миролюбним виглядом совітська Росія збройно окупувала Україну, Грузію, Азербейджан, Північний Кавказ, Туркестан та ин. країни.

Визнавши незалежність України, московські керівники створили т. зв. совітський український уряд і во ім'я цього "уряду" вони кинули на Україну свої війська, які мали завоювати нашу країну. Нагадаємо тако-ж цілу низку комуністичних заколотів, які мали місце в Європі і в колоніях, де сильна московська допомога проступає явно. Назвемо тут лише повстання спартаківців в Німеччині, заколоти в Австрії, прихід до влади Бела-Куна в Угорщині, криваві події в Болгарії, комуністичне заворушення в Естонії, не говорючи вже про систематичну пропаганду, що її переводять московські агенти серед чужинецьких армій, а особливо в колоніях, де численні повстання було завжди організовано за діяльною участю Москви.

Нагадаємо тако-ж промови, виголошені вождями ССРСР і особливо військовим комісаром Ворошиловим з нагоди ріжних совітських святкувань. Існує тако-ж в ССРСР велике число праць, що їх присвячено студіям та навчанню, як вести пропаганду в запілля ворога; ця пропаганда вважається за найкращу підтримку для червоної армії. Крім того, зазначені книжки трактують проблему провадження горожанської війни і повстань в т. зв. капіталістичних країнах. Спеціальні катедри подібного навчання було сотворено в академії генерального штабу в ССРСР.

Що-ж торкається червоної армії, то ми обмежимося лише наведенням кількох цифрових даних: крім регулярної армії, яка нараховує 562.000 чол. (від 2 до 4 років служби), існують ще спеціальні формації, т. зв. територіальні, яких постійні кадри не перевищують цифри 50.000 чол., проте ці територіальні формації складають 45 дивізій; вони поповнюються вояками, що несуть свою службу від 8 до 11 місяців (на протязі 5 років). Так само велике число новобранців (що не входять в регулярне військо) приділено до роботи у військовій промисловості (два роки служби). Отже, набірають рекрутів що-року для різних родів армії совітської (регулярної, територіальної та індустріальної) від 840.000 до 900.000 чол. Крім того від 300.000 до 340.000 осіб набирається з синів інтелігенції, духовенства, торговців та багатих селян (яких не допускається до чинної армії) та які одбувають службу на різних примусових роботах. Треба додати, що військові вправи широко практикуються поміж молоддю взагалі, а по-між комуністичною молоддю особливо. Одно слово, в часи війни СССР може мобілізувати 2.500.000 вояків, які з резервами активної армії можуть досягти цифри в 10.000.000 люду.

Навіть не зважаючи на погану якість моральну і інтелектуальну цієї армії, не можна нехтувати її числову кількість та ту небезпеку, яку вона уявляє для світового миру. Тим більше, що вожді СССР роблять все можливе, щоб пріспішити утворення військової індустрії, яка може постачати армії всю необхідну амуніцію. Аналізуючи відомий п'ятилітній план та його часткові успіхи, легко зрозуміти, що в основі згаданого плану лежать чисто мілітаристичні цілі. Не дивлючися на всі труднощі, що їх переживає зараз СССР, ці підготовлення уявляють собою так само справжню небезпеку для миру.

На жаль, уряди країн т. зв. капіталістичних, проти яких ці підготовлення направлено, ніколи серйозно не здавали собі справи з ваги п'ятилітнього плану на випадок його здійснення. Не тільки вони ніколи не пробували протестувати проти цих небезпечних приготувань, але більше за те — вони дозволяли їхнім капіталістам, промисловцям та інженерам чинно допомагати виконанню п'ятилітнього плану. Де-які уряди навіть гарантували значні кредити для СССР, дали військових фахівців, які працюючи для СССР, лишалися на службі своєї-ж країни.

І можна твердити, що без цієї допомоги, яка прийшла з-за кордону, вожді СССР ніколи б не спромоглися сформувати сучасну армію та здійснити п'ятилітній план.

Закінчуючи наш короткий огляд, ми дозволимо собі подати висновок більш загальний, що міг би мати, можливо, певну вартість для успіху того завдання, яке поставила собі конференція.

Якими б значними не були обмеження та зменшення озброєння, що їх прийме кожна з держав, треба вжити заходів, щоби держава, яка обез-

броюється і в якій індустрія дуже розвинена, не озброювала інші країни, менше розвинені індустріально; це озброєння може бути dokonано не тільки в прямій формі в спосіб продажу зброї, що було до речі предметом багатьох дискусій підчас підготовки сучасної конференції, але також у формі посередній, а власне, в спосіб організації військової індустрії у відсталій країні.

Якщо зазначені заходи не буде взято зараз під увагу і коли, наприклад, п'ятилітній план буде здійснено, то робота конференції, якою б вона не була корисною сама по собі, може бути знищена за одним заходом у близькому майбутньому. Коли ходить про таку велику країну, як ССРСР, простір якої сам по собі охороняє її від будь якого досліду, і керівники якої є фанатичними провідниками світової революції, то було б дуже важливим вжити заходів, щоб покласти край військовим приготуванням в ССРСР.

Що-ж торкається України, то її представник може подати конференції лише одно логичне домагання: в момент, коли проблему обеззброєння поставлено на порядок денний світової політики, ми вимагаємо, щоби та держава, яка збройною силою тримає Україну у стані окупації і якої представники водночас засідають і на цій конференції, — щоби вона вивела свої війська з нашої землі.

Але уряд Української Народньої Республіки, що перебуває на еміграції, не робить собі ілюзії з того, що подібне рішення, навіть прийняте цілою конференцією проти ССРСР, дасть практичні результати, як-що це рішення не буде підперте необхідними санкціями.

Чекаючи моменту, коли подібні санкції знаходитимуться в розпорядженні Міжнародної справедливости, вважаємо в нашому інтересі і в інтересах усіх тих народів, які поневолено ССРСР, щоб наші загальні висновки було взято під увагу. Як-що московські вожді не отримуватимуть ні кредитів, ні технічної чи індустріальної допомоги, то їхній план не вдасться і потягне за собою упадок всієї системи ССРСР. Як-що совітська Росія не матиме могутньої підтримки з-за кордону, то народи, які зараз нею поневолені, стануть вільними.

Прошу прийняти, Пане Голово, запевнення моєї високої поваги.

Підписано: **О. Шульгин** (—)

в Женеві.

12 лютого 1932 року

б) Виступи українських делегатів в справі розброєння на Асамблеї Унії Ліги Націй у Будапешті (Передруковуємо кореспонденцію з "Тризубу" від 14 червня 1931 року.)

Справа розброєння та ССРСР.

Центральним питанням XV-ої асамблеї Унії є питання про розброєння. Вся увага зосереджена на конференції по розброєнню, що призначена Радою Ліги Націй на лютий 1932 року. В Брюсселю, як ми пригадуємо собі, на конференцію Унії приїздив лорд Роберт Сесіль, від Франції — Жан Енесі. Там було прийнято ухвалу, що Унія через свої національні товариства має провадити широку пропаганду для розброєння. Ця пропаганда по де-яких країнах дійсно переводиться досить інтенсивно. Можливо, що через це саме лорд Роберт Сесіль на цей раз вважав свій приїзд зайвим і на чолі англійської делегації стояли леді Гладстон (вдова сина великого Гладстона) та лорд Дікінсон. Від Франції не приїхав ні Енесі, ні сенатор Анрі де Жувенель, талановитий промовець, був делегат Франції до Ліги Націй, якого спершу чекали. На чолі франц. делегації стояла теж жінка пані Малятер Сельє (проф. Борель, був міністр, рано виїхав з Будапешту). І все ж дебати були дуже цікаві. Комісія по розброєнню засідала цілий день, дебатам в цій справі в асамблеї було присвячено цілі засідання у вівторок і в середу. Відомо що травастська Англія конче хоче добитися можливо більших результатів що-до розброєння. В цьому бачуть вони не тільки забезпечення миру, але й вихід з економічних і фінансових труднощів. Призначення на голову майбутньої конференції по розброєнню Гендерсона ще більше зацікавило англійський уряд і созвучних йому людей в успіху цієї справи. Цілком в дусі цих стремлень уряду і виступала англійська делегація у Будапешті. Але на розброєнню, як і завжди, особливо настоюють німці і всі переможені. Вони вітали проект резолюції, що потім і був дійсно прийнятим, про урівнення що-до розброєння, чи краще сказати, що-до зброєння переможців і переможених. Але граф Апоньї в довгій промові, вітаючи встановлення принципу, разом з тим доводив, що ця ідея в протиріччі з текстами відповідних договорів, які не визнають цієї рівності. Вияснюється, що, говорячи про розброєння, переможені, і особливо Угорщина, вимагають права на побільшення своїх армій, які при сучасних обставинах ледве вистачають для утримання внутрішнього порядку, і пограничної сторожі, але не можуть служити цілям національної оборони.

Це і була одна з двох основних тем цих ділових дебатов. Друга була висунена українською делегацією. Це коли обмірковувалася коротка рево-

люція про святочне відзначення річниці пакту Бріяна-Келого, що ставить війну по-за законом, український делегат проф. Р. Смаль-Стоцький заявив, що слідує:

“В імені Української делегації маю за шану щиро і сердечно підтримати внесок про вшанування річниці пакту Бріяна-Келого. Але рівночасно мушу пригадати асамблеї, що большевики, які підписали пакт, вважають війну, як засіб своєї державної політики і сили, та тримають у військовій окупації Україну і Кавказ, захоплені ними по кривавих війнах. Ця окупація продовжується і нині і весь український народ відчуває її, як надругу над духом пакта Бріяна-Келого”.

Про совітську небезпеку на комісії по розброєнню не сміливо підняв голос один з делегатів, але в комісії це питання так і не дебатувалося: присяжні пацифісти воліють ховати голову в пісок і мріяти про фантастичний мир. Але в кулуарах з приватних розмов можна було бачити, що чимало делегатів турбуються небезпекою зі Сходу. Тільки ніхто не зважувався ще сказати щиро і одверто, аж поки цього не зробила українська делегація.

У вівторок 26 травня останнім промовцем був записаний проф. Шульгин. Подаємо його промову текстуально:

“Пане Голово, Пані і Панове,

Збираючи слово в справі розброєння, я мушу перш за все заявити, що не маю жадного наміру заперечувати будь-що в резолюціях, що стоять у нас на порядку денному. Я приймаю їх зарані і цілком. Хочу ж я зробити де-які зауваження і звернути вашу увагу на одно питання великого значіння. Але знов таки резолюцій нових я не вношу, бо не все можна розрішити резолюціями.

Вас може дивує, чому український делегат забирає слово в справі розброєння. Адже ж Україна є розброєна більш, як би вона того хотіла, адже ж вона є окупованою чужим військом.

Але я хочу говорити так, як мусить говорити добрий європеєць. Сеніор наших зборів, граф Апоньї дуже влучно сказав про сполучення ідеї патріотизму з ідеєю служби загально людським інтересам. Отже наші патріотичні інтереси тісно зв'язані з інтересами Західньої Європи. Розцвіт, нормальний розвиток, лад і забезпеченість останньої це є *conditio sine qua* поп визволення нашої власної країни. Коли б Західня

Європа опинилася в стані анархії і неладу, на нашу батьківщину опустилася б ще чорніша ніч, як зараз, бо у нас би тоді не було ні виходу, ні надій.

От через що в час, коли ви обмірковуєте питання про розброєння, я підіймаю тут тісно з ним зв'язане питання про забезпеченість, (*la Sécurité*), але забезпеченість не поодиноких держав (про це не раз підіймалася мова), а про забезпеченість цілої Західньої Європи.

У ваших резолюціях що-до забезпечености (*Sécurité*) поодиноких європейських чи інших держав, членів Ліги Націй, згадуються і Локарно, і арбітраж, і інші договори. Тут справді маються реальні гарантії, але чим гарантується забезпеченість Європи з боку не членів Ліги Націй і зокрема СССР?

Єдиний пакт, що її керовники підписали, є пакт Бріяна-Келого. Але відомо, що цей пакт має більше моральне, ніж формальне значіння, жадних реальних санкцій там немає. А яке ж при цих умовах має значіння підпис під цим актом большевиків, що людську мораль вважають за "буржуазні" забобони? Яке значіння має цей підпис цих совітських заправил, коли, підписуючи акт, що ставить війну по-за законом, вони в той же мент тримали і тримають у військовій окупації і Україну, і Кавказ?

Які ж правдиві наміри большевиків? Вони сподівалися на те, що після великої війни світова соціяльна революція прийде досить легко. Але помилилися. Тоді зрозуміли вони, що для революції потрібна нова світова завірюха і стали готуватися до війни. Звідси виходить їхній план п'ятилітки. Помиляються ті, що думають, начеб-то цей план має на меті інтереси розвитку економічного країни. Не тільки тепер за п'ятилітки совітським підданам стало особливо тяжко жити, але і в майбутньому немає підстав думати, щоб п'ятилітка їм стала чимсь у пригоді. Вона має на увазі не інтереси споживача, а виключно мілітаристичні цілі. Всі зусилля совітів направлені на металургію і машинобудівничу промисловість, яка зросла більш, як в чотири рази, порівнюючи з довійськовими часами. Вони готують трактори, але ті самі заводи, без жадного труда можуть перейти на будування танків. Так само колосально розвивається хемична індустрія, що переходить далеко всі можливі потреби індустріяльні і споживача. Все це працює для військових цілей і в СССР готуються до того, щоб мати зброю не тільки са-

мим, але дати її всесвітньому пролетаріатові. Не можна не звернути також особливої уваги на колосальні успіхи щодо будування аеропланів в СССР.

Разом з тим совітські провідники всіма мірами, найбільш штучними, запевняють червону армію і населення, що проти Союзу готується велика коаліція і цим виправдують свої військові приготування у всіх галузях життя, будуючи відповідні шляхи, готуючи мобілізацію і т. д.

Існує ціла література, спеціальні катедри у військовій академії присвячені тому, як робити повстання в буржуазних країнах, як піднімати колонії проти їхніх метрополій.

Отже чи є ця небезпека війни неминуча і близька? Мушу сказати, що коли досі війни ще не маємо, то це пояснюється тим надзвичайно лихим внутрішнім станом, в якому знаходиться зараз СССР. Уряд боїться, що в час війни зброю повернеться проти нього, проти всього совітського режиму. Далі большевики вважають, що Європа ще не зовсім "готова" до нападу і чекають свого часу.

Що ж робити проти небезпеки із Сходу? Ми гадаємо, що запобігти їй можливо, оскільки а) Європа знайде вихід з економічної кризи, і ми віримо, що вихід, звичайно буде і б) оскільки держави Заходу порозуміються між собою і не будуть до своїх розрахунків втягувати Схід.

І от, на жаль, що-до цієї останньої умови, то все робиться як раз навпаки. Не тільки втягуються Совіти у внутрішні відносини Європи, а ця остання своїми ж руками озброює, фінансує Совіти і їхню п'ятилітку.

Гроші, техніка, військові експерти Заходу будують військову силу СССР. І я з прикрістю мушу констатувати, що перед в цьому веде велика нація, яку я дуже поважаю, нація поетів і філософів, яка дає зброю тим, що хочуть знищити все те, що ці поети і філософи, що цивілізоване людство збудувало. Досить нагадати ревелюції члена рейхстага Франца Кунстлера і різні брошури і газети самої Німеччини, які я маю в своєму розпорядженню, щоб зрозуміти всю поважність цього питання.

Але зрештою ви самі краще знаєте свої сили. Вам, західнім європейцям, видніше, чи безпечно чи ні озброювати Совіти. Може дійсно, ви такі могутні, що цю небезпеку зможете легко побороти, але дозвольте звернутися тут до вас в імені тих, що сидять під ярмом совітського режиму,

тих, що не знаходяться під протекторатом ні Ліги Націй, ні наших ідей, і вони б вам сказали от що: — “Хочете розброюватися — дуже добре, хочете миритися між собою, — ще краще, але за одно вас просимо: не давайте в руки зброю тим, хто нас так нелюдські скував у кайдани” (бурхливі оплески).

Резолюції і додатків до резолюції я не вношу. Тут потрібні діла, а не слова. Ми не просимо у вас допомоги для України, ми й самі знайдемо силу, щоб визволнитися, але озброєння совітів мусить припинитися; ця зброя дає їм змогу тримати в окупації Україну, Кавказ, Туркестан; ця зброя тримає в рабстві навіть самих росіян, що теж терплять тяжко від свого совітського уряду. Коли йде мова про розброєння, то тим більше нелогічне озброєння совітів”.

Проф. Шувльгин сходить з трибуни під оплески майже цілої салі (серед англійців і німців — тихо). Багато делегатів встають і здоровлять демонстративно промовця. Де-хто говорить, що це одинока промова, що звела деба-ти з неба на землю.

На другий день дебати знов розпочалися. Першою говорила княгиня Кантакузен (Румунія), яка в своїй промові цілковито підтвердила все те, що український делегат говорив напередодні що-до совітської небезпеки. Стисло, але рішуче звертала делегатка увагу на військові приготування, на комсомольські організації, на розвиток хемичної індустрії і будівлю аеропланів.

Після довгої промови графа Апоньї, за яку ми говорили вище, виступив ще проф. Пангратї, сліпий делегат Румунії, він же голова румунської академії. Промовець з пафосом закликав всіх присутніх “звернути, як найбільшу увагу на промову бувшого міністра в національному уряді України” і теж з притиском повторив всі його основні тези.

До цієї теми підійшов і проф. Шахович (Югославія), який так розпочав текстуально свою промову:

“Ми тут вислухали з інтересом промови, виглошені вчора і сьогодні. Але я не буду ховати того, що моє захоплення було найбільш глибоким, коли я слухав з особливою увагою точні і красномовні слова мого друга, проф. Шувльгина, який, дозволяєте це мені сказати, поставив де-які проблеми колосального значіння, поставив питання, тісно зв’язані з розброєнням і які можуть мати надзвичайні наслідки”.

які держави, погоджуючися на обмеження і скорочення їх власної зброї, можуть одночасно підтримувати озброєння других країн, менш розвинених з погляду індустріального, і то шляхом утворення в цих країнах в цілях політичних або економічних відповідних фабрик, шляхом надсилки своїх кваліфікованих спеціалістів та шляхом підтримки відповідних підприємств широкими кредитами. Вироблене таким чином військове знаряддя може придатися самій країні, в якій його створено, але може тако-ж складати свого рода резерв зброї для тої країни, яка сприяла її виробленню.

З цих причин асамблея вважає:

1. що відповідальність за вироблення військового знаряддя припадає не тільки на саму країну, в якій воно виробляється, але й на ті країни, що спричинилися до цього виробу.

2. що держави є відвічальні за технічну працю своїх підданих на тих чужоземних заводах, які можуть вироблювати військове знаряддя, і що ця відвічальність є особливо поважною, коли справа ходить про військових техніків, які стоять на активній військовій службі або ж знаходяться в резерві.

3. що активність товариств фінансових, індустріальних або комерційних, які ставлять собі метою підтримку військової продукції в чужоземній країні, мусить підлягати контролю держави та Ліги Націй.

4. що цей контроль мусить бути особливо приміненний в разі, коли справа ходить про створення військової індустрії чужоземними державами в країні, що не входять до складу Ліги Націй, або є навіть ворожою до неї і яка з географічних та політичних причин найменше піддається безпосередньому контролю”.

До цієї резолюції українська делегація додала коротку пояснюючу записку, що те-ж була окремо видрукована секретаріатом та роздана всім делегатам. Властиво резолюція ясна і сама по собі, але в поясненнях цитується і конкретний приклад: утворення чужоземцями військової індустрії в ССРСР.

Багато інших резолюцій про розброєння фігурувало на порядку денному асамблеї. Найближчими по своєму змісту до української були ті, що

Далі промовець говорить, що успіх конференції про розброєння залежить від того, чи будуть почувати народи себе в безпечності, бо розброєння і забезпеченість (*le desarmement et la sécurité*) як найтісніше з собою зв'язані.

До цієї ж теми про забезпеченість Європи, відповідаючи попереднім промовцям, повернулася і пані Малятер Сельє, голова французької делегації, яка в дуже піднесених тонах говорила за проблему мира і визнала важливість проблеми забезпеченості держав зі Сходу.

Докладчик п. Ролен (бельгієць і "евентуальний", як говорять, міністр закордонних справ Бельгії в разі утворення соціалістичного уряду) одповідав головним чином графу Апоньї і тим, хто порушив справу небезпеки із Сходу. Здається, не дивлючися на всю свою пацифістичну аргументацію, промовець не задовольнив ні одну, ні другу сторону.

Він питає, чого ж хочуть делегати? Хрестового походу проти СРСР (у відповідь кілька оплесків)? Чи не краще притягнути і совіти до розброєння, і коли вони дадуть підпис під відповідним актом в Женеві, це і буде необхідна нам гарантія (граф Апоньї, що сидить поруч в президії, усміхається і безнадійно махає рукою). Совіти бояться, що на них нападуть і тому озброюються і т. д. На ці наївні речі одповідати було вже годі (дебати закінчені) тай не справили вони жадного вражіння. До цих тем очевидно дебати ріжних комісій Унії не раз повернуться.

в) Резолюція запропонована українською делегацією в справі розброєння на річній Асамблеї Унії для Ліги Націй в Парижу 1932 року.

(Подаємо уривок з кореспонденції до "Тризубу" від 31 липня 1932 р.)

Вперше українська делегація висунула резолюцію високої принципової ваги. Але властиво ідеї резолюції були прямим продовженням промови проф. Шульгина в справі розброєння в Будапешті і його ж виступів в Перуджі, Женеві, Брюсселі. Наводимо повністю цю резолюцію так, як вона була надрукована секретаріатом Унії:

"Контроль військової індустрії.

"Асамблея, звертає увагу конференції розброєння на те, що не досить обмежити та скоротити знаряддя війни в кожній країні, але треба також брати під увагу те, що де-

пропонували заборону приватної продукції зброї, обмеження продукції державної.

Всі резолюції обмірковувалися спершу в комісії по розброєнню під головуванням самого лорда Сесіля. Голова запропонував проф. Шульгинові взяти слово в порядку загальних дебатів, що український делегат і зробив, виклавши досить широко основні тези і мету своєї резолюції Французький делегат в своїй промові відмітив важливість українських пропозицій. Говорив за неї і спеціаліст по розброєнню в Унії бельгієць Ролен, який, хоч і деформує українську тезу, все-ж визнав її важливість. Але проте цілком негативно поставився до української пропозиції лорд Сесіль, який чомусь гадає, що обмеження військового бюджету у всіх країнах дасть ті результати, яких хоче українська делегація.

Далі всі резолюції передано було в редакційну підкомісію, де вони мали бути зведені в одну. Від кожної окремої резолюції міг вийти тільки її основний принцип. Отже в редакційній підкомісії п. Косенко запропонував ввести принаймні перший параграф української резолюції. Польський делегат Стронський так само підтримав цю пропозицію, але докладчик, він же голова підкомісії, сказав, що він в резолюції має формулювати цю думку трохи инакше. Справа повернулася в загальну комісію. Під час дебатів слово взяв проф. Шульгин і зробив таку заяву:

“Минулого разу я виклав український проєкт. Повторюватися не буду. На цей проєкт прихильно відгукнувся наш докладчик. Він навіть обіцяв, що ідею нашу внесе в текст загальної резолюції. Одначе я не знаходжу там слідів нашої думки. Між тим конче потрібно її відмітити і ось чому: в загальній резолюції сказано, що приватнім підприємствам має бути заборонено робити зброю. Чи ви думаєте, що ці величезні організми так легко захотять вмерти? Ні, вони будуть боротися, вони перенесуть свою продукцію кудись инде, скажемо (щоб не називати жадної країни) в “пустелю”, в усякому разі туди, де контроль напевно не є можливим. Такі випадки вже були. Були й інші випадки, коли заборона одній країні готувати зброю примусила її перенести свою державну продукцію десь инде. Не хочу цитувати конкретні факти: це заведе нас за далеко. Гадаю, що цих аргументів вистачить. Пропоную внести в загальну резолюцію перший пункт українського проєкту. Надаю тому як найбільшу вагу: оскільки ці ідеї не будуть прийняті під увагу, ніколи розброєння не стане дійсним. Попередній промовець сенатор Ляфонтен ска-

зав, що деякі ідеї потребують цілих століть, щоб бути здійсненими. Коли громадська опінія не готова ще до зрозуміння наших ідей, ми будемо боротися і розвивати їх далі і час нас не лякає”.

Делегатка Румунії — княгиня Кантакузен в короткій і рішучій заяві цілком підтримала українську пропозицію. Голова ставить її на голосовання. При першій вотумі підняттям рук голоси діляться нарівно. Голова забирає слово і довго говорить проти української пропозиції. Але проф. Шульгин, висловлюючи свою найбільшу повагу для лорда Сесіля, все-ж просить перевести нове голосовання і до того поіменне. І от несподівано для багатьох присутніх нове голосовання дає значну більшість для української пропозиції. **Вона прийнята.** Цікаво відмітити, що при першому голосованні французька делегація голосувала проти, при другому утрималася. Пан Мілюков, що дуже уважно слідкував за цими дебатами, обидва рази в імені російської делегації голосував за українську резолюцію, але активно участі в дебатах не брав.

На другий день резолюції про розброєння мали бути прийнятими на загальних зборах Унії. Вже зранку до української делегації зверталися з проханням погодитися на нову загальнішу формулу своєї думки. Нарешті виявилось, що кількн делегацій порозумілися між собою на такому тексті:

“межі озброєння, що встановить конференція, мусять бути примінені до всякого роду національного озброєння незалежно від його походження або місця, де воно фабрикується”.

Оголошуючи цей новий текст, голова заявив що до нього приєдналися делегації американська, німецька, англійська, польська, французька, італійська та румунська. Проф. Шульгин, забираючи слово, іронічно сказав, що вчора він погодився одстоювати свою ідею довгі роки, але одержав принципову сатисфакцію за десять хвилин. Це був гарний сон! Отже він рахується з думкою такої поважної кількості делегацій, констатуючи до того, що цей новий текст підтримують і ті делегації, що особливо гаряче підтримували минулі рази українську пропозицію. Приймаючи новий текст, українська делегація одначе ним не задовольняється і хотіла б відмітити точніше свої ідеї. Швейцарський делегат пропонує, щоб ідеї української делегації були докладно внесені в текст друкованого доповіді, що буде розповсюджуватися поруч з резолюцією. Український делегат цим задовольняється і заявляє, що й надалі буде розвивати і обороняти свої ідеї.

Таким чином українська делегація в цьому напрямку дечого добилася. Саме ж головне це те, що наші ідеї гаряче дебатовалися і то кілька разів, що дебати навколо цих українських пропозицій були чи не найпалкішими за всю сесію, що вони притягали до себе загальну увагу.

В той час, як грузини проводили резолюцію, що торкається виключно їх країни, українська делегація, одстоюючи свої національні інтереси, провадить ширшу міжнародню політику. В який спосіб ліпше можна прислужитися своїй країні? Ми гадаємо, що спосіб української делегації (за якою примушені були на цей раз піти навіть росіяне) не є злим...

До того, українська делегація передала на початку сесії окремий комунікат в справі голоду на Україні, апелюючи до громадської опінії світу. Цей комунікат був надрукований французькою та англійською мовою та розданий секретаріатом Унії всім делегатам.

VIII

ЯПОНСЬКО-ХІНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ТА УКРАЇНА.

(З комунікату Укр. Т-ва для Л. Н.)

На засіданні Унії Товариств для Ліги Націй в березні 1933 року на порядку денному Ради Унії стояла справа японсько-хінського конфлікту. Після довгих дебатів вироблено було резолюцію, в якій висловлюється жаль з приводу подій на Далекому Сході, а також задоволення з приводу однодушного рішення в цій справі асамблеї Ліги Націй. Резолюція висловлює сподіванку, що сама Японія кінцем кінцом примушена буде прийняти рішення Ліги Націй, а тим часом, не задовольняючись все ж цим рішеннями, Унія в своїй резолюції передбачає примінення параграфу XVI до Японії та вказує на такі можливі санкції проти цієї країни:

1. Заборона вивозу до Японії зброї та матеріалів для виготовлення військового знаряддя;
2. Заборона фінансової допомоги Японії;
3. Евентуальне відкликання голів дипломатичних місій з Японії;
4. Евентуальна заборона ввозу в різні країни товарів, які походять з Японії.

В дебатах розходження виявилися тільки що до редакційних деталей, по суті ж всі були між особою згодні. Японський делегат п. Інагакі мовчав поки обмірковувалась резолюція, китайці ж ніколи на засідання Унії не приїздять.

Першим вніс дісонанс в обмірковання справи український делегат, проф. Шульгин, який склав таку декларацію:

"В імені українського Т-ва заявляю, що я примушений утриматися при голосуванню резолюції в справі японсько-китайського конфлікту і мушу пояснити чому саме. Як і ви всі, я безперечно рішуче осуджую напад (агресію) одного народу супроти другого. Як ви всі я надаю величезне значіння рішенням Ліги Націй в таких справах.

вразіння, бо ні французькою ні англійською мовою він не володіє гаразд, але несподівано заговорив він на цей раз досить доброю німецькою мовою і промова його, стисла, але переїята великим почуттям, справила на всіх дуже велике вражіння. П. Інагакі спробував пояснити сучасну психологію японського народу, який не вірить заходу, який не раз бачив як постійно великі держави ставали йому на перешкоді в здійсненню його життових завдань. Сам він себе заявляє пацифістом, але гадає що такі загрозливі резолюції не полегшують становища пацифістів в Японії, а ще більше підливають олії до вогню.

Промова ця викликала горячу репліку пані Баккер-ван-Боссе, яка сказала що японський нарід мусить зрозуміти велику зміну в міжнародніх відносинах з фактом появлення Ліги Націй: коли раніше дійсно держави проводили на сході виключно егоїстичну політику, то тепер Ліга Націй провадить її в інтересах справедливости...

Одначе не так вже всі певні були в тому, що живемо ми в царстві справедливости: промова українського делегата неприємно бренила в ушах найбільш віруючих...

Коли в кулуарних розмовах виявилось, що не все вже так ясно і не всі так однодушно настроєні, то під час голосування заманіфестовано було повну однодушність: Унія цілком наслідувала тут самій Лізі Націй. Головуючий підкреслив, що всі делегати приєднались, крім японського, що був **проти** неї і українського, що **утримався**. В иньших справах, які дебатувались в Раді Унії, таку єдність не завжди можна спостерегти.

Примітка: Вже коли набрано було що книжку, вийшов новий комунікат Українського Товариства про засідання Унії в Фолькстоні (травень 1934), в якому зазначено, що проф. Р. Смаль-Стоцький, в імені Української Делегації знов поставив питання, чому китайські делегати, (що вперше з'явились на зборах Унії), протестуючи проти Японії, замовчують окупацію Монголії Москвою. Він же звернув увагу зборів на те, що Москва фактично створила цілу комуністичну державу в середині Китаю. При голосуванню резолюції проти Японії Українська Делегація, так само як Грузинська, Німецька і Данцігська утрималися.

УКРАЇНСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ В ЛОНДОНІ.

Лист п. Олександра Шульгина, представника Української Народної Республіки при Лізі Націй, до Й. Е. Пана Рамзая Мак-Дональда, Голови Міжнародної Монетної і Економічної Конференції в Лондоні.

Женева, 3 липня 1933 року.

Пане Президенте,

Оцим маю шану подати Вашій Ексцеленції мемуар, який вияснює український погляд на економічну кризу в ССРСР і на питання економічного відбудування України.

На самім початку дозволю собі підкреслити той факт, що ніяке міжнародне зусилля припинити світову економічну кризу не може бути дійсним, оскільки на шостій частині земної кулі панує деструктивний режим, що породжає страшну нужду і що, будуючи величезні заводи, значно низив продукцію, створив стан постійного голоду на родючих землях і знищив покупну силу більш як 150 міль. мешканців.

Цей режим позбавив міжнародний торг ринку, який сам один міг би спричинитися до розв'язання світової економічної кризи.

В цих умовах проблема встановлення порядку і повернення заможности на просторах ССРСР видається дуже важливою. Практика показала, що всі надії побудовані на мирній еволюції сучасного режиму не виправдуються. Економічне і політичне становище на землях ССРСР дає найліпші докази того, що умови існування їх мешканців, замість поліпшуватися, стають все більш і більш неможливими і спричиняються до смерти мільйонів людських істот, що вмирають від всяких негод.

Отож ми переконані, що єдине рішення проблеми встановлення нормального життя на цих землях полягає в самому розв'язанню совітського со-

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В СССР І ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ.

(Мемуар, поданий Урядом Української Народньої Республіки на міжнародню монетову і економічну конференцію в Лондоні. Мемуар цей написано на підставі записки виробленої професорами К. Мацієвнчем та В. Садовським).

Економічна конференція та Україна.

Україна не представлена на монетовій і економічній конференції в Лондоні. Офіційно делегація совітського Союзу з п. Літвиновим на чолі претендує її там репрезентувати.

Уряд Української Народньої Республіки, підтримуваний усіма українськими патріотами, рішуче протестує проти цієї претензії. Український національний уряд заявляв такий самий протест в Генуї в 1922 році і протестував що-разу, коли представники СССР брали участь в ріжних міжнародніх конференціях в Женеві.

Протест Українського Національного Уряду.

Цей протест виправдується тим фактом, що Українська Народня Республіка була, після офіційного визнання її совітською Росією, захоплена, з порушенням міжнароднього права, військом цієї ж самої країни і упокорена в 1921 році після довгого і кривавого спротиву української армії, підтриманої усім населенням. Нині Україна всупереч видимості своєї незалежности, оскільки вона є членом совітського союзу, є ніщо інше, як колонія Москви, яка остільки експлуатує цю багату країну, що вона доведена до страшної бідности і справжнього голоду. Таким чином п. Літвінов репрезентує лише гнобителів України.

Програм п. Літвінова.

Український Національний Уряд протестує в самий категоричний спосіб проти актів і декларацій, роблених в Лондоні делегацією СССР. Голова цієї останньої п. Літвінов між иншим поновно представив совітський проект "економічного ненападу", супроти якого український уряд протестував в Женеві 12 вересня 1931 року (нота подана п. А. Бріянові, Голові Європейської комісії).*)

*) Див. вище. Прилога VI, д.

юзу, в звільненню і в незалеженню України, Кавказа і Туркестана. Після глибоких змін, які перейшли в СРСР, не можливо негайно встановити порядок на таких великих просторах.

Росія, допустивши совітський і комуністичний режим, кінчила катастрофою: вона вже не є здатною втримувати свої колишні володіння і правити ними в цих виключно тяжких умовах. Розв'язання совітського союзу навіть самій Росії, зведений до своїх етнографічних кордонів, дало б змогу не лише вирішити важкі політичного і економічного порядку внутрішні питання, але й встановити мирне і дружнє співробітництво з народами, які колись були під її владою.

Україна після років правдивої захистної війни і повстання селян (1918—1922) продовжує протистояти нападам Москви. Цей опір з роками не зменшується і творить тяжкі утруднення совітській владі.

Уряд Української Народної Республіки, що на вигнанню увесь час продовжує свою чинність, а рівно ж і всі українські патріоти переконані, що їхніми власними зусиллями досягнеться звільнення краю. В той же час вони розуміють, що їм самим не під силу відродити економічне життя на Україні.

Лояльне співробітництво вільної України з західними країнами уявляється як дуже побажане і навіть необхідне. Але треба сказати, що Україна, відділюючися від Москви, має твердий намір захищати свою незалежність політичну і економічну, що вона хоче за всяку ціну заховати свою цілість принаймні в межах сучасної совітської України і що всяка спроба нового поділу України чи її підпорядкування що-найменше економічне якій другій державі зіткнеться з однодушним спротивом українського народу. Ми бажаємо економічного і політичного співробітництва з західними державами, але виключно на основі взаємності і визнання нашої незалежності.

Ваша Ексселенція знайде в доданому до цього мемуарі докази тез, вложений в цьому листі, і я сподіваюся, що український погляд буде взятий на увагу Вашою Ексселенцією, як рівно-ж і членами Конференції, на якій Ви головуєте з такою авторитетністю.

Прийміть, Пане Голово, запевнення моєї високої і глибокої пошани

О. Шульгин (—)

Пропонуючи митне перемир'я, вимагаючи від усіх держав "стримання від обкладання спеціально дискремінуючими митами, заведення загальних заборонних м'єр, що-до імпорту і експорту у відношенню до такої країни, ставити спеціальні умови для торгівлі цієї самої країни, і т. и." совітський делегат пробує одержати виключно сприятливі обставини для свого уряду, бо в умовах взаємної митної свободи СССР з своєю монополією зовнішнього торгу буде мати значну перевагу над другими країнами.

Совітський демпінг.

Одержавши абсолютну свободу для свого вивозу, московський уряд міркує мати змогу розвинути свій "демпінг", щоб таким чином врятувати свої фінанси від неминучої катастрофи. Використовування підневільної праці, дуже низькі такси заробітної платні, інфляція і нарешті система реквизицій дають завжди змогу совітському уряду знижувати ціну його вивозу нижче рівня світових цін. Нарешті екстренна необхідність за всяку ціну знайти чужі девізи, штовхає його увесь час на практику демпінга, що в деяких випадках був безпосередньою причиною кризи в ріжних галузях індустрії в Європі і по за нею.

Свобода торгу і совітський ринок.

З другого боку митна свобода не уявляє ніякої небезпеки для совітського уряду з погляду ввозу до СССР і замість зіткнутися з митними бар'єрами чужинецькі комерсанти зустрінуться завжди з бар'єром, витвореним монополем зовнішнього торгу СССР. По-за тим існує встановлений Москвою твердий план закуплі за кордоном. Ні поліпшення продукції, ні навіть зниження цін на крам з-закордону не можуть пробити бар'єру, встановленного совітським союзом. Цей ринок є урегульований до найдрібніших деталей.

Отже ця свобода торгу, вимагана з такою настирливістю п. Літвіновим, була б лише свободою однобічною, дуже корисною для совітського союзу і шкідливою для всіх закордонних комерсантів.

Питання кредитів для СССР.

Совітська делегація до Лондону крім того вимагає по традиції, встановленій її урядом, кредитів на довгі строки і обіцяє під умовою, що коли ці кредити йому будуть дані — забрати від 25 відс. до 100 відс. ріжних запасів крамів, що існують на світі.

Ми переконані, що фінансисти досить поінформовані про сучасний економічний стан СССР, щоб не брати в серъоз прохання кредитів, внесені

Літвіновим. На Україні і в інших, поневолених совітським урядом країнах нові кредити, дані цьому урядові, будуть розглядатися, як велике нещастя, здатне посилити цей ганебний режим.

Сучасний економічний стан ССРСР.

Щоб одержати ці кредити п. Літвінов осмілився в своїй промові в Лондоні стверджувати, що Союз Совітських Соціалістичних Республік не знає зла, що його капіталістичні держави називають кризою.

Офіційні московські видання, що подають "статистичні" дані про так званий добробут ССРСР і досягнення п'ятилітнього плану, притягаються, щоб бучно підтвердити слова п. Літвінова.

Але ми змушені енергійно протестувати проти цих фантастичних інформацій, що різко протирічать страшній дійсності. Ми далекі від того, щоб заперечувати, що совітський уряд принаймні частинно не реалізував так званий п'ятилітній план. Але як раз збудування великих фабрик, каналів, гребель, таких як, "Дніпрострой", не виправдуються сучасним станом країни, їх можна розглядати навіть, як безглузді, коли брати на увагу бідність, що панує в союзних країнах, з яких де-які є ще остільки відсталими, що всі ці технічні удосконалення їм часто є абсолютно ні до чого. Ці побудування як раз спричинилися до остаточного виснаження країни. Щоб виконати цей план і оплатити всі замовлення за кордоном, совітський уряд мусів конфіскувати результати праці своїх народів і, як ми бачили вище, їх експортувати за кордон за безцінь.

Спротив селян і хліборобська руїна на Україні.

Щоб перемогти спротив селян доведених до відчаю реквизиціями всього їхнього добра московський уряд вдався до систематичного і жорстокого терору: він висилає сотки тисяч українських селян на північ Росії і рострілює найбільш непокірних.

Ці заходи не дали бажаних результатів і у Москві вирішено було "колективізувати" село. Ця міра особливо вдарила по Україні, країні пересічно сільсько-господарській, в якій селяне, не знавши російського "міру", призначені до дрібної приватної власності. Вже в 1931 році 67,2 відс. всіх ораних земель були колективізовані, не дивлячися на гарячий спротив наших селян. Ця система цілковито зруйнувала сільське господарство на Україні. От кілька офіційних цифр: кількість худоби досягає 6.594.000 голів в 1930 р. замість 8.604.000 голів в 1928 р.; кількість свиней — 3.182.000 голів супроти 6.962.000 голів в 1928 р. Що торкається засіяної поверхні вона досягла в 1932 році лише 19.000.000 гект. замість 21.700.000 гект. в 1928 р. З дру-

гого боку якiсть оранки, врожайнiсть земель сильно знизилися; часто хлiб гнiє на ланах.

Криза постачання.

В той час, як перед великою вiйною Україна давала що-року 5,1 мiльйонiв лишку хлiба, нинi хлiба увесь час бракує. У всiх частинах цiєї багатiї краiни смерть селян з голоду зробилася бiжучим явищем. Голод досягає свого напруження в роках 1932 i 1933, в останнiх мiсяцях перед жнивнами. Українськi селяне масами лишують iхнi села i тiкають до великих мiст, шукаючи шматка хлiба. Частi тако-ж випадки втечi селян, якi бiжать вiд режиму терору i голоду, закордон до Польщi i Румунiї. Московськiй уряд закрив в 1933 році кордони мiж Україною i Росiєю, щоб спннити ту хвилю українських селян, що простують масами до Москви, шукаючи шматка хлiба. Таку катастрофу хлiборобства i постачання ясно не можна компенсувати грандiозною греблею на Днiпрi, нi заводами, збудованими в де-яких мiсцевостях України i якi до речi в бiльшостi навить не функцiонують.

Примусова праця в СССР.

Даючи кредити московському урядовi, пiдтримуючи торг з СССР, чужоземнi держави пiдтримують сучасний режим терору i примусової працi, обов'язкової для всiх "колективiзованих" селян i для рiзних категорiй промислових робiтників, не кажучи вже про кiлька мiльйонiв душ приговорених до справжнiх примусових робiт. СССР є єдиною краiною в свiтi, що має закон про примусову працю, як одну з форм продуктивної працi, що примiнюється так широко. Совiтськiй закон приписує мiж иншим таке: (див. "Юридична практика СССР" ч. 17—18, 30. ХП. 1930. Москва). "Всi, що приговоренi народнiм трибуналом до примусових робiт повиннi бути вживанi для одбуття iхньої кари на заготовлях лiсу".

Кодекс карного совiтського права подiляє примусову працю на двi слiдуючi категорiї: 1. примусова праця в'язнiв, 2. примусова праця без позбавлення свободи.

Арт. 52 Кодексу корекцiйних робiт СССР (Збiрник кодексiв СССР ст. 720. 4-те офiційне видання, Москва 1928 р.) постановляє, що праця є обов'язковою для всiх в'язнiв, що до неї здатнi i що адмiнiстрацiя мiсце ув'язнень повинна для виконання цього вживати належних заходiв.

Цi працi виконуються: 1. у в'язницях, 2 в корекцiйних домах, 3. в поправчих хлiборобських, професiйних i промислових колонiях, а тако-ж по спецiальних замовленнях, що iх одержують в'язницi (арт. 46 i 62).

Згідно з совітським законодавством примусова праця без позбавлення свободи може бути приміювана у всіх галузях продукції. З другого боку свідчення проф. Чернавина, втікача з Соловецьких островів, підтверджує, що спеціалісти і вчені, арештовані ГПУ, широко використовуються в різних галузях індустрії і що їхня кваліфікована робота не винагороджується: заводи і фабрики видають платню цих "вечних каторжан" ГПУ. Не кажучи вже про північні лісозаготівлі, продукт яких продається за ніщо закордон, ціла система каналів, що з'єднують Біле і Балтійське море, виконана за-сланцями з усіх кінців ССРСР. Цей факт публічно визнаний совітськими владами і доклад про виконання цих значних робіт був доручений Ягоді, начальникові ГПУ.

Світова економічна криза і ССРСР.

Сучасний совітський режим, що так тяжко карає народи йому підлеглі, в той же час є одною з головних причин світової кризи: більше, як 150 міль. душ., призведених до обнищення, загубили їхню купноспроможність і спричинили закордонним купцям втрату величезної клієнтури. Виконуючи п'ятилітній план, уряд ССРСР зміг штучно робити досить значні замовлення за кордоном, але не дивлячися на всю брутальність своїх метод московськ-ий уряд буде змушений рахуватися з безприкладним збідненням, що він його створив у народів, ним пригноблених. Не дивлячися на свою оптимістичну декларацію, п. Літвінов і його товарищі змушені будуть прогресивно зменшувати їхні замовлення за кордоном. Багато будівель, розпочатих для виконання п'ятилітнього плану, вже припинені. Можливості совітського ринку будуть увесь час зменшуватися і таким чином збільшувати світову економічну кризу. Тільки зникнення режиму, що може трапитися лише з розв'язанням совітського союзу, може повернути нормальне економічне життя і знову відкрити для міжнародного торгу цей величезний ринок.

Україна і її здатність ввозу.

Україна сама колись споживала велику масу закордонного краму. Багатство цієї країни, що (в межах совітської України.) має більше 30 міль. мешканців, є загально визнаним. По-за тим населення її є дуже трудящим і в масі одним з найбільш культурних в порівнянні з другими народами ССРСР. Крім своєї плодючої землі (чорна земля), Україна посідає величезні підземні багатства (залізо, вугілля, марганець і т. и.) і через це одно вже вона є здатною до досить швидкого економічного відродження. Період Неп'у (нова економічна політика досить ліберальна і практикована протягом кількох років совітським урядом) довів, що встановлення продукції

хліба в розмірах довійськових могло бути одержане на Україні досить легко (нова зміна совітської політики — ми бачили — дуже швидко повернула бідність).

По-за тим Україна є краєм, що в умовах розвитку своєї індустрії не може ще сама себе задоволити. Встановлено, що перед війною 4.912.000 землевласників України річно купували на 692,7 міль. золотих рублів ріжної мануфактури. Перед війною закуповувано за кордоном багато ріжних машин і других предметів необхідних для інсталяції ріжних промислів — цукрового, металургічного, горільчаного і інших. Україна ніколи не посідала значної текстильної індустрії, як рівно-ж обувної і т. н. Повернення добробуту українського населення, що прогресивно збільшується, дозволяє передбачати, якни значний ринок може уявити з себе вільна і багата Україна.

Висновки.

Таким чином розв'язання Совітського Союзу і звільнення України є питанням, що мають найбільшу вагу для рішення світової кризи.

Ми спробували тут довести, що так звана свобода торгу з совітським урядом, кредит, йому уділений чужоземними фінансстами, можуть принести, не кажучи вже про ризико загубити позичені гроші — лише продовження страждань пригнічених народів і продовження світової економічної кризи.

Ми зобов'язані нагадати рівно-ж, що, не дивлячися на пацифістичні декларації п. Літвінова і пакти ненападу, що совітський уряд їх підписує дуже охоче (після того, як доконав напади на Україну, Грузію і другі поневолені народи), цей самий уряд в згоді з III-ім Інтернаціоналом продовжує свою пропаганду світової революції і пильнує підняти колонії проти метрополій, в той час як сам тримає в колоніяльному режимі і в рабстві культурні народи, як наприклад український.

Ж.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ В СССР.

а) Лист представника У. Н. Р. до Голови Асамблеї від 28 вересня 1932 р.

Проф. О. Шульгин, представник Уряду У. Н. Р. при Лізі Націй передав усім делегаціям Ліги меморандум Укр. Т-ва для Л. Н. про умови праці в СССР при листі такого змісту:

“Починаючи з 1921 року, з часу, коли Україну було окуповано військами червоної Москви, легальний український уряд не переставав протестувати перед культурним світом проти цієї окупації проти нелюдського режиму, що його заведено на Україні. Рабський труд є одним із елементів цього режиму, що гнітить український народ.

“Уряд УНР на еміграції, доручаючи мені підійняти цю проблему перед членами Ліги Націй, спирається на арт. 23 пакту Ліги Націй, який приписує своїм членам забезпечити і підтримати однакові та людські умови праці для чоловіка, жінки й дитини на їхніх власних територіях, а також і у всіх інших країнах, з якими вони мають торговельні та індустріальні стосунки, і з цією метою утворити та підтримувати необхідні міжнародні організації.

“Тому, що більшість членів Ліги Націй мають торговельні стосунки з СССР, нам видається зручним звернути увагу делегатів на це так важливе питання рабського труду в СССР.

“Ліга Націй вжила ж заходів проти рабства в такій, напр., країні, як Ліберія, отже нам здається цілком слушним підійняти ту саму проблему відносно СССР, де режим, що мало чим різниться від рабства, тяжить над мільйонами людей, які приналежать до різних народів.

“Можливо, що система підневільного труду практикується так само і в інших частинах світу. Але в той час, коли там прикладення підневільного труду знаходиться в суперечности з місцевими законами, в СССР навпаки, як це доводить прикладений при цьому меморандум, рабський труд є установлений і регульований самим законом.

“Узагальнення підневольного труду, що прикладається навіть до людей т. зв. вільних, не тільки є нелюдським і противним артикулам пакту Ліги Націй (зазначеним вгорі), але являється ще великою небезпекою з боку економічного, бо дає можливість керівникам СРСР практикувати закордоном їхню систему демпінгу, а з другого боку, одночасно полегшує їм справу утворення у себе військової індустрії, яка загрожує мирові всього світу”.

Меморандум поданий українською делегацією, викликав різні коментарії і розмови поміж делегаціями, особливо з огляду на те, що саме під цю сесію Асамблеї в Женеві — шоста, політична, комісія Ліги Націй займається справою рабства і підневільного труду, головним чином, в Ліберії. Отже де-які делегати, особливо з позаєвропейських країн гадають, що меморандум, поданий українською делегацією, дає певну підставу поширити питання досліду підневільного труду і на країни совітського союзу, хоч би він і не належав до складу Ліги Націй.

Такий погляд зустрічає, натурально, відповідні труднощі серед європейських держав, що саме тепер, більш як коли-будь, втягують совіти в круговорот своїх політичних інтересів.

По-за офіційними листами, що підтверджують одержання меморандуму, українська делегація дістала від делегатів і де-які запити про різні сторони життя совітського союзу.

Не можемо не одмітити, що подання меморандуму про рабський труд в СРСР викликало велике зацікавлення серед преси і нашло відгук в багатьох органах преси. Так, напр., в “Журналь де Женев”, впливовому органі, близькому до кол Ліги Націй, в ч. 275 з 8 жовтня, автор передовиці, відомий публіцист Вільям Мартен, в статті “Криза сталінізму”, між иншим, пише:

“В цій країні, де є надто багато робочої сили, держава мусить прикладати рабський труд для того, щоб дістати собі робітників. Делегат національного уряду України подав про це до Ліги Націй меморандум, з яким може познайомитися з великою користю спеціальна комісія по справах рабства. Комісія може там прочитати, що у багатьох випадках карний закон став засобом видобування робітників, потрібних державі — власне те, проти чого культурний світ повстає, коли це одбувається в колоніях”. (“Тризуб”, жовтень 1932 р.)

б) Умови праці в ССРСР.

Меморандум Українського Т-ва Прихильників Ліги Націй.

Питання підневільної праці в ССРСР дискутувалося вже в Західній Європі і в Америці багато разів і що-разу викликало жваві суперечки. Категоричним твердженням відносно існування узагальненої примусової праці в ССРСР, і то в нелюдських умовах, чужоземних подорожніх і купців, приїзжих з країни совітів, протиставиться завжди не менш категоричне спростовання володарів Москви.

Щоби ліпше здати собі справу про стан примусової праці в ССРСР, досить лише вдатися до законодавства ССРСР і до регламентації чи офіційних статистик, що торкаються праці в цій країні. Це найліпший доказ, що його можна подати в справі питання, яке нас цікавить.

Крім кількох коротких витягів з де-яких законодавчих текстів, що ми їх тут даємо, ми наведемо ще свідчення, подані втікачами з совітських каминок. Ми цілковито речимося за автентичність цих документів.

1

В докладі, зробленому президентом совнаркома ССРСР Малотвим VI-му з'їздові совітів, знаходиться одна декларація відносно примусової праці в ССРСР. Молотов каже в ній наступне: на заготовках лісу, відносно яких стільки пишеться закордоном, у нас вживаються в цей час робітники на звичайних умовах вільної роботи і робота в'язнів не має ніякого відношення до заготовлення лісу ("Известия ЦК ССРСР II. Ш. 31).

Ці твердження Молотова цілковито розходяться з совітським законодавством. От доказ, взятий з "Юридичної практики ССРСР" (ч. 17—18 30. ХП. 30):

"Всі в'язні, засуджені народнім судом до примусових робіт, мусять бути вживані при виконанні їхньої кари на лісових заготовлях".

Карний кодекс ССРСР класифікує примусові роботи на дві наступні категорії:

1. Примусові роботи в'язнів.
2. Примусові роботи без позбавлення свободи.

Арт. 52 кодексу карних робіт ССРСР (Збірник кодексів ССРСР, ст. 720, четверте видання. Москва 1928 р.) постановляє, що праця є обов'язковою для всіх в'язнів, що здатні, і адміністрація місць ув'язнень мусять уживати всіх належних до цього заходів.

Ці роботи виконуються: 1) у в'язницях, 2) в домах перевиховання, 3) в хліборобських, професійних і індустріальних виховавчих колоніях, а також по спеціальних замовленнях, що їх одержують в'язниці (арт. 46 і 62). Цей же самий кодекс передбачає певну винагороду за працю, Але всі суми, одержувані од цієї праці належать в'язницям і розподілені по різних фондах таким робом, що в дійсності ця винагорода вживається виключно з комерційною метою і для розвитку виробництва.

1. Примусові праці, що не перебільшують 6 місяців, виконуються на місці замешкання засуджених;

2. Примусові праці більшого, як 6 місяців строку засудження, виконуються або в підприємствах вже існуючих на місцях побуту засуджених, або в підприємствах, організованих на комерційну ногу, які знаходяться в центрах провінціальних, окружних і районних;

3. Примусові роботи, до яких засуджені зарібники (себ-то робітники — упривилейована класа), виконуються на місці проживання засуджених і винагороджуються протягом часу їх виконання з умовою, що платня не перевищує мінімуму, встановленого державою для відповідних місцевостей ("Існуюча Юрисдикція Праці в СССР" Н. Данілов. Москва 1929 р., ст. 202).

Для організації примусової праці без позбавлення свободи існує спеціальне бюро примусової праці (арт. 24 і 25). В разі неможливости примінути примусову працю до осіб, приговорених до примусових робіт, в підприємствах департаменту, бюро чи секція їх одправляють до других установ і підприємств, за згодою комісаріату праці і його місцевих органів ("Кодекс карної праці СССР" арт. 28).

Особи, що не одбувають їхньої примусової праці в місцевостях, де вони працюють чи служать (упривилейовані), на руки отримують протягом часу одбування їхньої кари частину їхньої платні, рівну мінімумові платні, встановленому державою для департаменту, про який ходить справа. Вся решта заробітної платні йде до бюро примусової праці (арт. 33).

"По загальному правилу всі особи, що виконують примусові праці, одбувають їхню працю даремно. Мінімальне винагородження допускається лише в разі, коли постановою трибуналу визнає, що вони не мають ніяких засобів до існування".

Особа, засуджена до примусової праці, не одержує ніякої винагороди за свій інвентарь чи за струменти, які вона мусить мати і з якими вона повинна з'являтися на роботу.

В тому випадку, коли засуджені належать до класи “бідняків” чи до класи “середняків” (обидві належать до упривілейованих клас в ССРСР), такі особи винагороджуються по існуючим нормам і виключно за користування худобою (арт. 34, “Юрисдикція Праці в ССРСР” ст. 205).

Як видно, примусові праці без позбавлення волі можуть прикладатися до всіх галузів продукції. Цей рід примусової праці почав вживатися дуже широко з 1928 року.

В липні цього року народні комісари юстиції і внутрішніх справ опублікували обіжника, по якому “до осіб, присуджених до одного року позбавлення волі, прикладається кара примусової праці без спеціального догляду (“Статистичний Огляд” ч. 5, 1929 р., ст. 107). По цьому декретові судді почали приміняти масово у в’язницях на короткий час примусові праці цього роду (“Судебная Практика” РСФСР, ч. 9. 1930, ст. 2).

Проект нового кримінального кодексу РСФСР (див. «Der Deutsche Iarmswirt», № 11, 6. П. 1931), виробленого в 1930 р., творить з вживання примусової роботи істотний принцип юридичної практики. Кампанія, ведена в 1930 році совітськими владами з метою насильної “колективізації”, збільшила значно кари в ССРСР (і особливо на Україні) проти спротиву селян. Рахуються сотки тисяч присуджених до примусової праці тільки на Півночі Росії, не рахуючи тих, що приговорені одбувати їхню кару в їхніх відповідних країнах.

Бюлетень Економічного кабінету проф. С. Н. Проко́повича (Прага, травень 1931), з якого дуже совісної праці ми широко користуємо, констатує, що, по кодексу праці ССРСР, **населення може бути покликане до обов’язкової роботи лише для боротьби проти загальних нещасть.** Але практика є зовсім протилежною цьому чисто теоретичному законодавству. **Приміняється широко система “добровільної згоди” (самообязательство) і таким чином Громада може “добровільно погодитися виконувати ту або иншу роботу комуною”.** Коли це рішення прийнято навіть більшістю одного голоса, воно є обов’язковим для всіх членів громади. До речі в більшості ці рішення є “одноголосні”, бо комісар легко тероризує населення. **Ці роботи, “добровільно прийняті”, приміняються дуже широко, і ті, що ухиляються від їхнього виконання, засуджуються по арт. 61 кримінального кодексу (“Судебная практика в РСФСР”, ч. 2, 1930 р., ст. 2).** Цей артикул говорить про покарання до примусової праці і позбавлення волі. Ця практика “добровільно погодженої” праці (доповнений арт. 61 для тих, що ухиляються) є зокрема примінювана до села, до “хліборобських колективів”, що їх справедливо порівнюють до військових слобід початку ХІХ століття, вигаданих сумної слави реакційним міністром Олександра І-го генералом Аракчеевим. Можна сказати без перебільшення, що “колективізація” села відсунула Росію, Україну і другі краї совітського союзу до часів кріпацтва і середньовіччя.

Коли кодекс забороняє змушувати робітника міняти місце праці, то практика доводить, що його можна завжди примусити покинути одну фабрику, яка розглядається владою як менш важлива, для другої, більш важливої. Переміщують робітників проти їхньої волі за тисячі кілометрів. Отже, український економіст Садовський в своєму меморандумі "Совітський демпінг", що фігурував між публікаціями нашої Асамблеї в Будапешті, наводить слідуючі факти: в липні 1930 року до 15.000 хліборобських робітників були мобілізовані для потреб Донецького вугляного басейну; у вересні і жовтні того-ж року 30.000 селян, членів "колективізованих" колхозів, були мобілізовані для того-ж басейну. Ці "добровільці" праці утікають напевно, як тільки можуть, з того місця, де умови праці є особливо тяжкими. Через це саме совітська влада вживає драконівські заходи проти дезертирів праці (див. "Економ. Жизнь" 20. 1. 1931., 18. 1. 1931.).

Коли студіювати питання праці в ССРСР, треба брати на увагу ще і військові декрети. Що-року рекрутується в ССРСР коло 1.200.000 душ. Але сини "курулів", інтелектуальні робітники, священники, купці — не кваліфіковані за достойних носити уніформу червоного салдата. Тому кілька років ці 300.000 чи 360.000 рекрутів, **замість того, щоб служити в армії, просто платили додатковий податок.** Нині вони зобов'язані, не належачи до армії, і не маючи ніякого військового фаху, виконувати різні громадські роботи (дороги, містки то-що). Їхня платня не мусить перебільшувати платні салдатів червоної армії. Крім того поміж тими, які допущені до військової служби, більш, як сто тисяч рекрутів зобов'язані працювати на військових фабриках (два роки служби). Можна розглядати цю працю рівнож як невільну, яка доповнює загальну систему організації праці в ССРСР. Попереднього досить безсумнівно, щоб довести, що примусова праця існує в ССРСР і що вона примінюється загально.

II.

Але нам здається, що де-які ілюстрації не будуть зайвими, особливо, коли ходить про події виключно трагічні, так як заготовка лісу на півночі. За сухими словами совітського закону, наведеного вище, закону, що засуджує каторжан до вживання їх, як робітників на лісорубках, **ховається людська драма, що перевищує уяву людини, яка живе в атмосфері миру і довілля.** На жаль, людський скептицизм часто лишає їх холодними перед отакими стражданнями; зовсім легко заспокоїти нерви, кажучи, що "це мусить бути перебільшено", чи "це виключення" чи нарешті "це внутрішня справа другої країни".

На щастя, пакт, що лежить в основі Ліги Націй, не дозволяє людському скептицизмові лишатися байдужим перед фактами, що свідчать про те, що примусова робота, широко заведена в СРСР, і поверх того в умовах спеціально тяжких.

Українське Товариство Прихильників Ліги Націй мало на думці збирати писані свідчення тих, хто чудом врятувався з совітських каторг, і які тепер знаходяться в різних країнах Європи. Доктор Левко Чикаленко по нашому проханню перевів цю анкету і з'єднав її в брошуру з дев'яти листів, яку він опублікував у Варшаві в 1931 р. під назвою "Соловецька Каторга". Ми мали в наших руках оригінали цих листів і ми свідчимо абсолютну їх автентичність. Складаючи оцю публікацію, ми заховали первісний стиль свідків, що в більшості є простими українськими селянами, засудженими за їхній спротив совітській владі, чи навіть за злочини "значно менш важливі". З причин цілком зрозумілих (вони мають родичів на Україні,) їхні прізвища, їхні адреси не опубліковані, але ми їх маємо, і маємо також оригінали листів, і ми завжди готові їх подати секретаріатові Ліги Націй під умовою дотримання тайни.

Ці свідчення, звичайно, ворожі до совітської влади і ми подаємо їх за документи абсолютно безсторонні. Але чи є вони через це позбавлені ймовірності? Відповідаючи на це питання, підкреслюємо, що ці дев'ять селян, що знаходяться в цей час в різних місцях, навіть в різних країнах, могли написати такі речі, які схожі одна на одну, і які цілком відповідають багатьом іншим свідченням, що-до Соловецької каторги. Ніякої попередньої згоди не могло бути встановлено між нашими свідками і авторами книг, що їх наші селяне не могли читати.

Для ілюстрації наведемо кілька фактів найбільш вражаючих.

Один молодий селянин (свідок ч. 3) з України, бувший вояк національної української армії, передає свої вражіння з каторги так:

Його привезено разом з 1000 других українців на станцію Тайбула. Там він був переляканий нещасним виглядом каторжан. Він констатує — це повторюють майже всі свідки — що українці складають найбільшу масу висланців. Він бачить тако-ж багато кавказців, донських козаків, кількох жидів. Кількість росіян, згідно з нашими свідками, складає лише незначну меншість. Там знаходяться 70-літні люде і підрістки 16 років, але "завдання" (робота до виконання), що його треба виконати в лісі є однаковим для всіх, без різниці віку. Ці завдання були на кожен день такими, каже свідок, що було б дуже тяжко їх виконати навіть за тиждень, особливо беручи під увагу те, що людина вже є виснаженою цим немилосердним режимом. Але хай стережеться той, хто не може виконати праці, яка вимагається: відставшим загрожують кари і навіть смерть. Часто, бачучи неможливість виконати їхню роботу, робітники на лісових розробках перетинають нарочито пальці, поранюють ноги.

Кільки других свідків говорять про дуже велику кількість самогубств (кидаються під потяг або топляться).

Що торкається кар за невиконання встановленої роботи, то виставляють на холод голим протягом чотирьох-п'яти годин... Багато, звичайно, не можуть перенести цієї муки і мруть на місці. Їхні тіла лишаються коло бараків і охорона, показуючи на ці трупи живим, говорить останнім, що їх чекає така-ж доля за невиконання "роботи".

Чи ця робота є плаченою? Свідок ч. 3. відповідає стверджуючи. Платиться 20 копійок (другі кажуть 20 або 30 копійок) тижнево. Один свідок (ч. 4) додає, що гроші (треба розуміти — бони), які платяться, є дійсні лише в концентраційних таборах, де знаходяться крамниці, які, доречі, не продають нічого навіть і за готівку, бо продавці всюди зобов'язані лишати їхній крам для доглядачів. Що торкається їжі, всі свідки кажуть однаково: рано дається трохи юшки, коли роботу виконано, то дається 600 (інші кажуть 800) грамів хліба, пів-літра юшки з гнилої риби (це повторює кожний свідок). Як що роботу не було зроблено, порцію хліба зменшують до 300 грамів; порцію супу теж зменшується. З другого боку, винний проводить ніч в спеціальній камері. Коли їжа всюди однакова, "завдання" робочі і муки міняються в залежності від місця.

Один свідок заявляє, що засланців поділяли на групи по три душі, і кожна група мусіла денно зрубати 28 дерев, очищати і пиляти їх на колоди.

Другий свідок (ч. 5), столяр з професії, заявляє, що його було відправлено на суходіл, (Соловки це острів) до Кандалакші, щоб будувати бараки і зробити всі приготування до лісної розробки. Він радий був покинути Соловки, але нещастя переслідували його: треба було спати під зорями, коло багаття, але при північній температурі... "Завдання" столяра були дуже тяжкими, але, здається, менші ніж робітників на розробках. В цій області вимагалось, щоб група з трьох осіб зрубувала 35 деревин, їх очищала і пиляла на колоди.

Свідок ч. 5 додає до цього: "це не вивіз закордон дерева там робиться, але крові і життя нещасних".

Той же свідок працював тако-ж, як засланець, на тартакові. Робота там була остільки тяжкою, що він сам був кілька разів присуджений до виставлення голим на холод чи до відсідки в карцері.

Свідок ч. 6 розказує, що примушували працювати в лісі од 18 до 20 годин денно, щоб сповнити "завдання". З Соловків цей же засланець перейшов на Попів острів, де він працював за столяра: це було менш тяжко, але він знаходить, що тут праця в лісі ще тяжча, ніж на Соловках: треба було групі з трьох осіб звалити 36 дерев денно, обчистити і розпиляти на одруби, щоб вони були білими, "для експорту".

“Тим гірше, каже свідок, “білими” вони не будуть ніколи, вони лишаться завжди червоними, червоними від крові нещасних, які їх рубають...”

І знову, як майже вся решта свідків, він настоює на факті, що самогубство є звичайним явищем на каторзі.

В наше завдання не входить змальовувати тут всі способи мук, що їх повинні переносити “винні”. Але ми наведемо ще один факт.

Одна група засуджених, живучи в баракові і маючи на собі лише лахміття в час, коли холод був найбільшим (40 ступнів нижче зерна), — одмовилася вийти з бараку на роботу. Тоді чекисти оточили барак і запалили його і, коли нещасні засланці пробували вискакувати, вони їх розстрілювали на місці. Чотириста душ було таким чином спалено живцем, заявляє свідок ч. 5. Цей факт мав де-який відгук навіть в комуністичному світі. Свідок розказує, що приїхав на місце один високий представник ГПУ, щоб зробити розслідування, але його висновки ще більше стероризували в'язнів: “оскільки вони не хотіли працювати, треба було їх спалити”. Свідок дає прізвище чекіста — Глибокий.

Мабуть даремно було б обтяжувати наш опис іншими деталями, більш або менш страшними. Людська совість не може замовчати подібних фактів. Ми їх даємо виключно, як приклад. Їх досить, щоб довести, що праця не є вільною ніде в совітському союзі. Ця робота є вже тяжкою для тих, хто лишається ніби “на волі”. Вона є тяжкою для тих, хто виконує її в своїй власній країні в умовах більш або менш звичайних, але вона є цілком неможливою — ми це бачили — в совітських місцях заслання.

Женева, 26-го вересня 1932 року.

**в) Примусова праця та Асамблея Унії Т-в для Ліги Націй в Парижі
в липні 1932 р.**

(З кореспонденції в “Тризубі” від 31 липня 1932 р.)

Це питання виникло в колах Унії вже давно: весною 1931 року в Східньому Комітеті в наслідок докладу проф. В. Садовського про демпінг. Резолюція, запропонована Комітетом Сходу, механічно попала на асамблею Унії в Будапешті, там “заблудилася”, і в результаті її одклали з тим, що постійна комісія європейська розгляне її знову. Ця комісія зібралася тільки навесні в Брюсселі і там проф. Шульгин зробив довгий доклад в цій справі. Але комісія поставила вимогу: дати ще ширший і до того писаний доклад. Проф. Шульгин за місяць вислав до Брюсселя те, що від нього вимагалось.

Але тут нове утруднення: секретаріат забув про доклад і він був розісланий не в травні, як то належить, а розданий делегатам тільки 2 липня вже в Парижі. Європейська комісія, що зібралася 2 липня, справедливо відмовилася його розглянути, бо не мала можливості з ним ознайомитися. Тоді французька делегація запропонувала передати на розгляд президії Унії цю справу з проханням в порядку екстренності поставити її перед асамблеєю. Секретаріат, визнаючи свою вину, рішуче це підтримав і резолюція про каторжний труд перейшла в нову стадію своїх поневірянь. Визнавши екстренність справи, президія Унії передала її на попередній розгляд економічної комісії асамблеї з тим, що в разі, коли ця комісія її ухвалить, резолюція буде вже поставлена на порядок денний самої асамблеї. Це, властиво, все нормальна процедура. Але голова економічної комісії “забуває” про цю справу і, не дивлячися на заперечення українських делегатів, заявляє, що комісія скінчила свою працю... Українська делегація протестує, доводиться прохати інтервенції у генерального секретаря. І от на другий день призначається спеціальне засідання тої ж комісії, що дві години присвячує справі каторжного труду.

Проф. Шульгин, як докладчик, зрештою в загальних рисах свою записку, що збудована була на цитуванні різних совітських карних законів і ухвал владн, що доводила безперечність факту як найширшого примінення підневільного труду і то не тільки для в'язнів та засланих, але і до самих так званих вільних громадян. Другу половину записки присвячено було характеристичіи нелюдського життя на засланні у північних лісах на підставі листів українських селян-втікачів.

Проти української пропозиції виступив відомий англійський економіст Джордж Пейш, що пропонував одкласти справу з огляду на те, що вона не остаточно вивчена... Цікаво, що на цей раз англійці були стриманіші ніж у європейській комісії, де леді Гладстон заявила, що британська делегація взагалі є проти резолюції про каторжний труд, бо вона вважає недопустимим втручатися у справи другої держави. На це український делегат тут же нагадав шановній леді, що в пакті Лігн Націй є пункт, згідно з яким кожна держава — член Ліги не тільки сама зобов'язується не мати у себе невільного труду, але й дбати про те, щоб і в других країнах, з якими знаходяться члени Лігн Націй в торговельних зносинах, такого труду не вживалося. — “Мені здається, — закінчив свою репліку проф. Шульгин, — що країна, яку репрезентує леді Гладстон, знаходиться в торговельних зносинах з СССР”...

Отже на засіданні економічної комісії тепер аргументація англійців була трохи інша, а вимагали вони не одкинення, а тільки одкладення справи. Так само і голандська делегатка виступила проти резо-

люції, але в її аргументації відчувалися інші нотки, що цікавили і дру-гі колоніальні держави: вони не дуже певні що большевики їм самим не можуть закинути, що й у них в колоніях подекуди вживається під-невільний труд.

Трохи неясну позицію зайняв італійський делегат міністр Джаніні, що дуже одобрював аргументацію докладу, але висловився все-ж за те, що краще переглянути ще справу та поглибити студіювання питання.

Докладчик протестував проти одкладення резолюції, що вже раз була одкладена в Будапешті, і запитав присутніх, чому всі вважали природнім втручатися в справи Ліберії і чому бояться вони торкнутися ССРСР? Чи тому, що в Ліберії панувало старе рабство, а тут рабство модерне? Але чи це не все одно для самих рабів? Чи може тому втручалися вони до справ Ліберії що то маленька держава, а величезного ССРСР вони бояться?

Тут треба відмітити цікавий факт, що російська делегація мусила рішуче підтримати "українську пропозицію", як вони самі говорили. В комісії з промовама виступили і п.п. Авксент'єв і Мілюков. Далі цікаво відмітити виступ на користь резолюції польського делегата п. Ліпацевича. Три антагоністи Сходу Європи — українці, росіяне і поляки — зійшлися таки хоч на одному пункті — протесті проти рабства. Далі резолюцію підтримав і грузинський делегат п. Шавішвілі. При голосованні багато делегацій утрималося. В результаті п'ять голосів було подано за резолюцію, три — проти. З огляду на такий неясний характер голосовання вирішено було скласти редакційну комісію для вироблення резолюції, яка б підійшла і для тих, що на засіданні були проти неї, або утрималися. На голову редакційної комісії було обрано п. Джаніні, до складу її крім докладчика, п. Шульгина, увійшли пп Мілюков і Шавішвілі, британський та французький делегати і секретарь комісії — швейцарський делегат. Після довгих дебатів виробили резолюцію дуже коротку, на якій представники **всіх** присутніх делегацій погодилися.

При таких умовах здавалося, що справу вже цілковито було поладжено. Але, коли в останній день асамблеї прийшли на порядок денний резолюції економічної комісії, виявилось, що французька делегація вимагає одкладення справи, хоч її делегат в редакційній комісії погодився на резолюцію. Після короткого і річезового докладу секретаря комісії, один з молодших членів французької делегації запропонував одкласти справу під претекстом, що вона не досліджена, що трудно голосувати за неї, не вислухавши голоси протилежної сторони, що нині ССРСР знаходиться, так мовити, в передпокою Ліги Націй, що з цим треба рахуватися і т. д. Проф. Шульгин виступив тоді з рішучим протестом проти цієї аргументації, навів основні свої аргументи і зробив заклик до гуманітарних почувань присутніх.

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР НА УКРАЇНІ.

а) Заклик Головної Еміграційної Ради проти червоного терору на Україні.

До Ліги Націй, до всіх народів, що входять до неї, і до Великої Демократії Сполучених Штатів Північної Америки.

“Трагічні події сталися на Україні:

“Сотні наших інтелігентних видатних сил заарештовано й кинуті до в'язниць. Дуже велику кількість селян так само ув'язнено. Підготовлюється процес-монстр. Українська культура, найкращі сини України під загрозою загибелі. Червоний терор набрав такої сили, якої не мав з часів страшних 1920—22 років на Україні”.

Навівши далі ретроспективний огляд останніх подій на Україні та переказавши обвинувачення ГПУ, заклик говорить:

“Звідки ж йде ця велика атака совітської влади проти української культури? Чому знову міняється їхня політика? Причина цьому цілком зрозуміла: совітський режим зараз підпав під нову економічну й політичну кризу, що найбільше для нього небезпечна на Україні. Спротив українських селян, проти окупантів що-далі то сильнішає. І чим менше сильними себе почувають большевики, тим більше шукають вони себе показати страшними й грізними? Вони хочуть закрити своє безсилля терором. Так повернулися вони до методів, які вони практикували на Україні на початку окупації її. Але щоби залякати терором людей, які вже звикли там на протязі років до всіх видів жорсткості й большевицького вандалізму, то мало арештів людей невідомих. Щоби мати бажаний ефект, треба робити процес над відомими

Виступив так само на оборону резолюції п. Авксент'єв, але неясна промова п. Джаніні, що схилився до одкладення справи, і рішуча заява голови лорда Роберта Сесіля, який заявив, що відомості з ССРСР протирічні, мали своїм наслідком те, що питання про відкладення справи зібрало дев'ять голосів за і вісім проти. Потім уже, по закінченню сесії, виявилось, що один голос за одкладення був даний помилково: ця делегація була навпаки, за негайне прийняття резолюції.

г) Резолюція ухвалена на Асамблеї Унії Т-в для Ліги Націй в Монтре (1933 р) в справі примусової праці.

(Подаємо уривок з кореспонденції уміщеної в "Тризубі" 18 червня 1933 р)

На порядку денному асамблеї знов стояла резолюція про каторжний труд в ССРСР. Ця справа вже два роки як була розпочата українською делегацією в Унії.

З приводу резолюції протесту проти каторжного труда зав'язалася гаряча боротьба в комісіях і на самому пленумі парижської асамблеї в 1932 р. Нарешті, після інтервенції лорда Роберта Сесіля, голови Унії, що виявив типовий скептицизм що до всіх відомостей, які надходять з ССРСР, справу було відкладено, дев'ятьма голосами проти восьми.

Всі ці події примусили цього року Українське Т-во трохи змінити редакцію самої резолюції в справі каторжного труда в ССРСР.

Після невдачі минулого року з приємністю можемо відмітити, що в Монтре резолюція нашого Т-ва майже без дебатов пройшла в економічній комісії й одногласно була прийнятою на самій асамблеї.

От текст цієї резолюції в українському перекладі:

"Спіраючись на 23 пункт пакту Ліги Націй, що саме приписує своїм членам забезпечувати і зберігати справедливі й гуманні умови праці для чоловіка, жінки й дитини, і то як на своїй власній території, так і по всіх країнах, на які розповсюджуються їх відносини торгової й промислової, та дбати для цієї мети про встановлення і підтримування відповідних міжнародних установ, XVII Асамблея звертає особливу увагу Ліги Націй на надзвичайно важливі факти, що містить в собі мемуар про умови праці в ССРСР, представлений Українським Товариством для Ліги Націй".

Проф. Шульгин взяв слово, щоб подякувати асамблеї за прийняття резолюції, яка буде "моральною підтримкою для всіх, що страждають від не-

людьми на Україні. В кожному іншому краю, але не у совітів, виникне просте запитання: де ж докази вини академіка Єфремова та інших обвинувачених. Але під большевицьким режимом — цього не потрібно; вони мають ГПУ, вони мають вироблену практику для всяких фальшувань, вони знайдуть, як їм потрібно, навіть і плачених і стероризованих свідків. Справа легка і звична для большевиків.

“Але культурні народи, ті, що входять в склад Ліги Націй, велика демократія Північної Америки, чи ж вони можуть лишатися байдужими перед подібною жорстокістю?”

“Висловлюючи рішучий протест проти цього монстр-процесу, проти червоного терору на Україні, проти страшно́ї атаки на українську культуру, Головна Еміграційна Рада в імені тих українців, що перебувають в різних країнах Європи, кидає цивілізованому світові гарячий заклик протесту проти фізичного знищення наших письменників і вчених, проти терору, жертвою якого стали наші шановні культурні провідники, проти терору, що руйнує наш край”.

Головна Еміграційна Рада

9 грудня 1929 року.
Париж.

б) Резолюція протесту проти терору на Україні.

(Кореспонденція “Тризубу” ч. 234 про Асамблею Унії Т-в для Ліги Націй в Женеві в 1930 р.)

Справою, яка особливо займала увагу української делегації була резолюція протесту проти терору та релігійних переслідувань на Україні; українське товариство ще за шість тижнів згідно з правилами, Унії, подало свій внесок, де між иншим так виправдувало свої жадання:

“Тисячі інтелігентів і селян арештовано, посажено у в'язниці, заслано, розстріляно. Відбувся великий процес у Харькові, де фігурували в якості обвинувачених кращі українські письменники та учені. Академик Єфремов, моральний авторитет якого є так великий на Україні, засуджений на десять літ совітської в'язниці: багато його друзів поділяють ту

саму долю. Переслідування продовжуються без перестану: Українську Автокефальну Церкву розв'язано, спрофановано і попросту знищено. Священиків так само переслідується, і віруючі не можуть часом відслухати службу. Нема чого говорити, що жадних індивідуальних свобод і в першу чергу свободи преси, ніколи не існувало на Україні під совітами”.

Цей вищенаведений лист, разом з проєктом резолюції був розісланий секретарем Унії і роздавався під час асамблеї.

Згідно з загальними порядками Унії, наша резолюція мала спершу перейти через відповідну комісію, а саме комісію політичну, в якій головує сам президент Унії п. Лімбург. Отже, коли дійшло в комісії до нашої резолюції, то виявилось, що маються заперечення з боку Англійської і Німецької делегації, які вимагали змінення тексту резолюції в напрямку її узагальнення.

Ці заперечення трохи не привели до одкладення резолюції на осінь, але своєчасна інтервенція одного з поважних делегатів Центрально-Європейських країн та української делегації привели до того, що створено було комісію для порозуміння в складі представників делегації Британської, Німецької, Чехословацької, Австрійської і, розуміється, Української. При першій же зустрічі представників цих делегацій виявилось, що англійці воліють усунути момент політичний і протестувати тільки проти релігійних переслідувань. На це другі делегати вказували, що не порушуючи суто політичних проблем, вони не розуміють чому можна протестувати проти релігійних переслідувань і замовчувати такі факти, як, наприклад, розстріли без суда. Пікантність суперечки побільшувалася тим, що німецька делегація заявила, що приєднується тільки до протесту у загальній формі, себ то проти терору взагалі і з англійським проєктом погодитись не може. Протягом двох день українські делегати і інші, що близько до серця взяли справу протесту (а таких було кілька), вели пертрактації. в цій справі, аж доки не з'ясували, що майже всі інші делегації, в тому числі французька і японська, цілковито годяться на протест і то в самих широких рамках. Після цього нічого не залишалось, як піддати під голосування резолюції, але шукаючи єдності, пощастило українській делегації при допомозі керуючих чинників Унії знайти на решті формулу, яка всіх погодила. Ця остаточна резолюція була негайно видрукowana секретаріатом і роздана делегатам. 9-го червня вранці справа знов прийшла до комісії і англійський делегат ще зробив одно зауваження, але на своїй поправці властиво не настоював. Граф Берндорф приєднався до резолюції в імені німецької делегації, хоч і зробив застереження, що вважає цю резолюцію, ухилом від справжнього пред-

лігійних і терору на Україні і в інших совітських країнах, щоб цілковито оправдати ту резолюцію, яку політична комісія вам пропонує.

“Може повстати питання чи не виходимо ми, Унія Товариства для Ліги Націй, за межі нашої компетенції, приймаючи таку резолюцію? — Але погляньте на її останній розділ. Там сказано, що від цього “залежить мир”. І дійсно, невже ви, панове, думаєте, що нарід наш без кінця терпітиме цей гніт, невже ви думаєте, що коли цей стан річей затягнеться, не прийде до нової війни, до збройної боротьби між народами підневоленими і їх гнобителями? Ми дбаємо про мир, отже ми мусимо дбати про припинення тих страшних фактів, які з такою силою нівечать Україну.

“Може у Вас повстане питання, яке практичне значіння матиме наш вотум? — Але як не сміються над громадською опінією совітські диктатори, з нею вони мусять рахуватися. Я не думаю, щоб ця резолюція могла вилікувати авторів терору і релігійних переслідувань, тільки гадаю, що такі резолюції допоможуть цим безнадійно хворим скорше вмерти.

Але нехай навіть не буде жадного практичного висліду з цієї резолюції, вона все ж буде мати своє значіння: ви дасте нам, українцям, і всім тим, що безсило дивляться на страждання близьких в совітськiм пеклі, певне моральне задоволення. Ви дасте моральне задоволення тим жертвам терору, які перед своїми катами зможуть сказати: — у вас є сила і зброя, ви можете нас замучити, вбити, але **засуджені не ми, а ви** і не вічним судом, у який ви не вірите, не судом історії, з якого ви смієтеся, а судом всього цивілізованого світу, від якого ви все ж залежите”.

Промова була зустрінута оплесками всієї залі. Голова асамблеї поставив трафаретні питання: “хто проти”, “хто утримався” і стукнувши по столу своїм дерев’яним молотком оголосив: прийнято одногосно”.

Знову одностайні оплески.

Увечері, під час прощального банкету, багато делегатів здоровили українців з успіхом, висловлюючи на різні лади своє співчуття. А на другий день, подаючи звіт про останнє засідання Асамблеї, “Журналь де Женев” так писав про українську справу:

мету Унії: справи Ліги Націй та миру. Але це дало тільки привід до кількох гарячих виступів на підтримку резолюції, з боку різних делегатів. Після коротких зауважень п. Шульгина, який настоював на прийняттю резолюції без змін, остання пройшла в комісії одногосно і тепер мала бути поставленою на пленум Асамблеї. Докладчиком від комісії голова призначив п. Шульгина.

Вже під вечір 9-го червня, себ то під кінець останнього засідання, пройшла наша справа. Проф. Шульгин мусів за пізнім часом обмежитися тільки короткою промовою. Подаємо наперед текст самої резолюції.

“Асамблея,

Глибоко зворушена новинами, росповсюдженнями по цілому світу про переслідування, які є протилежними елементарним принципам особистої свободи кожного людського індивіда, переслідування, жертвою яких є Україна і інші республіки совітського Союзу,

— протестує урочисто проти цих методів, які засуджені сумлінням цілого світу які загрожують порушення добрих стосунків між націями, від чого залежить мир”.

“Я не повинен, розпочав свою промову докладчик, подавати вам загальну картину того, що діється на Україні і в інших совітських республіках. Резолюція, яку я тут пропоную в імені політичної комісії, передбачає, що ви знаєте з новин, росповсюджених по всьому світу, про переслідування на Україні. Справа ходить тільки про те, чи ці новини відповідають дійсності. Стоючи перед відомостями протирічливими, західня людина питає часом себе: де ж правда? — От же до цього питання треба підходити так, як підходить історик до трудної доби, де багато документів і фактів, які на перший погляд протирічать оден одному. Тоді історик примінює методи критичного аналізу і після цього у нього залишається те, в чому він не має жадних сумнівів. Коли що до сучасної України і інших совітських республік проробимо те саме, то з певністю можемо встановити, що ні індивідуальної, ні політичної свободи там не існує: що людей там арештують, засилають і розстрілюють без суду, що принципи “Декларації Людини і Громадянина”, принципи, які всім тут присутнім є дорогі, ганебно там порушені. Отже є досить твердо встановлених фактів переслідувань ре-

“Ганебні переслідування, жертвою яких стала Україна, викликали в Центральній залі (де засідала Асамблея) відгуки безконечної симпатії (des echos infiniment sympathiques) П. Шульгин, український делегат, піднімає не без зворушення завісу страшної драми, яка охопила його країну, і згідно його пропозиції “асамблея приймає резолюцію протесту проти нелюдського режиму, який завели совіти на Україні”.

Після резолюції, яку минулого літа було переведено на з'їзді був. комбатантів СІАМАС'у проти окупації України взагалі, це перший і дійсно голосний відгук великого міжнародного протесту у відповідь на страшний терор цього року на Україні.

ГОЛОД НА УКРАЇНІ.

а) Виступ уряду УНР в справі голоду на Україні перед комісією в Лондоні.

(Комунікат Українського Пресового Бюро в Парижі з 18 вересня 1933 р.)

Цими днями в Лондоні збирається дорадчий комітет Збіжевої Комісії, яку було створено Лондонською економічною конференцією. Сама Збіжева Комісія, що створила сталий комітет, закінчила свої справи певним порозумінням ще 26 серпня і встановила норми вивозу збіжжя з різних країн. Разом з тим, комісія, згідно § 5 порозуміння, лишила відкритим питання, в якій кількості має вивозити хліб і продукти рабської праці ССРСР.

Очевидно, це питання буде обмірковуватись на нинішньому засіданні дорадчого комітету. У зв'язку з цим уряд УНР доручив своєму представникові в Женеві проф. О. Шульгинові звернутися з листом до голови дорадчого комітету Збіжевої Комісії.

Вияснивши в коротких рисах загальну картину голоду в Україні, п. Шульгин так закінчує свій лист:

“В час, коли дорадчий комітет має встановити кількість збіжжя, яке ССРСР має вивезти закордон, ми просимо вас во ім'я гуманности заперечувати проти будь якого вивозу їстівних продуктів і особливо хліба з ССРСР. Цей хліб по праву належить тим, хто його сів і хто нині вмирає з голоду — селянам України і Кубані. З свого боку ми рішуче протестуємо проти такого вивозу, який ми не можемо инакше кваліфікувати, як злочинним”.

Уряд УНР готує тако-ж новий виступ перед Лігою Націй, в якому буде домагатися організації міжнародньої допомоги голодній Україні.

б) Лист Представника Уряду УНР до голови Ради Ліги Націй
п. Мовінкеля

Женева, 25 вересня 1933 року
Його Ексцеленції Панові Мовінкелю,
Голові Ради Ліги Націй.

Женева.

Пане Голово,

Від 1920 року я обороняв перед Лігою Націй, яко представник Уряду Української Народної Республіки, що в 1921 році впала жертвою московської агресії, політичні інтереси, часом дуже поважні, моєї країни. На цей раз маю шану звернутися до Вашої Ексцеленції для захисту справи, яка є по-над всякою політикою. Це справа велика, яка торкається людського сумління: в час повного миру сотні тисяч, навіть мільйони людей мруть од голоду, тяжко страждають без всякої допомоги майже в центрі Європи. Загро- женим є навіть саме існування великої нації.

Нарід наш у жалобі. Всі українці, всі наші організації, що знаходяться по-за межами ССРСР, одногосно просять Лігу Націй підійняти свій голос, щоби врятувати наш народ.

Тут саме, в Женеві, українських представників з'їхалося багато, щоби своєю присутністю і своїми закликами засвідчити свою солідарність у справі, що я її підіймаю. Делегати українських комітетів допомоги голодним, які створено у Львові, в Чернівцях (Буковина), в Празі і в Брюсселю, товариство емігрантів, що зветься "Європейське Об'єднання", — сполучили свої зусилля в Женеві в цей трагічний момент для України, щоби захищати перед Лігою Націй справу голоду в Україні.

Українські депутати в польському парламенті, які представляють комітет допомоги голодуючим у Львові, представили Вашій Ексцеленції сьогодні-ж меморандум, з текстом якого вони ласково мене ознайомили. Я приєднуюся цілковито до цього меморандума і приєдную й ті організації, на чолі яких я стою: Головну Українську Еміграційну Раду (федерацію центральних організацій українських емігрантів, що знаходяться в Бельгії, Болгарії, Франції, Люксембурзі, Польщі; Румунії; Чехословаччині; Туреччині та в Югославії) й Українську Асоціацію для Ліги Націй. Отже солідарність нашої акції для врятування України від голоду є абсолютною.

На кінці цього листа дозвольте мені, Ексцеленце, просити Вас зробити все можливе, щоби підняти на Раді Ліги Націй болюче питання про голод в Україні, яке я проєктую представити так само і Асамблеї, подаючи одвертого листа її Голові.

Прийміть, Пане Голово, і т. д.

О. Шульгин.

в) Лист Галицьких послів.

Женева, 25 вересня 1933 року.

Його Ексцеленції панові міністрові Мовінкелеві,
Голові Ради Ліги Націй.
Ексцеленціє!

Нижче підписані представники Українського Центрального Комітету Допомоги совітській Україні звертаються до вас з гарячим проханням не одмовити в ласці поставити питання голоду, що лютує в совітській Україні, перед Лігою Націй, щоби остання організувала міжнародню акцію на користь українського населення, яке вимірає з голоду.

Факти голоду є незаперечними, не дивлючися на зусилля, що совітській уряд вживає, щоби прикрити правдиву дійсність, заперечити існування цієї справжньої катастрофи, спричиненої голодом. Цей факт підтверджується тисячами листів, які ми отримуємо від наших земляків з того боку совітського кордону, свідченнями сотень українських біженців, свідченнями, складеними як акти офіційні, свідченнями і сторонніх нейтральних осіб, головним чином чужинецьких журналістів, яким вдалося не дивлючися на заборону совітських влад, побувати на українській території, на якій лютує голод.

Відомі і шановні імена, як Його Еміненція Кардинал Ініцер у Відні, імена українських греко-католицьких єпископів на чолі з його Еміненцією Митрополитом графом Шептицьким, так само стверджують, що катастрофічний голод, якому подібного не було ще в історії, є дійсним фактом.

Ми не маємо наміру комплікувати міжнародню акцію політичними міркуваннями і не будемо ми говорити про ті причини, які довели Україну до цієї страшної катастрофи; ці причини відомі цілому світові. Не є секретом, що Україна, країна, обдарована природою великими багатствами, попала у такий нещасний стан через руйнуючу економічну політику совітів. Лишаючи на боці міркування політичної економії цього винищення України, ми апелюємо до Ліги Націй, щоби остання прийшла з допомогою голодуючим, бо ця допомога — це справа людської солідарності.

Ми маємо повне довір'я до Ліги Націй, — яка вже колись в інші роки давала свою допомогу в подібних випадках, — що вона і тепер організує акцію, щоби прийти з допомогою нещасному населенню, переборє всі труднощі та примусить совітський уряд прийняти міжнародню допомогу.

Українці із Заходу, що знаходяться по-за межами совітів, як тако-ж і українці — горожане Канади та Сполучених Штатів Америки, готові дати до розпорядимости їхніх голодних братів дзерно та інші припаси, як що Лі-

га Націй дасть змогу відправити їх на совітську Україну та організувати розподіл під міжнароднім контролем.

Нижче підписані приїхали до Женеви, як делегати Центрального Українського Допомогового Комітету Голодуючій Україні, комітету, організованого в столиці Західньої України у Львові, — щоби поробити необхідні заходи перед Лігою Націй.

Комітет складається з парламентарних представників Західньої України в польському парламенті, з 36 центральних організацій — культурних, економічних і гуманітарних, по-між якими знаходяться організації емігрантів з совітської України. Український Допомоговий Комітет, організований на румунських частинах України з осідком в Чернівцях працює в повному контакті з нами, так само як і інші комітети, що повстали в різних частинах Європи й Америки.

За Центральний Український Комітет Допомоги Голодуючим на Україні

Депутатка **Мілена Рудницька**, голова-заступниця Центр. Ком.

Депутат **Зенон Пеленський**, секретарь Центр. Ком.

**г) Лист Представника уряду до Голови 14 Асамблеї Ліги Націй,
п. Вотера.**

Представник уряду УНР п. О. Шульгин, 27 вересня с. р. доручив у Женеві слідуючого листа голові 14 сесії пленарного засідання Ліги Націй:

Пане Голово,

Маю шану звернуть особливу увагу Вашої Ексцеленції на страшний голод, що панує зараз в Україні.

Сотки тисяч, мільйони чоловіків, жінок і дітей жорстоко страждають від цього нещастя й мруть у великих кількостях. Нашій багатій країні загрожує винародовлення, бо пустіють цілі села, що вмерли або залишені селянами, які пішли в світ шукати хліба.

Чисельні свідчення як українців, так і чужинців освічують деталі цієї катастрофи без прикладу.

Таке становище нашої країни ще більше парадоксальне, бо жнива 1932—1933 рр. є порівнююче добрі й цілком вистачаючі для прокормлення населення. В цій ноті ми ухилилися від політичних проблем, які мн згадували в нашому останньому мемуарі, представленому в Лондоні Його Ексцеленції Р. Макдональдові, президентові економічної конференції. Але тут

мусимо зазначити, що до голоду в Україні спричинилася, з одного боку, колективізація хліборобства, силою запроваджена совітами, а особливо так звана хлібозаготівля. Збіжжя, зібране в Україні, призначено на постачання совітській армії, Московщині й особливо на вивіз.

Коли роки 1932 й особливо 1933 були такі тяжкі й трагічні для України, наступаюча зима й весна 1934 року заповідаються ще більш сумними.

І саме тому ми засилаємо через посередництво Вашої Ексцеленції гарячий заклик до Ліги Націй і до цілого цивілізованого світа, просячи їх прийти з допомогою українському народові.

Ми просимо Вашу Ексцеленцію:

1) прийняти необхідні міри, щоб перешкодити вивіз хліба з ССРСР, в дійсності з України;

2) організувати анкетну комісію, яка б могла на місці встановити розміри нещастя;

3) організувати міжнародню поміч голодуючим в Україні.

Ми надіємось, що Ліга Націй не зможе пройти мимо нашого прохання і що весь цивілізований світ почує апель уряду УНР, що знаходиться зараз на вигнанні.

Всі українці, мільйони яких розкидано тако-ж по цілому світі, підтримають нас, як один чоловік, в цьому проханні, яке є продиктоване страшною тривою за долю великого народу в нещасті.

Прийміть, Пане Президенте, запевнення в моїй глибокій пошані

О. Шульгин

д) Заклик Головної Еміграційної Ради в 1930 р.

З усього цивілізованого світу підіймаються однодушні протести проти релігійних переслідувань, які переводять большевицькі правителі, проти скасування волі сумління, проти терору, який панує в країні совітів.

Але правительство московське не задовольняється тільки з того, що силою накидає свій політичний режим; воно руйнує економічно народи, які мали нещастя потрапити під його панування.

Коли влада совітська має утруднення фінансові, то її мусять виручати найбогатші республіки союзу, і в першу голову Україна. Система примусового продажу збіжжя, реквізиції (що по суті є справжнім грабуванням селян) вже протягом років руйнують Україну.

До всього того лиха ще додається тепер уславлена колективізація села, утворення хліборобських комун, що абсолютно протирічить індивідуально-

е) Відозва Головної Ради про голод, 20 липня 1933 р.

З огляду на страшні вістки про голод, які чим далі то більше надходили з України, Головна Еміграційна Рада вислала до Міжнародного Червоного Хреста прохання про організування допомоги голодному українському населенню.

Одночасно Генеральний Секретаріят Головної Еміграційної Ради випустив відозву до всіх міжнародних організацій з проханням організації допомоги українським голодним в міжнародних розмірах.

Відозва.

Велике нещастя впало на Україну. Тисячі людей вмирають кожного тижня від голоду в Києві та по інших містах країни. На селі ж становище ще гірше: там вже їдять трупи. Епідемії косять населення.

В імені Українських емігрантів, розкиданих по цілому світі, Головна Еміграційна Рада закликає гаряче всі міжнародні добродійні організації утворити Комітет для допомоги нещасній Україні.

Генеральний Секретар

Лл. Косенко

му духові українського селянства. У нього, віднімають, на корнсть комуні, його худобу, його знаряддя господарські, все його добро, що його він надбав довгими роками праці. Всі ці заходи, які комуністи вважають за триумф їхньої доктрини, в дійсності мають тільки одну мету: зруйнувати селян більше чи менше заможних таким побитом знищити активний спротив Україні проти окупантів московських. Але ясно, що цей новий соціальний режим дає наслідки цілком протилежні бажанням окупантів, і українські селяне дають енергійну одсіч заходам большевицьких агентів. Грабунок, під прикриттям колективізації українського села, йде в парі з терором, нечуваним досі, який виявляється в тисячах арештів, масових засланнях на Сибір та Соловецькі острови, в сотнях розстрілів. Рішучіші з-по-між селян відповідають жорсткою помстою; інші, в одчаї, шукають порятунку, тікаючи до Польщі та Румунії. Нарешті трапляється багато випадків самогубств серед селян.

Двічі большевики призвели Україну до голоду (в р. 1921 і в р. 1929). Нема сумніву, що терором і сучасною колективізацією вони ще раз вкинуть край в найгірше нещастя. Фатальний розвиток подій не може бути спинений декретами нерозумними, які намагаються приховати жалюгідні наслідки колективізації.

Увесь світ повинен зрозуміти, що Україна знаходиться на передодні справжнього голоду, що пограбована й зруйнована вона живе з дня на день, що в неї видирають останній шматок хліба, потрібний для її власних дітей.

Іменем великих мас української еміграції, розсіяної по Європі, ми звертаємося до цивілізованого світу з гарячим закликом, просимо не підсилювати ганебної торгівлі совітів, не купувати хліба з України, вкритого кривавих наших селян, не фінансувати окупаційної влади російської на Україні.

Наша отчизна прагне до свободи, миру, поступу. І було б нелюдським давати підтримку, яка-б вона не була, гнобителів, режимові, який веде на смерть увесь наш народ.

Не купуйте хліба, вкраденого на Україні! Припиніть торгівлю з совітами!

Провадячи торгівлю з совітами, ви підтримуєте окупаційну російську армію на Україні, ви підтримуєте грабіж, терор, голод, ви допомагаєте правительству московському продовжувати його панування, ви допомагаєте йому вести підступну пропаганду в широкому світі, ви сприяєте політичним замахам, які скеровано проти вас самих, проти цивілізації світової.

Головна Рада Української Еміграції

Червень, 1930.
В Парижі.

ХІІІ

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ

а) Комунікат українського пресового бюро в Парижі.

(Цитуємо за “Тризубом” ч. 263-4 1931 р.)

Уряд УНР і події в Галичині.

Олександр Шульгин в імені уряду УНР подав в Женеві ноту п. міністру закордонних справ Польщі Залеському з приводу галицьких подій, в якій, во ім'я майбутнього співжиття двох сусідніх держав — УНР і Речі Посполитої Польської — привертає увагу міністра Залеського до необхідності дати реальне задоволення законним вимогам української меншости в Польщі.

Ця писана заява є логічним продовженням тих виступів, які було зроблено урядом УНР в Парижі і Варшаві.

б) Передовиця “Тризубу” 1 лютого 1931 р. з приводу ноти до п. Залеського.

В цьому числі містимо коротку звістку Українського Пресового Бюро в Парижі, в якій говориться про те, що проф. О. Шульгин в імені уряду УНР подав в Женеві ноту міністру закордонних справ Польщі в справі галицьких подій. Чи дасть цей виступ реальні результати, чи дійсно настане зміна в становищі українських меншостей в Польщі — це інша річ. Усі українці

без різниці напрямків однаково пригнічені тим, що сталося, і дбають про те, щоб справа наших меншостей була залагоджена.

І все ж сама проблема меншостей це є той пункт, який найлегше роз'єднує нашу політичну думку. Справа тут не тільки в політичних концепціях, але і в темпераменті.

Коли ми висуваємо на сторінках нашого журналу насамперед державний момент — визволення Української Народньої Республіки з-під совітської окупації, коли ми примушуємо себе зберегати спокій супроти дійсно страшних подій, то більш емоціональні елементи не можуть цей спокій зберегти. Ми з усією енергією, не дивлячись на всю трудність нашої познці, закликаємо знов усіх українців до рівноваги во і'мя державної ідеї.

Але ми не можемо не визнати того, що ця позиція буде що разу тяжчою, оскільки ми не почуємо з теренів Галичини двох річей: 1) що винні за надужиття при "паціфікації" були покарані; 2) що настала нова політика відносно української меншости в Польщі. Здавалося, що після пережитої трагедії, яка схвилювала не тільки українців, не тільки чужинців майже на цілому світі, але й саме польське громадянство, оскільки можемо судити по де-яким виступам польської преси, — настав відповідний час для полагодження багатьох і багатьох нерозрішених справ.

Ми стоїмо на своїх попередніх позиціях: у внутрішні справи сусідних нам держав не втручаємось. Репрезентацію меншостей на себе не беремо. Як буде конкретно налагоджено взаємовідносини між польським урядом і українською меншістю, це не нам судити. Ми можемо тільки висувати загальні принципи, обов'язкові завжди при міжнародних зносинах.

Ці принципи ясні: треба дати задоволення національним жаданням української меншости відповідно до тих обіцянок, які в свій час були зроблені самим урядом польським.

Уряд УНР в свій час приніс чимало жертв, щоб встановити добрі стосунки з західними сусідами. Во ім'я чого це робив — читачі "Тризуба" добре знають з різних статей. Уряд і прихильне до нього громадянство виявили багато тверезости і стриманости у відошенню і до сучасних нам подій у Галичині. Очевидно, що плодотворними ці жертви будуть тільки тоді, коли і друга сторона, себ-то польська, буде йти нам на зустріч; коли і у польських суспільних і урядових колах існує жива ідея розуміння того, що державність українська є конечною передумовою дальшого розвитку і самого існування державности польської, що добрі стосунки між Польщею і Великою Україною є політичною konieczністю.

Коли польська суспільність вірить, як і ми самі, *mutatis mutandis* в ці ідеї, вважає їх своїм політичним кредо, то вона так само мусить нарешті зареагувати на події галицькі.

Як би не були прнкрі ті чи ннші людські вчинки — репарація кривди завжди буває можлива. Там де не можна її перевести чисто матеріально.

там з'являється можливість репарації принаймні моральної. На перекір більш нервовим елементам українським ми абсолютно не припускаємо думки, що все те, що діялось в Галичині в часи "пацифікації", робилося з наказу влади центральної. Ми вирімо в те, що було там багато зловживань владою, але для того, щоб в наших очах і в очах інших чинників ця думка була виправданою, винні мусять бути покарані. Цей принцип загальної справедливості стоїть по-над державними кордонами, цей принцип глибоко захований в серцях всіх людей, і ми його сміло тут зформулюємо, не боючись одержати закид, що ми "втручаємось в справи чужої держави".

Так само загальний принцип забезпечення прав меншостей став основою сьогодняшнього політичного життя в Європі, і ми звертаємо увагу польської суспільності на цей принцип у приміненню до нашої національної культури, до української людности. Час іде, і ми вже вправі себе запитати, як на ті самі події реагують прихильні до української державної ідеї польські чинники?

Аджеж ми осудили в свій час вчинки українських терористів. Невже ж польське суспільство не найде в собі мужности, щоб осудити репресії не над терористами, а попросту над людністю українською, яка до того терору не мала жадного відношення?

Час іде і кінець большевицького панування є ближчим може, ніж коли будь. Нові зміни, нові катаклізми на Сході Європи наближаються. І до цього грізного часу польська і українська суспільність мусять бути готовими.

Кожна помилка з нашого чи польського боку приносить велику радість тим, що на Сході Європи конвульсивно хапаються за свою криваву владу*)

в) Сесія Унії Товариств для Ліги Націй в Брюсселю, в лютому 1931 р.

Справа Східньої Галичини.
(“Тризуб”, число 267)

Головні питання сесії — це справа розброєння і справа Східньої Галичини. Подамо зараз загальні відомості, які ми маємо про засідання меншостевої комісії в неділю 15 лютого. Першим пунктом саме стояла

*) Ця передовиця як і вище наведений комунікат укр. Пр. Б. були передруковані в офіційних бюлетенях міністерств закордонних справ кількох держав.

справа українських меншостей в Польщі. Три години з напруженням слідувала за цими дебатами повна зала, де були поважні представники майже всіх європейських держав. Головує, як і завжди, лорд Дікінсон.

Першим взяв слово проф. Роман Смаль-Стоцький і в імені української делегації сказав наступне (ми маємо змогу промови українських делегатів подати майже повністю);

“Паіе Голово,

в імені укранської делегації маю за шану заявити:

На зборах комісії меншостевої в Данцігу голандська делегатка пані Баккер-ван-Басе поставила запитання про становище українців під Польщею і про так звану пацифікацію. Це запитання було цілковито підтримане в довшій промові головою українськ. делегації проф. Шульгиним. В свою чергу проф. Дембінський, голова польської делегації, прирік, що на слідуочу сесію комісії в Брюселю польська делегація подасть докладну відповідь на запит голандської і української делегації. Вважаючи, що справа взаємовідносин Польщі з найбільшою своєю меншістю, українською, має дуже велике значіння для встановлення справи миру на Сході Європи, українська делегація сподівається, що одержить тут обіцяну відповідь на поставлені в Данцігу запитання і що ця поважна справа буде тут докладно обміркована”.

Далі слово забирає в імені польської делегації проф. Стронський, який перш за все подає до відома, що польська делегація мала на увазі відповідь дати і що проф. Дембінський про це написав лист до Генерального Секретаря Унії. Останій це підтверджує. Далі промовець з'ясує, що належить до правого крила опозиції в сеймі і що його погляди на справу можуть де-чим різнитися від поглядів другого члена делегації, представника більшости, п. Левенгерца. Далі п. Стронський подає відомості про існування за кордоном української військової терористичної організації, яка одверто в своєму теж закордонному органі говорить те, що вона має переводити терор на теренах Польщі. Докладно зупиняється промовець на актах “саботажу”, що по його словам стали особияво інтенсивними в кінці літа 1930 року. У відповідь на ці терористичні акти уряд післав військову експедицію до Східньої Галичини. Промовець каже, що характер масових підпалів примушував уряд прийняти радикальні якісь міри. Він запитує себе, що-краще — військова експедиція, чи проголошення військового стану, що привело б до смертних вироків. З

щеї першої промови ще не зовсім ясна думка п. Стронського, але в дальших репліках він заявив, що обидві методи він одкидає і нагадує, що його політичні друзі (н.-д.) пропонували уряду ще два роки перед тим зробити законний "розслід" що-до терористичної акції, тоді уряд їх не послухав, а тепер пішов на такі крайні міри, як військова експедиція. П. Стронський визнав, що людей били, але що-до вбивств, то він знає тільки два випадки; визнає, що були факти насильства над жінками, що були факти руйнування українських інституцій. Загалом п. Стронський називає ці факти жалюгідними і говорить, що міністр внутрішніх справ веде розслід та що винні будуть покарані.

Далі голова дає слово проф. Шульгинові.

"Пане Голово, Пані і Панове,

Коли у нас розпочинаються подібні дебати, я особливо ясно відчуваю, яке значіння має наша Унія. Це є поважна трибуна, де ми можемо в спокійній формі обміркувати найпекучіші питання, які повстають перед нами.

Я з великою увагою слухав промову п. Стронського і можу констатувати, що він свої погляди і думки висловив з певною сміливістю і одвертістю. П. Стронський визнав, що події в Галичині є "жалюгідні", що були акти насильства над жінками, що були випадки нищення майна, що людей били. П. Стронський має рацію: смертних випадків не так багато, але я певен, що він погодиться зо мною, що часом смерть ліпша од безчестя. Я певен, пане Стронський, що при цій дилемі, ви самі вибрали б перше...

Мушу сказати, що ці репресії викликали однудушний протест всіх українців. І то не тільки тих, що є одвертими ворогами Польщі, але й тих, що широ прямують до порозуміння з нашими сусідами з заходу. Я належу до цих останніх і через те події в Східній Галичині особливо гірко мене засмутили.

Що ж там сталося? Я далекий від того, щоб одкидати факт, що хронологічно акти пацифікації були попереджені актами так званого саботажу. П. Стронський приписує його українським терористам. Це правда, що вони одверто в органах преси заявляють про свої терористичні плани, але чи не припускає п. Стронський, що не тільки українські терористи могли робити акти саботажу, чи не має Польща ще інших ворогів і то із Сходу?

Так чи інакше, але ці акти були засуджені, як я це вже говорив в Данцігу і всіма галицькими партіями, і митрополитом Шептицьким. Так само осудив їх і провідник уряду нашого на вигнання Андрій Лівіцький, осудила їх і Головна Еміграційна Рада. Але, осуджуючи акти саботажу, ми мусимо сказати, що між ними і репресіями пропорція абсолютно згублена. Ми переконані, що держава може найти інші методи, щоби встановити у себе спокій, що послілка військової експедиції завжди є небезпечна тим, що в цих випадках страждають не ті, що дійсно винні, а мирне населення.

Я не вхожу в дальший опис тих, по словам самого п. Стронського, жалюгідних подій. Інші більше до того покликані — я маю на увазі представників українських меншостей в Польщі, членів парламенту. Я не хочу брати на себе відповідальности говорити в їхньому імені. Я сказав в Данцігу й тут повторюю: наша асоціація для Ліги Націй повстала на Великій Україні, в Українській Народній Республіці ще в часи, коли ми посідали свою територію. Тепер нашу землю окуповано Москвою, і ми опинилися на вигнанню. Але ми рішуче підкреслюємо: українську проблему ми не зводимо до проблеми виключно меншостевої: це є справа державна. Українську державу було відновлено у 1917 році, навіть найлютіші вороги наші, московські окупанти, не знищили цієї держави. Принаймні де юре українська совітська республіка залишається окремою державою. Ми боремося за повну незалежність України, ми боремося за відновлення УНР на наших теренах, ми боремося за демократію і за європейські форми нашої державности.

Коли ж тут забираю я голос в меншостевій справі, то роблю це через те, що, як людина, я не можу бути байдужим до несправедливостей, що були заподіяні в Галичині. Я забираю цей голос, бо я переконаний є також, що реальна політика українська мусить базуватися на дружньому порозумінню з усіма націями західньої Європи, отже і з нашими безпосередніми сусідами — поляками.

Я забираю це слово не для того, щоб зробити прнкрість нашим польським колегам, а через те, що я хочу, що я гаряче бажаю найти вихід із становища, сприяти розрішенню галицької проблеми.

Як цього досягнути? Ми можемо протестувати і це не раз робили. Це дає моральне задоволення покривдженям, але конкретно справи не розрішує. Найкращим способом реального полагодження справи — це порозуміння на місці між більшістю і меншістю. Але чи це зроблено? Чи зроблено для того хоч перші кроки? Хто має розпочати? На це останнє питання я маю цілком певну відповідь: розпочати може тільки більшість, тільки ті, хто є зараз дужчі. Слово за польським громадянством.

Як саме розрішити справу, які конкретні форми їй надати, до цього я знову таки втручатися не буду. Але я дозволю собі висунути тут загальні принципи, які підказує мені моє сумління. Нема такої неправди, якої б не можна було полагодити; коли це не можливо з погляду матеріального, моральна репарація завжди можлива. Проти несправедливості є один лік — справедливості, проти беззаконня — закон. Отже винні за надужиття над мирним населенням мусять бути покарані. Це прирік міністр внутрішніх справ Польщі. Це мусить бути здійсненим. Це дасть перше заспокоєння людським пристрастям. Ми чули тут, що ніхто не заперечує факту, що були закриті і понищені різні українські установи. Справа ходить тільки про те, чи цих випадків було 3 чи 103, чи ще якась інша значно більша кількість. Але коли самий факт є визнаним, мусить бути визнана в принципі і та репарація, яка цим установам належить, скільки б їх не було. І нарешті треба радикально задовольнити потреби українських меншостей. Я закликаю до сміливості наших польських колег: в цьому напрямку треба йти як найдалше. Нема чого боятися іридентизму: іридентизм серед меншостей є оборотно пропорційним тому становищу в якому знаходиться ця меншість в державі.

Я сказав, що ці побажання продиктовані мені моїм людським сумлінням. Але мушу признатися: мої національні почуття не можуть не відограти тут своєї ролі. Як українець, я гаряче, пристрасно бажаю, щоб ці побажання здійснились. Як і в Данцігу, так і тут я можу теж сказати, що на мое глибоке переконання радикальне задоволення українських національних меншостей лежить перш за все в інтересах самої Польщі і, ставлючи своє побажання, я тим самим дбаю і за її власний розцвіт.

Я роблю цей гарячий заклик до вас, панове польські делегати, до вашого суспільства і певний в тому, що даючи розршення цим тяжким проблемам, ви сприятимете тій високій справі, яка є головним завданням нашої Унії для Ліги Націй: ви сприятимете встановленню миру на Сході, ви дійдете не до тієї чисто зовнішньої "паціфікації", а до паціфікації справжньої, внутрішньої, до паціфікації людських душ."

Довга промова проф. Шульгина була вислухана з великою увагою і вкрита оплесками. Дебати розвивалися далі. За проф. О. Шульгиним бере слово п. Левенгерц і розвиває ті ж моменти, які вже зачепив п. Стронський. Він теж вважає, що "паціфікація" дала місце для прикрих подій, але хоче довести, що іншого виходу в уряді не було, бо ще гірше було б оголошувати військовий стан. Винні за надужиття будуть покарані, — на цьому промовець категорично настоює. У відповідь п. Шульгиніні він заявляє, що він згоден з тим, що більшість мусить зробити перші кроки до порозуміння, хоч би й були певні труднощі з боку меншостей. Він прирікає, що більшість піде, не дивлячися ні на що, на порозуміння і що цього порозуміння прагне все польське громадянство.

Пізніше в своїй другій репліці п. Шульгин відмітив ці слова п. Левенгерца і висловив побажання, щоб це не залишилося тільки фразою, щоб слово стало ділом (сказав це не тільки французькою мовою, але й українською).

З гарячою промовою виступила пані Баккер, що почала з подяки полякам за інформації і поставила запитання, чи не було зв'язку між виборами і паціфікацією. Польські делегати рішуче цьому заперечили. Пані Баккер поставила ще низку різних питань і закінчила гарячим осудом методів паціфікації та закликом до покарання винних.

Цікаву промову виголошує проф. Бове, делегат Швейцарії, редактор бюлетеня для меншостей, гарячий їх оборонець. Він починає свою промову висловлюючи здивовання, що польські делегати говорили одверто, і розуміє всю трудність їх становища. Він також відмічає, що проф. Шульгин зумів найти відповідний тон і хоч всі відчували, що внутрішнє він "весь горить", його промова мала форму лагідну, була спокійною, "відносно спокійною". Він хоче в тих же щирих тонах обміркувати ті події, які тяжко вразили його самого. Він не є ворогом Польщі, навпаки має до неї симпатії, але тим більше мусить він зупинити свою увагу на цих прикрих подіях.

Виступають ще бельгійський делегат ван Обербекер, ще подають один одному репліки польські і українські делегати, а також пані Баккер і Бове.

З'ясовується між іншим, що загальної принципової резолюції, що була б опублікованою на зовні скласти не можна, бо загальні повноправні збори Унії (асамблея) зберуться на весні в Будапешті і там вирішено з тактичних моментів меншостевих справ не торкатися. Але лишити справу в повітрі ніхто не хотів: занадто вона поважна. Отже ухвалено було, поперше, рекомендувати польській делегації добитися порозуміння з українськими меншостями безпосереднє і, по-друге, утворено було комісію, яка має дальше розслідувати справу і дати доклад меншостевій комісії на її слідуючій сесії в жовтні місяці. До цієї комісії лорд Дікінсон призначив пані Баккер пп. Шульгина і Стронського.

Проф. Шульгин що-до першого побажання підкреслив, що справа натурально мусить ходити про порозуміння між українськими меншостями і поляками. Він висловив жаль, що прадставники мешостей українських не є присутні і що не існує їх окремої асоціації.

В дебатах було згадано не раз ім'я митрополита Шептицького, при чому п. Стронський зробив закид на адресу голови галицької церкви, що його протест проти терору прийшов запізно. Проф. Р. Смаль-Стоцький енергійно виступив в оборону митрополита, який, не раз виходючи з становища католицької церкви і моралі, осуджував акти терору.

Цікаво одмітити, що ці дебати зробили величезне вражіння на всіх присутніх, які з великим співчуттям поставилися до українських виступів.

Один з представників великих держав, що дотепер дуже стримано ставився до українських питань, сказав, що ці дебати не тільки з'ясували становище в Східній Галичині, але загалом піднесли українську справу в цілому. Неділя 15 лютого в усякому разі була українським днем в Брюсселю.

г) Комунікат Українського Т-ва Прихильників Ліги Націй
про засідання Унії в Перуджі в жовтні 1931 р.

В Брюсселю в лютому 1931 р. було обрано підкомісію в складі пані Баккер-ван-Боссе, пп. Стронського та Шульгіна. Ця комісія мала подати доповідь в справі подій в Східній Галичині. В зв'язку з цим перед нашим постійним представником проф. Шульгиним, як і перед цілою Управою повстали великі труднощі. Річ в тому, що з огляду на безперечне незадоволення виступами представників Т-ва в Брюсселі, висловлене цілою галицькою українською пресою, Управа вважала за краще усунутись від цієї справи і то на користь самих відвічальних галицьких політиків, на яких сподівалися, що вони будуть вже на осінь в складі Унії. До того наш представник проф. Шульгин особисто теж заявив, що до порозуміння з авторитетними представниками галицьких українців, якими він вважає членів УНДО, він по можливості припиняє виступи в справі галицькій, оскільки ці виступи не вимагатимуться національною честю.

Отже і перед Товариством, і перед його постійним представником повстала тяжка дилема: якої тактики дотримуватися в Перуджі? З огляду на те, що товариство українське з Галичини на чолі з послом Горбачевським, не було затверджено польською владою, проф. Шульгин був єдиним українцем в Перуджі. Підкомісія в складі пані Баккер та Стронського і Шульгіна мала поставити справу Східньої Галичини на порядок денний загальної меншостевої комісії. Вихід проф. Шульгіна з підкомісії був би рівнозначним саботажу справі і зробив би дуже зле вражіння на всіх чужинців, які, цілком природне, не розбіраються у внутрішніх непорозуміннях між українцями. Через це Президія Управи Т-ва доручила проф. Шульгину з підкомісії не виходити, взяти в ній активну участь, настоюючи однак на тому, що він не репрезентує галицьких українців і його виступи нічим їх не в'яжуть.

Підкомісія збиралася кілька разів в Перуджі під головуванням пані Баккер. Проф. Шульгин настоював на тому, щоб підкомісія обмежилася тим, що доручила б пані Баккер зробити доклад Комісії і щоб резолюція з'явилася з кол зовсім нейтральних і не маючих відношення до підкомісії.

Але проти такої пропозиції рішуче повстала пані Баккер. П. Стронський дуже охоче приєднався до думки голови Комісії і таким чином вирішено було резолюцію виробити і доручити пані Баккер зробити доклад Комісії про загальний стан справи. Підкомісія не дала пані Баккер, що до докладу, жадних інструкцій, покладаючись на її розуміння справи і об'єктивність. П. Стронський поставив єдину умову: певну стриманість у виразах...

Подаємо резолюцію в тому вигляді, в якому вона була остаточно прийнятою Комісією. Коментарії до неї даються в дебатах, що теж подаємо нижче, та в кінцевому уступі цього комунікату.

Резолюція, принята 6 жовтня 1931 р. в Перуджі.

“Комісія меншостей Міжнародної Унії Т-в для Ліги Націй,

1) Констатуючи, що держава не може ніколи, навіть коли трапляються події, що заслуговують осуду, вважати себе увільненою від тих обов'язків відносно своїх підданих, які випливають з ідеї справедливості і поваги до права, висловлює сподіванку, що уряд польський зробить відповідні заходи для залагодження подій, які стали предметом скарг, поданих до Ліги Націй;

2) Зважаючи на те, що Комітет Трьох вирішив поставити на порядок денний Ради Ліги Націй ці скарги, чекає з довірям рішення Ради.

3) Констатуючи, що розв'язання питань зв'язаних з українськими меншостями в Польщі утруднюються відсутністю з боку певних елементів лояльності, що проявляються, між иншим, терористичними актами;

4) Висловлює переконання, що, не дивлячись на всі труднощі сьогодняшнього дня, співпраця між урядом і політичними партіями українських меншостей в справі досягнення задовольняючого рішення цілої проблеми українських меншостей в Польщі — є необхідною”.

6 жовтня відкрилися дебати в справі цієї резолюції докладом пані Баккер ван-Боссе, що почала свій виклад історичною справою про хід подій як в самій Унії так і в Лізі Націй. Пані Баккер нагадала дебати в Данцігу і потім в Брюселю, і рішення обрати підкомісію, що подає нині звіт про свою працю. Обминаючи самі події, себ-то так звану пацифікацію, вважаючи, що факти вже всім відомі — пані Баккер нагадує, що Комітет Трьох на чолі з міністром Гендерсоном вже від січня ц. р. мусів зайнятися відповідним дослідженням подій в Східній Галичині, та висловила жаль, що цей Комітет так затягнув справу і що в кінці травня видав комунікат, що він не мав ще часу розібратися у відповідних подіях.

Але зрештою Комітет Трьох свою справу виконав і пані Баккер з задоволенням констатує, що проблема українських меншостей в Польщі поставлена нині на січневу сесію Ради Ліги Націй.

Пані Баккер зупинилася також на справі переговорів між представниками польських урядових кол та українських послів з Галичини, які кінчилися невдачею з огляду на певні вимоги, що були поставлені польською стороною що-до декларації лояльності і відкликання скарг з Ліги Націй. Останню вимогу пані Баккер вважає цілковито не реальною, бо навіть коли б відкликано було скаргу послів, то zostалися б десятки других скарг, що рівночасно прийшли до Женеві з цілого світу. Зупиняється пані Баккер і на відомій заяві 2-го липня, цитуючи з неї певні уступи. Переходючи до коментарій резолюції, пані Баккер відмічає в ній два моменти:

1) В артикулах першому і другому мається на увазі ліквідацію тих подій, що мали місце в-осени минулого року. Винні за надужиття влади мусять бути покарані, відшкодування тим, що невинно постраждали, мусить бути дано.

2) Третій та четвертий артикули присвячені справі ширшого полагодження справи українських меншостей в Польщі.

До пункту третього пані Баккер говорить, що в українському женеvському бюлетені (п. Богуша) вона з здивованням прочитала, що "українська терористична організація тим часом припиняє свою акцію". Здивувало пані Баккер натурально не припинення терору, а той факт, що вона вперше прочитала одверту заяву, що терористична організація в Східній Галичині дійсно існує. Метод терору в справі осягнення прав меншостей пані Баккер цілковито осуджує. Далі, цитуючи одну з заяв поміркованих кол Галичини (по книжці п. Аменде про меншості в Європі), докладчиця констатує і тут певний брак лояльності що-до держави. От же як терористичні акти, так і заяви нелояльності можуть утруднювати полагодження справи (Пані Баккер протилежних заяв, себ-то заяв лояльності від представників меншостей не вимагає).

Що-до остаточного пункту, то пані Баккер настоювала на тому, що уряд польський мусить порозумітись з політичними представниками меншостей, але не в справі ширшого залагодження справи українських меншостей, а саме шкільної справи та справи автономії. Це порозуміння може відбутися і безпосереднє на місці, але було б добре, коли б терен Унії був теж використаний для того.

Зупиняючись на першому пункті резолюції, пані Баккер підкреслює, що не існує в праві колективної відвічальности меншостей. Договори що захищають меншості мають на увазі, як юридичну особу, що підлягає захисту, не колектив, а кожну окрему одиницю, що належить в державі до меншостей.

Кінчає свій дуже ґрунтовний доклад пані Баккер закликком до польського уряду, що міститься в першому пункті, скорше виконати свій

обов'язок, бо коли справа піде так далі, "Східня Галичина перетвориться у другу Македонію".

Другим промовцем виступає проф. Шульгин. Подаємо його промову текстально:

Проф. Шульгин:

"Я щиро дякую пані Баккер ван-Боссе за її доклад, за її об'єктивне головування в підкомісії, справа якої була дуже і дуже тяжкою. Я дякую пані Баккер за її таке шире відношення до справ українських меншостей взагалі.

"Резолюція, що лежить перед вами, є ділом компромісу. Отже ця, резолюція не задовольнить, певно, ні одну ні другу сторону. Вона в усяком разі за слаба, щоб мала вона дати повне вдоволення українцям з Галичини, нерви яких дуже напружені.

"Резолюція не говорить вже про минуле. Вона обходить справу кваліфікації тих тяжких подій, що мали місце в-осени 1930 року, себ-то так званої "пацифікації". Але я нагадую, що в Брюсселю подібні методи репресій супроти меншостей були категорично і однодушно осуджені цілою комісією.

"Резолюція констатує один дуже поважний факт, а саме, що нині справа подій в Східній Галичині вже стоїть на порядку деиному Ради Ліги Націй. Це дає моральну сатисфакцію українцям. Будемо сподіватися, що рішення Комітету Трьох дасть практичні наслідки для української меншости в Польщі, оскільки її представники зуміють використати цей сприяючий їм фактор.

"Резолюція встановлює два принципи загального порядку, а саме, що відсутність лояльності з боку певних елементів може утруднювати полагодження справ меншостей, але разом з тим в першому пункті резолюція встановлює дуже поважний принцип, на якому вже зупинялася і пані Баккер: навіть коли встановлено, що певні елементи з посеред меншостей не лояльні, це ніскільки не позбавляє уряд від обов'язку дбати за всіх підданих, от же і за тих, що належать до меншостей. "Меншість" це не юридична особа, що може нести відвічальність супроти держави за кожний вчинок окремого індивіда чи групи індивідів, що належать до меншости. Далі, коли уряд виконує свої обов'язки що-до меншостей, він тим самим ос-

лаблює і опір цих неспокійних елементів. Проти актів антидержавних, як тих, що виходять від меншостей, так і тих, що виходять з рамен більшости, держава має свій апарат, має суд. Від виконання її державних обов'язків дбати за все населення держава в усякому разі ніколи не увільняється.

“Встановивши ці загальні принципи, що могли б бути примінені не тільки до меншостей в Польщі, а що-до меншостевої справи взагалі, резолюція висловлює свою віру в те, що Рада Ліги Націй свій обов'язок виконає. Це, звичайно, найбільш важливий пункт резолюції. Далі, резолюція закликає уряд польський виконати свій обов'язок що-до ліквідації наслідків “пацифікації” і що нарешті для досягнення остаточного полагодження справи українських меншостей в Польщі уряд мусить притягнути до співпраці представників українських партій. Але резолюція, що-до цього, принаймні на цей час, дуже песимістична і віри в можливість порозуміння доки, справа пацифікації не ліквідована, у підкомісії не було.

“Працюючи в меншостевій комісії Унії, беручи активну участь в підкомісії, я одначе мушу з натиском повторити те, що я вже й раніше вам говорив: я ні в якому разі не репрезентую українських меншостей в Польщі і мої заяви абсолютно їх не в'яжуть. В Галичині становище є настільки складне, психологія людности специфічна, що я взагалі дуже вагався перш, ніж в Данцігу і потім в Брюсселю виступати в цій справі. Нині більш, ніж коли будь, я бажаю передати ведення цієї справи в Унію кваліфікованим представникам Галичини, українським послам до польського сойму. На мені особисто і на нашому Товаристві для Ліги Націй вже лежить дуже тяжкий обов'язок і велика відвічальність репрезентувати Велику Україну. Але цю відвічальність ми на себе приймаємо. Ми приймаємо її, по перше, через те, що звідти ми походимо, що тамтешні обставини добре знаємо, що там ми займали високі державні становища і від них не зріклися, покидаючи рідні терени. Але ми беремо на свої плечі цю тяжку відвічальність головним чином ще через те, що нині на так званій совітській Україні немає ні однієї людини вільно обраної народом, що там політично все задушено. Хтось мусить же говорити, обороняти великий українсь-

кий нарід. Цей обов'язок ми виконуємо, ми зобов'язані це робити перед нашим народом.

“Що ж до Східньої Галичини, то справа стоїть тут зовсім инакше. Ніхто не заперечує, що послы з УНДО дійсно репрезентують українське населення. Рік назад ці послы обрані. Я не кажу добру чи злу політику вони ведуть, згоден я з ними чи ні, але, бажаючи щось робити тут для Галичини, ви мусите мати їх посеред себе. Я сподіваюся, що це мій останній виступ в галицькій справі Я сподіваюся, що українські послы з Галичини самі будуть обороняти свої права і що я зможу всі свої сили віддати другій проблемі, проблемі більш загальній, найважливішій, яка може існувати для України: проблемі незалежності України.

“Я є прихильником поміркованої політики і я гадаю, що терен так званої совітської України (30.000.000 населення) з додатком східніх просторів (де ще мешкає понад 5.000.000 українців) може бути доброю базою для сторення нашої державности і незалежности.

“Але наші максималісты хотять відразу осягнути об'єднання всіх земель, населених українцями: як східніх, так і західніх. Такі жадання не уявляються нам особисто реальними, бо при сучасних обставинах навіть для осягнення більш вузьких завдань нам потрібно мати дуже велику силу, мати за собою симпатію всієї Європи і в тому числі і наших ближчих західніх сусідів. Але додержуючись поміркованої політики, ми не забуваємо за наших братів, що розкидані по західніх державах. Ми вимагаємо для них повного задоволення їх права, як національних меншостей.

Приблизно рік назад в чеському парламенті др. Бенеш, міністр закордонних справ, заявив, що Підкарпатська Русь отримає ту автономію, що в свій час, в 1919 році, їй була обіцяна. Польський уряд так само зв'язаний є обіцянкою дати автономію Східній Галичині. Ми сподіваємося, що він так само що обіцянку виконає.

“Ми хочемо вірити, що справа Східньої Галичини буде нарешті полагоджена, що заспокоються нарешті пристрасті з нею зв'язані, що всю нашу національну енергію, всю нашу національну волю ми зможемо віддати тоді тій великій справі, яка на цій шляхетній землі, де ми зараз зібралися, захоп-

лювала колись великого державного мужа Кавура, революціонера Мадзіні, вождя народнього Гарібальді.

“Передаючи справу безпосередньої оборони меншостей тим, кому це належить, я хочу всі сили свої віддати справі нашої державности, тій справі, за яку полягло вже стільки синів України.

“Кінчаючи, дозвольте мені висловити одне загальне побажання. Це може буде занадто ідеалістичним, занадто утопічним. Але, панове, сторонні до нашої Унії люди, на всіх нас дивляться часом, як на утопістів. Може саме в цьому наша сила. Бо утопія — віра в той елемент, без якого жити не можна. І я вірю, я хочу вірити, що прийде час, і люди, і нації зрозуміють, що не пристрасті і не взаємна ненависть мусять регулювати їх відношення, але розум (*la raison*).

“Дійсний патріотизм не мусить полягати в ненависті до иншої нації, а в любові до свого народу. Хто дійсно справді любить свій нарід, той ліпше зрозуміє свого сусіда, що так само відданий своєму народові. Чи все це утопія? Чи варто про це в наш вік навіть говорити? Але, панове, коли святий Франциск — патрон місцевости, де ми зійшлися, — говорив до птахів, до квітів, навіть до каміння, невже ми не можемо сказати слова правди до людей і закликати їх до того, що є найбільш людським, до справжньої любові, до розуму.

Далі виступає низка промовців. П. Аменде дискутує принципово справу лояльности. Він не заперечує того, що терор мусить бути осудженим. Але нелояльність загальна, наприклад, бажання галицького населення належати до української держави, це зовсім не є фактом нелояльности. В зв'язку з цим він пропонує третій пункт з'єднати з першим, залишивши тільки уступ про терор. Пана Аменде підтримує Д. Кунц (Австрія) і Д. Юнгганс (Німеччина), який висловлює думку, що резолюція не відповідає тим дебатам, які велися в Брюсселю.

П.п. Шахович (Югославія), Пілат (Румунія), Джаніні (Італія) настоюють, щоб резолюція залишалася такою як є. П. Джаніні пропонує в кінцевому уступі резолюції викинути слова “з політичними партіями”, і замінити їх словами “з меншостями”.

Слово забирає п. Стронський і говорить довгу промову. Велика частина її присвячена згадуванню фактів “саботажу”. Збереження третього пункту вимагає ультимативно. Инакше польська делегація буде голосувати про-

ти цілої резолюції. Терор мусить бути засуджений. Але треба згадати не тільки терор, але і загальну нелояльність певних політичних кол, які самі це зовсім одверто заявляють.

Вимагаючи збереження третього уступу, п Стронський говорить, що йому дуже прикро брати самому участь в виробленню резолюції, що судить польський уряд. Говорити йому, представнику опозиції, у Варшаві проти уряду легко, але тут йому доводиться додавати слово "польський" уряд і це йому, як патріоту, дуже тяжко. Є два методи виходу з становища, в якому він зараз знаходиться: або сказати, що все є добре, бо "ми це зробили". Або визнати одверто, "що не все є добрим, що ми теж де в чому винні". Він, Стронський, обирає цей останній шлях і резолюцію в цілому приймає. Остання заява викликає оплески.

В справі третього пункту компромісову пропозицію пропонує Ван Овербеке (Бельгія), залишаючи самий пункт на своєму місці, але підкреслюючи, як ми це і бачимо в поданій вище остаточній резолюції, не думки, а акцію, наприклад, терор, як властивий вияв нелояльності.

Слово бере докладчиця, пані Баккер. Вона відповідає перш за все п. Джаніні: вона і п. Шульгин одстоюють, щоб в остаточному пункті говорилось про співпрацю уряду не з "меншостями", а з "політичними партіями". Цим ми підпираємо їх авторитет в очах уряду. Д-ру Юнггаусу пані Баккер горяче відповідає, що в Брюсселю був час, коли ми дали волю серцю, тепер треба дати місце розуму. Справа Галичини стоїть перед Радою Ліги Націй. Це факт є дуже важливий. Ми мусимо бути дуже обережними в висловах, щоб не мати вигляду, наче ми підказуємо суду, який вирок з приводу подій він має винести. Ми формулювали загальні принципи і намітили практичні шляхи, які на нашу думку, необхідно зробити. Нарешті пані Баккер закінчує свою промову висловом надії, що представників Галичини таки буде прийнято до Унії (оплески).

За пізнім часом голова Лорд Дікінсон закриває дебати і позбавляє слова всіх, в тому числі і проф. Шульгина. Утворюється остаточна і бурхлива нарада підкомісії при участі Ван Овербеке. Зрештою, його компроміс приймається.

Проф. Шульгин добивається слова тільки для короткої заяви, що він дякує п. Аменде і Д-ру Юнггаусу за їх виступи, що звичайно він волів би прийняти їх резолюції, як найдалше йдучі, але, щоб не відкладати і не затягувати справи він не робить опозиції проти компромісу Ван Овербеке.

Резолюція приймається без дальших заперечень. Під гучні оплески збори дякують підкомісії і особливо пані Баккер за її велику працю і доклад. Всі інші справи з огляду на пізній час відкладаються на лютий.

Подаючи до відома громадянства ці відомості, Президія Українського Т-ва Прихильників Ліги Націй, так само, як і проф. Шульгин, не цілковито задоволені самою резолюцією, яка з погляду українського, могла б бути сильнішою. Але проти такого посилення була переважаюча більшість зборів, і то саме з огляду на Раду Ліги Націй, як це і сказала в своєму остаточному слові пані Баккер. Президія Т-ва констатує одначе, що дуже важливий принцип є формульований в цій резолюції, саме в пункті першому. Він, властиво, значно зменшує практичну вагу третього пункту, як це і висловив п. Шульгин в своїй промові.

Нарешті по-за самою резолюцією безперечно сам доклад пані Баккер і всі дебати мають значно більше значіння, як резолюція. В заяві проф. Шульгина ми підкреслюємо де-які важливі принципові моменти, які об'єктивно з'ясовують чужинцям два напрямки нашої політичної думки і ставлять перед дуже поважним форумом проблему виконання нашими західними сусідами їх обіцянок, що до автономії українських земель.

Цими виступами проф. Шульгина, сподіваємося, і закінчується акція нашого Товариства в справі, в якій слово належить безпосереднє зацікавленим і мандатованим послам з Галичини.

Париж, 14-го жовтня 1931 р.

д) Комісія меншостей Унії Т-в для Ліга Націй
(Брюсель. Лютий 1933 р.)

На цей раз найбільш горстро стояла в комісії меншостей справа болгарської меншости в Македонії. На передодні було одержано телеграму, що через хворобу болгарський делегат приїхати не може і просить справу одкласти. Але югославянський делегат, проф. Шахович, все ж добився того, що його вислухали і він подав комісії свої коментарії до довгого мемуару, який він же передав у відповідь на мемуар болгарський. Професор Шахович категорично заявив, що в Югославії не має болгарської меншости і додав, що більше до цієї справи повертатися він не буде. Така рішуча відповідь і таке розв'язання македонської справи зробила своє вражіння, але дебати були одкладені і комісія з цікавістю чекає нової відповіді болгар на всі аргументи і заяви югославського делегата. Загальний висновок, який випливає мимоволі у присутніх, що на Балканах ще досить горючого матеріалу...

Далі на порядку денному була резолюція більш принципового характеру: в справі процедури оборони прав меншостей Лігою Націй. В докладі проф. Бове (Швейцарія) та д-ра Юнгганса (Німеччина) дуже логічно, на підставі аналізу 12 параграфу договору про меншости з Польщею від 28 червня 1919 року, доводиться що Ліга Націй не тільки має право, але повинна створити постійну комісію, яка б мала на меті розглядати не окремі порушення прав меншостей, але їх становище в тій чи іншій країні в цілому.

Це викликало дуже горячі заперечення з боку представників держав, що зв'язані меншистьовими договорами і проф. Бове, як докладчик, погодився з вічливости обміркувати ще раз справу разом з представниками заінтересованих держав. Останні не протестують властиво проти інформаційної комісії, але зв'язують її з поширенням права охорони меншостей на всі держави. Ця вимога може і справедлива, але зараз не здійснима. Справа буде стояти на порядку денному асамблеї і Унії в Монтре (Швейцарія).

Під час цих дебатів слово забрав проф. Шульгин, який заявив, що цілком погоджується з тезами рапорту, але при цій нагоді хоче зробити де які ширші зауваження. Як і інші промовці проф. Шульгин констатує упадок інтересу до меншостевої комісії в Унії. Він це пояснює тим, що навіть серед самих меншостей поширюється розчарування в Лізі Націй, як оборонця меншостей. Справді, обминаючи конкретні приклади, можна загалом констатувати, говорить промовець, що від 1919 року мало що змінилося в становищі меншостей. Подекуди відношення тільки загострились і приймають часом небезпечний для миру характер. Що дає Ліга Націй меншостям? — Гласність, освідомлення світової opinio pro їх становище. Часом це дає принаймні моральну полегкість для покривджених, але що до конкретного поагодження справи, то часом ця гласність тільки загострює її. "Права", які начеб

то забезпечуються меншостям договорами, обертаються у зовсім несподівані обов'язки: на рахунок меншостей ставиться відповідальність за ті чи інші вчинки окремих людей з поміж так званих меншостей, які в цілому ні сном ні духом за це не відповідають.

“Надаючи певні “права” меншостям, зовсім не окреслюється їх правовий стан існування та їх юридичне лице. Коли незалежна Україна у 1917 році надавала певні права меншостям, вона надала їм і юридичну організацію. Але цього нині нігде не має.

Так само, продовжує промовець, не відділені так звані права людини від специфічних прав меншостей. Через це часом держави, що мають офіційно визнані меншости, заявляють, що останні мають такі самі права, як і більшість, с. т. загальні права, але це не виключає того, що всі їх меншостеві, головним чином культурні права (школи, університети і т. д.), за-недбуються...”

Проф. Шульгин заявляє, що в принципі він нічого не може звичайно заперечити проти поширення меншостевих прав на всі держави, але особливо потрібно, щоб таке поширення встановлено було до елементарних, загальних прав людини і громадянина. Досі таке правило існує тільки що до рабства, себ то останнє не допускається не тільки у самих членів Ліги Націй, але останнім забороняється мати комерційні зносини з тими країнами, які допускають у себе рабство. Правда, як ми це знаємо на прикладі зносин з СРСР, і цього правила не дотримуються. Але за встановлення загальних норм людського існування, так само як за встановлення специфічних меншостевих справ ми мусимо боротись.*)

*) З комунікату українського т-ва для Ліги Націй.

XIV

УКРАЇНА ТА ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ ССРСР.

а) Меморандум^{*)}, поданий в 1927 р. восьмій Асамблеї Ліги Націй представниками урядів Кавказських республік — Азербайджану, Грузії і Північного Кавказу та Української Народньої Республіки.

“Протягом десяти літ панування большевизму цілий світ міг зрозуміти дві ідеї, спростування яких неможливе: з одного боку ясно, що большевицький режим, не дивлячись на деякі другорядні зміни, зберігає завжди свій дійсний характер та, не дивлячись на всі пророкування, він ніяк не еволюціонує в напрямку наближення до життя соціального і політичного цивілізованих народів, з другого ж боку треба констатувати, що проблема національностей в ССРСР робиться все більш поважною і може привести не тільки до увільнення народів підневільних, але відограти поважну роль в ліквідації большевицької тиранії в цілому”.

Відповідно до цієї короткої передмови два слідуєчі розділи присвячені характеристичі а) большевизму і його так званої еволюції і б) проблемі національностей в ССРСР. Третій розділ присвячено вясненню виключно проблеми Кавказу та України. В цьому розділі говориться між иньшим:

“В боротьбі за незалежність представники народів Кавказу та України створили єдиний фронт, продиктований географичним становищем цих країн і освячений многолітньою їх співпрацею, що велася ще під царським режимом. Національне почуття і тверда воля здобути собі свободу так глибоко вкорінилися в народню свідомість на Кавказі і на Україні, що навіть комуністи цих країн, хоч вони самі і спіраються на московські багнети, не зважуються одверто апробувати агресивну політику їх господарів”.

^{*)} З технічних причин подаємо тільки уривки з цього меморандуму, що повністю надрукований в “Прометею” в 1927 р. в жовтій місяці.

Представниками уряду УНР і Кавказських республік були пізніше подані і другі йоти, але вони опубліковані не були.

В останньому розділі міститься апелъ до Ліги Націй:

“Ліга Націй покликана забезпечувати мир не тільки поміж своїх членів, але також серед тих, що не входять до її складу. В спосіб мирний, подаючи моральну підтримку народам Кавказу і України, мала б вона створити мир на Сході. Хоч Москва і не визнає міжнародньої моралі, вважаючи її буржуазним забобом, але часом і їй все ж доводиться рахуватись з громадською опінією буржуазії.

Коли б Ліга Націй запропонувала б Совітам, що на папері визнали принцип самовизначення, примінити його на ділі, це був би виступ, що цілковито відповідав би самим принципам пакту Ліги Націй”.

УКРАЇНА ТА ГРУЗІЯ.

б) Промова професора Р. Смаль-Стоцького в Женеві на Асамблеї Унії Т-в для Ліги Націй. Червень 1930 р.

Пане Президенте, Пані й Панове!

“Дозвольте мені сказати кілька слів до наших резолюцій що-до організації миру. Я хотів би Вам показати різницю між теорією і фактами життя, — і ви сами вже зрозумієте оскільки наші резолюції можна практично примінити до проблем Східньої Європи, оскільки вони мають практичну вартість.

“Із цілого комплексу питань обмежусь двома точками. Перше — про справу “міжнародньої” безпеки. Чи ви звернули вашу увагу на те, що майже у всіх державах ми маємо систематичну пропаганду горожанської війни, — організовану III інтернаціоналом, — а властиво правительством Совітського Союзу? Я надіюся, Пані й Панове, що Ви пам'ятаєте сумні події минулих місяців і що ви мене зрозумієте, як що скажу, що стріли московських диктаторів попадають в кожне місце, куди вони наकाжуть. Большевицький генеральний штаб повидавав цілий ряд праць, що ясно показують, до якого високого ступеня вже в нього розвинена і опрацьована теорія і практика горожанської війни.

“От же, Пані й Панове, ця потайна праця большевиків є одною з великих небезпек міжнародного миру і спокою. Але ми не знайдемо в наших резолюціях практичних пропозицій покінчити з тією безперестанною загрозою московських посіпак.

“Друга точка має зв'язок із мирним полагодженням непорозумінь — конфліктів. Ми змагаємось в наших резолюціях до того, що би встановити мирні засоби для впорядкування всіх без виїмку конфліктів між народами. Добре! Але ось задумайтесь над отакими фактами. Не буду говорити про мою батьківщину Україну, — я її долю вам покажу на прикладі Грузії. Грузія до 18 століття самостійна держава, проклямувала у 1918 році свою незалежність — як Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Україна. А в році 1921 та Грузинська держава, що була визнана майже всіма державами світу, але не встигла стати дійсним членом Ліги Націй, бо технічні формальності були ще в бігу, — ось на цю Грузинську державу, державу демократичну на чолі із великим патріотом Жорданія, — без виповідження війни нападено і окуповано большевиками. Її законне правительство мусило покинути країну та піти в еміграцію. — А я вас, Пані й Панове, питаю тепер, де в Європі, чи на світі є той міжнародний форум, той суд, куди б грузинський народ міг подати скаргу на большевицького напасника, на окупанта, що ногами потоптав право, мир та істину. Де? Куди цьому народові вдатись?

“Тяжкі наслідки виходять із того, що на ката народів східної Європи суду немає: — а подібна до Грузії доля спіткала Україну, Кубань, і Азербайджан, і Горців, і Туркестан, і Татар, і Карельців. А це все разом 80 мільонів народу — не дрібниця.

“Ви тепер зрозумієте, Пані й Панове, чому народи Східної Європи чим раз менше надіються на мирне повернення, реституцію своїх прав, — що передо всім молодь починає вірити тільки в саму зброю.”

Примітка. Подаємо цю промову, як характерну для діячів УНР. На міжнародному терені, обороняючи українську справу, не раз порушували вони як справу Грузії так і других поневолених народів.

в) З діяльності "Прометей".

(Ліги поневолених Московою народів.)

Літом 1932 р. в Празі відбулося кілька нарад Ліги під головуванням проф. Смалъ-Стоцького та при участі генерального секретаря п. Базяка, де було вирішено розпочати ширшу акцію для інформації всіх державних і громадських чинників про положення поневолених Московою народів.

З цією метою голова Ліги надіслав у вересню 1932 р. до Женеві і надіслав цілу низку телеграм. Подаємо де-котрі з них:

"Голові Ради Ліги Націй, прем'єрові Ірландії де-Валера. Женева.

Ліга поневолених Московою народів (вчислено назви народів) вітає вашу ексцеленцію як найсердечніше на високому посту голови Ради Ліги Націй і прохає вас, як старого революціонера і борця за права народів, підперти нашу боротьбу за свободу і незалежність".

Голові XIII асамблеї Ліги Націй міністрові М. Політісові. Женева.

Ліга поневолених Московою народів (вчислено назви народів) вітає вашу ексцеленцію щиро з вашим обранням. Звертаємося до вас і прохаємо піддержати нашу боротьбу за свободу і незалежність, бо ми певні, що найдемо симпатії у сына славного грецького народу, що сам так довго боровся за свою волю проти чужого насильства".

"Делегатіві Австралії Юзові. Женева.

Ліга поневолених Московою народів (вчислено назви народів) дякує вам глибоко, що ви відкрили в своїй промові на асамблеї правдиві цілі провідників Москви та вказали на большевицьку небезпеку. Звертаємося до вас про допомогу в нашій боротьбі за свободу і самостійність".

"Делегатам: Фінляндії барону Коскінен, Естонії А. Шмітові і Латвії К. Зарінові. Женева.

Делегат Австралії Юз відкрив у своїй промові на асамблеї правдиві цілі большевиків. Ліга поневолених Московою народів (вчислено назви наро-

дів) вдається до вашої ексцеленції з закликом звернути увагу асамблеї на большевицьку небезпеку і тим піддержати морально боротьбу наших народів за свободу і самостійність”.

“Міністрові справ закордонних Туреччини Тевфікові Рушди Беєві.
Женева.
Прохаємо переслати Газі Кемалі. Ангора.

Ліга поневолених Москвою народів (вчислено назви) щиро вітає вступлення Туреччини до Ліги Народів і висловлює надію, що делегати Туреччини в цьому міжнародньому органі будуть обстоювати мир, справедливість та право поневолених народів на їх незалежне державне існування”.

“Лорду Сесілеві, делегатові Англії. Женева.

В своїй промові ваша ексцеленція сказали, що мир порушено тільки на Далекому Сході і Південній Америці. Ліга поневолених Москвою народів (вчислено назви) звертає вашу увагу, що мир порушено на Сході Європи вже більше, як десять літ московськими большевиками, що напали і окупували землі наших народів. Просимо вас піддержати справу про большевицьку загрозу, яку порушив на асамблеї делегат Австралії, відкриваючи ясно цілі Москви”.

“Паневропейському конгресові, графові Куденгове-Калергі.

Ліга поневолених Москвою народів (вчислено назви) голосно протестує проти фальшивої і несправедливої концепції нової Росії в паневропейській ідеології, що свідомо переочує десятилітню боротьбу наших народів за волю і самостійність, що порушує наші права на самовизначення та хоче легалізувати злочинну окупацію наших земель Москвою”.

г) Спадщина Російської імперії і визволення пригнічених народів*)

Пане Голово,
Шановні Пані і Панове,

Не буду вам казати, як гаряче я вдячний нашому панові голові за його ласкаві підбадьорюючі слова, що він їх висловив. Всі мої тут присутні земляки вислухали їх з радістю. Отже я дозволю собі, пане голово, вам дякувати в їхньому імені і в імені моїх друзів кавказців і туркестанців.

Ви сказали ваше слово, пане голово, в час, коли ми відчуваємо деякий жаль, цілком натуральний. Але ніякий політичний акт,**) навіть коли б він мав реальне значіння, не може міняти глибокого почуття, яке існує між народами. Ми глибоко вдячні Франції за гостинність, якої ми тут зазнали, за симпатію, яку ми завжди знаходили в цій країні і з окрема в Комітеті Франс-Оріян. Ми не забуваємо, що традицією Франції є завжди підтримувати справедливу справу, особливу справу звільнення пригнічених народів. І тому ми лишаємося вірними нашій традиційній і ширій дружбі до Франції (оплески).

Панове, російська революція 1917 року є подією, що цілком слушно притягає загальну увагу цілого світу. Студіюючи ці події, ми можемо констатувати, що її, надто часто зближають з тими, що Захід їх зазнав в часи Великої Французької революції. Згадане зближення пояснює нам лише частину правди. Російська революція, як і царська імперія, є явищами з подвійними обличчями.

З одного боку, Російська імперія мала ті самі політичні і соціальні аспірації, що й Західня Європа, з другого боку, — царська Росія мала цілком неподібне до Європи обличчя, сказати б, азіатське обличчя, або точніше обличчя sui generis що було специфічно характеристичним для цієї колосальної імперії, що займала шосту частину земної кулі.

Її суттєві з соціологічного погляду риси пояснюються тим фактом, що це була деспотична автократія, що підбила собі колосальні землі і упокорила різні народи. Історія знала подібні імперії на Сході. Але, як констатував Монтескьє, вони були засуджені на розпад, оскільки спеціально сприятливі обставини не спричинювалися до заховання їх в цілості. Їхня доля була більш або менш подібна: вони загинули в жаклих повстаннях рабів і підбитих народів і їхнє існування кінчалося розподілом.

*) Лекція проф. О. Шульгина, прочитана 5 грудня 1932 р. у Парижі на україно-кавказькому святі, улаштованому французьким Комітетом Франс-Оріян і надрукована в бюлетені цього Комітету французькою мовою.

**) Франко-Совітський пакт не агресії щойно тоді підписано.

Коли те, що називають “російською революцією”, є феноменом, подібним на зовні до західноєвропейських революцій, то це є, з погляду соціолога, логичний кінець одної великої деспотичної автократії, що тягне за собою упадок імперії і її розподіл.

Упадок імперії є фактом ясным для всіх, але що торкається розпаду, то іноді думають, що це швидше погроза, ніж реальний факт. Але розподіл не є тільки перспективою, це вже існуючий факт. Не треба забувати, що Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща і Бесарабія вже не належать до Московщини. Другі країни, прив'язані до тимчасових спадкоємців царів — до совітів, лише по видимості зв'язані солідними зв'язками.

Звільнення України, Кавказу і Туркестану є питанням порядку денного коли не біжучої політики, то принаймні історії, що має ширші перспективи.

Казати, що Російська імперія була створена без труда, це значить казати неправду, але було б рівно-ж неправдивим бачити в цьому утворі якийсь загальне і значне зусилля її володарів. Слабкість її сусідів, інерція державної машини, що посувалася майже інстинктивно, створили імперію. Царі, їхнє оточення, увесь їхній нарід, набули звичку володіння, звичку посовуватися всюди, де було вільне місце.

Утворення імперії почав в XVI віці перший московський цар Іван Страшний. Коли він кинувся на ханства Казанське й Астраханське, він не ризикував там знайти великого спротиву: татари, володарі Москви протягом 200 років, тоді підупали, ослабли. В той же час Єрмак з 840 вояками зміг завоювати більшу частину Сибіру. Звичайно, вони були добрими вояками ці козаки, але їхня кількість сама по собі вказує, що вони не зустріли серйозної політичної сили, яка б спротивилася їхньому посовуванню вперед. Засновуючи азійську імперію, посланці царів мусіли більше воювати проти сил природи, ніж проти справжніх політичних утруднень. Вони знайшли де-який спротив вже в XIX віці в Центральній Азії. Жорстока боротьба ждала їх і на Кавказі, але це були війни, що могли бути довгими, навіть тяжкими, але ніколи небезпечними для імперії і вислід цих війн або повстанських заворушень був завжди фатальним для всіх цих народів.

Єдина сила, що колись була грізною — Туреччина — з XVIII віку стала не більше, як “хворим чоловіком”, захищеним проти Російської імперії єдино противенствами великих держав.

Посунення на Захід реалізує Петро Великий. Його перемога під Полтавою в 1709 році над Карлом XII шведським і гетьманом Мазепою дала йому балтійські провінції й Україну, що, загубивши свою незалежність, скоро робиться звичайною російською областю. Не дивлючися на воєнні здібності Карла XII, Швеція XVIII віку не була вже великою дер-

жавою Густава Адольфа. Що сказати про Польщу в цю епоху? Росіяне не могли там у момент внутрішньої боротьби і слабости режиму знайти якийсь опір їхньому наступові. Росія мала щастя протягом віків, коли творилася її імперія, не мати ні одного сусіди, що міг би бути для неї небезпечним.

Але чи була вона дійсно міцною? Події довели, що малася рація, називати її "колосою на глиняних ногах". За задоволення мати велику на вигляд імперію платиться дорого, і Росія за це заплатила.

Як тільки доля послала їй сильного сусіду (цьому сусідові, між иншим, російські царі часто допомагали), як тільки вона змушена була поміритися з ним своїми силами, вона розвалилася. Війна 1914 року була великим іспитом для всіх воюючих держав. Росія на цьому жахливому іспиті провалилася, і це було сигналом її упадку, її розподілу, страшної катастрофи, що створилася у всіх областях бувшої імперії. Безмежне поширення Московщини розпоршило таким чином сили російського народу. Вважаючи себе всюди громадянином Московщини, як на Кавказі, в Центральній Азії, так і в Сибіру, він в самий трагічний момент своєї історії загубив справжнє розуміння того, де його батьківщина.

Малому народові або державі-містові завжди легко мати патріотичне розуміння; поширити його на велику країну є річчю вже тяжчою; але поширити патріотичну свідомість на колосальну імперію це є річчю психологічно майже неможливою, особливо народові так мало культурному, як російський народ.

Катастрофа 1919 року довела, що Російській державі бракувало внутрішнього зв'язку, патріотичної свідомости, яка б її зв'язувала з російським народом. Сучасна держава не може-ж існувати без цього зв'язку, що дає їй силу, що дозволяє їй витримувати найтяжчі зовнішні нещастя, найбільші утруднення і навіть внутрішні міжусобиці. Коли в 1917 році сам російський народ, zagrożений ворогом, виявив стільки пасивности і анархії в своїй внутрішній поведінці, то яким міг бути настрій всіх завоєйованих народів, упокорених Москвою протягом віків і триманих під її владою, часто тяжкою?

Протягом років в середині імперії, не дивлячися на переслідування царської адміністрації, в сутінку готувалися національні рухи. Лише весною 1917 року вони вийшли на світ Божий. В момент, коли російський патріотизм так трагічно збанкрутував, в упокорених народів виявився гарячий патріотизм. Але цей патріотизм не йшов на рахунок імперії. Навпаки! Оповіщалося себе патріотами Польщі, України, Грузії і т. д., але не Росії, проти влади якої вже починалася боротьба.

Але події 1917 року не могли бути зустрінуті однакою всіма народами, що склали імперію, бо їхній рівень культурности був не однако-

вим. Не могло бути ніякого порівняння між вимогами Фінляндії, Польщі, України з країнами півночі і Сибіру. Оскільки ця лекція торкається особливо України, Кавказу і Туркестану, ми присвятимо кілька хвилин кожному з цих країв.

Україна є, може, найбагатшою частиною бувшої Російської імперії. Росія хоче особливо її затримати. Вона базує, між иншим, свої претензії і на спорідненості двох народів: росіян, або великоросів і українців.

Звичайно, обидва народи мовно належать до слов'янської групи. Розуміється, російська й українська мови мають певну спорідненість. Але подібні мовні спорідненості існують між усіма слов'янськими мовами, як і між мовами латинськими, що не перешкоджає народам, які ними говорять, складати цілком окремі нації. Більш того, росіяне й українці, говорячи різними мовами, різняться особливо їхньою народньою культурою, як і фізичним типом. Великоросія складалася з мішанини двох елементів: слов'янського і фінського. Перший елемент домінує в її мові, другий в звичаях, в характері, навіть у фізичному типі. Україна-ж лишається слов'янською країною, в де-якій мірі зачепленою впливами східних народів, що захоплювали цю багату країну. Україна і Великоросія різняться остільки-ж їхніми кліматами, географичним виглядом, як і звичаями їхніх мешканців.

Після періоду сну Україна знов повстала до незалежного і вільного життя. В красному письменстві, в науці і мистецтві наші вчені, наші артисти дали і дають що-денно (в Києві, Львові і Празі) блискучі докази національної активності.

Україна приєдналася в 1654 році до Росії добровільно, як незалежна країна, але царський уряд в кінці XVIII віку зробив з України звичайну провінцію. В 1917 році ми оповістили нашу незалежність. Наша республіка була визнана всіма великими державами Європи, і Франція була першою, що визнала Україну в 1917 році. Ми були визнані навіть совітським урядом, що однак йому не пошкодило кинути на Україну свою червону армію і окупувати військово, по довгих роках боротьби.

Найбільша частина українських земель належить до совітської України (30.000.000 мешканців), в той час, як Волинь, Східня Галичина входять до складу Польщі, маючи 6.000.000 українського населення. По-за тим більше мільйона українців знаходиться рівно-ж в Румунії і Чехословаччині.

З другого боку, мусимо вказати, що по-за східними кордонами совітської України, себ-то в Російській федеративній совітській соціалістичній республіці, мешкає в районах Курська, Вороніжа, Дону, Криму і, особливо, на Кубані в останій більшість є ясно українською, коло 5 мільйонів українців. Україна совітська не включає всіх українських зе-

мель, що знаходяться під владою совітів, не кажучи вже про українських переселенців, що знаходяться в Сибіру, в Туркестані і на Далекому Сході.

Кавказ не є лише географічним поняттям; численні народи, що склали чотири кавказьких республіки мають тверде бажання зговоритися і створити кавказьку конфедерацію. Ці країни уявляють з себе групу народів, що цілком не мають нічого спільного з росіянами. Вони різняться між собою расово і мовно; але спільність історичної долі, вплив географічних, кліматичних і економічних елементів спільно чинили на користь утворення кавказького об'єднання між кавказькими народами. Грузини і вірмени мають дуже стару, прекрасну політичну і культурну традицію.

Азербейджанські турки, що підлягали, між іншим, великому перському впливові, мають тако-ж стару політичну традицію і утворили новітню літературу на своїй власній мові. Горці Північного Кавказу затримують ще багато своєрідности. Їх можна поділити на чотири групи: лезгінці в Дагестані, чеченці на північному сході, осетини в центрі, адіги на заході; ці групи поділяються ще на кілька груп, що ріжно говорять і що належать рівно до неподібних рас. Але ця різниця походження не зашкодила кавказьким народам у відповідний момент показати політичну єдність такої міцности, що Російська імперія мала багато клопоту, щоб завоювати цей край. Кавказ це одно з найпізніших російських завойовань. Грузинський царь Іраклій II зложив договір з імператрицею Катериною II, який допускав російський протекторат, заховуючи грузинську незалежність. Але одностороннім актом 1801 року імператор Олександр I приєднав Грузію просто до Росії.

Заснувавши цю базу володіння Кавказом, Росія, змагаючися з Персією і Туреччиною, посунулася до Азербейджану і захопила частину Вірменії. Зустрілася тоді Росія з жорстоким спротивом горців Північного Кавказу. Мусульманські народи, під проводом славнозвісного Шаміля, більш як 50 років (до 1864 р.) провадили святу війну проти росіян.

Таким чином Кавказ належить Росії лише з другої половини XIX віку. Царі призначали на Кавказ генерал-губернаторів, що керували цілим краєм. Отже царський уряд те-ж розглядав цей край, як адміністративну єдність і його народи звикли вже вважати його політичною єдністю.

Між царською владою і народами Кавказу завжди існувало глибоке недовір'я. Але лише в 1905 році, і особливо в 1917 році, почався справжній національний рух на Кавказі.

Після упадку уряду Керенського створився Закавказький уряд і парламент. Але Кавказ міг бути лише федерацією. Потрібно було створити її еле-

менти. В травні 1918 року було оповіщено чотирі незалежних республіки: Армения, Азербейджан, Грузія і Північний Кавказ. Тут, як і на Україні, історія повторюється. Визнавши формально Грузію, московські совіти кидають на цей край своє військо і захоплюють його військово.

Ще перед Грузією падає в момент своїх переговорів з совітами Азербейджан, як рівно Вірменія і Північний Кавказ, не дивлячись на визнання цієї останньої республіки керівниками Москви.

Туркестан є великим краєм, у п'ять разів більшим за Францію, але має лише 15 з пол. мільйонів населення. Пустелі перемішані там з просторами, що можуть конкурувати по родючості з багатими рівнинами України. Автохтонне населення, виключаючи лише таджиків південносхідного Туркестану, належить до групи тюркських племен. Воно поділяється на різні племена: казак-киргизи, узбеки, туркмени, кара-калпаки і т. д. Деякі з них, як казак-киргизи — кочові, другі, як узбеки — осілі хлібороби. Але з погляду мови вони всі близькі родичі: вони говорять діалектами тюркської мови.

Північні хани прийняли російський протекторат з XVIII віку. Коли російський уряд в 1832 році скасував владу цих північних ханів, останній з них Кене-Сарі підняв повстання і звернувся за допомогою до півдня; він, здається, першим забажав єдності Туркестану. Поміч півдня, що він її одержав, подала думку російському урядові захопити і ці області, що були небезпечними для господарювання росіян на півночі Туркестану. Завоювання всього Туркестану сталося в другій половині XIX віку. Кокандське ханство було скасовано остаточно. Ханства Хивинське і Бухарське змогли, однак, затримати частину їхніх земель, прийнявши російський протекторат.

Туркестан піддався дуже тяжко російській зверхності. Кільки дуже серйозних повстань скривали країну в 1872, 1898, 1905 і особливо в 1916 роках.

В 1917 році в Туркестані починаються національні рухи. В Ташкенті організується під головуванням п. Чокаєва Національна Рада. Після взяття Туркестану більшевниками створено було в Коканді уряд автономного Туркестану. Але більшовики незабаром заволодівають цілком краєм. Населення постійно проте повстає, загани повстанців, знаних під назвою басмачів увесь час тривожать і загрожують совітське військо.

Таким чином Україна, Кавказ і Туркестан рішуче показали своє бажання до заснування незалежних держав. Ці три країни мають коло шотидесяти мільйонів населення. Отже це є значна сила своїм числом і волею своїх мешканців. Це є політичний елемент, що його ніхто не мусить ігнорувати.

Упадок імперії, заснування на Сході Європи, на кордонах Азії і в самій Азії кількох нових держав мусіло посунути всі ці народи в нову фазу політичного розвитку.

Але за кілька місяців після упадку влади царів настає нова велика політична комплікація. Засновується совітський уряд, диктатура партії, або, точніше, її голови. Як раз це нове явище нас особливо дивнуло на боротьбу за нашу незалежність.

Ми, пригнічені народи, після років володарювання червоної Москви зрозуміли, що є лише одно рішення для нас — встановити між нами і Московщиною політичний кордон. Треба захищатися від усіх російських хвороб. Після великих обіцянок російської революції і смутної дійности, ніхто більше не вірить в можливість федерації з Росією. Лишається лише одно рішення — незалежність. Захищаючи її, ми є рішучими противниками всякого московського імперіялізму. Але наша ворожнеча до російського народу зникне негайно в той день, коли він згодиться жити з нами в доброму суцідстві і визнає наші держави, як держави вільні і незалежні.

Отже Україна, Кавказ і Туркестан мали подібну долю. Вони були менше щасливі, ніж їхні близькі сестри, балтійські республіки і Польща, — вони лишаються під совітами.

Спадкомці царського уряду, роблячи спробу відновлення бувшої імперії, змушені були, принаймні по видимості, змінити старі московські методи: загарбавши території Української республіки, Кавказу і Туркестану, вони не зважилися їх скасувати і штучно створили "совітські уряди" цих республік.

Будучи совітською республікою, Україна, напр. захвала, до 1923 року свою юридичну незалежність. Лише в 1923 р. було створено "союз совітських соціалістичних республік".

По конституції цього союзу, він складається з семи республік:

1. Російської федеративної соціалістичної совітської республіки, що уявляє з себе величезне тіло, складене з найбільшої частини земель бувшої імперії. Вона має в собі абсолютно неподібні одиниці з погляду простору й характеру: це або автономні республіки, або автономні області, або звичайні округи.

2. Українську совітську соціалістичну республіку, на північ від якої рівно-ж знаходиться:

3. Білорусь, маленька республіка, що займає область лісів та болот і населена слов'янським племенем, що, беручи приклад з України, прокидається до вільного життя.

4. Закавказька конфедерація складається з трьох республік: Вірменії, Азербейджану і Грузії (Північний Кавказ складає частину Рос. фед. соц. респ.)

5. Туркменстанська соціал. сов. республіка.

6. Узбекська соц. сов. республіка і

7. Таджикистанська соц. сов. республіка.

Всі три останні республіки знаходяться в південній частині Туркестану, що, як і Кавказ, був поділений керовниками Москви всупереч волі цих країв.

Згідно з парагр. 4 конституції сов. союзу, кожна з цих республік має право вийти з союзу, як тільки вона того забажає. Юридичне це не є навіть федерація — це союз вільних держав.

Але на ділі союз був створений силоміць. Отже в дійсності всі ці республіки керуються комуністичною партією, або точніше диктатором, що домінує над самою партією, і всесильною поліційною армією ССРСР — армією ГПУ. Себ-то Україна, Кавказ і Туркестан адмініструються, як справжні колонії червоної Москви. Вони страждають так само, як і всі народи сов. союзу, в тому числі і російський народ. Але поверх того ці країни особливо експлуатуються московською владою. Вони страждають від совітського режиму, режиму терору, режиму примусової праці. Вони страждають від п'ятилітнього плану, що виснажує останні сили народів. Поверх всього колективізація нищить всюди хліборобство. На Україні голод стає жакливим і сотки тисяч людських душ загрожені.

Не маючи змоги тут охарактеризувати всю совітську економічну політику на Україні, на Кавказі і в Туркестані, ми обмежуємося лише одним прикладом: відомо, що клімат Туркестану є дуже добрий для сіяння бавовни. Давніше для цього експлуатовалося 500.000 гектарів. Цього було недосить совітським заправилам. Вони звеліли значно поширити цю культуру, не дивлячися на гарячі протести населення, що хотіло залишити де-яку частину землі під культуру хліба, необхідну для життя.

Завдяки збільшенню культури бавовни, поверхня засіву хліба значно зменшилася; коли давніше під пшеницею було 60 відс. доброї землі, тепер ця пропорція впала до 26 відс. Таким чином населення Туркестану цілковито залежить від Москви. Спроба 1921 року довела, що ця ситуація веде до голоду: вона коштувала життя тисячам і тисячам душ.

Не відомо ще, якою буде доля цього нещасного населення в році 1932—1933, бо пшениці не вистачає і в європейських краях сов. союзу.

Отже Туркестан виконує завдання, яке йому дано метрополією; він дає кількість бавовни, що од нього вимагається. На першому плані Москва, решта країв підлягають її інтересам. Ми можемо навести подібні приклади для інших країв союзу.

Охарактеризувавши коротко минуле і сучасне, мусимо поставити питання, що має відношення до майбутнього.

Які є перспективи сучасних володарів Москви? Яка доля жде народи Кавказу, України і Туркестану? Це питання мусить мати першорядний інтерес для цілого світу.

Чи можна рахувати совітський режим і його володіння підлеглими народами як абсолютно сталі?

Є в людській природі думати, що те, що існує, мусить існувати. Коли бачуть новий соціальний чи політичний феномен, то йому не довіряють, його легко відкидають. Ніхто не вірить в життєвість совітського режиму, але він продовжується, до його існування звикають, принаймні за кордоном, а ті, що до нього ворожі, починають думати, що те, що існує, мусить існувати. Вони вірять в сталість режиму. Вони забувають, що з історичного погляду існування режиму протягом 10—15—20 років є лише одною хвилиною.

Ми не будемо робити соціального аналізу режиму, не будемо настоювати і на глибокій кризі, які він переживає в сучасний мент. Ми лише звернемо увагу поперед усього на ту прекрасну думку Монтеस्कє, що деспотичний режим ніколи не є довготривалий. Він розкладається завжди, оскільки він не знаходить виключно сприятливих перепон, що його охороняють від руїни. Шукаймо ж ці спеціально сприятливі совітському режимові обставини і ми їх знайдемо.

Совітський союз сильно підтримується урядами найсильніших світових держав. Це в той час, як цей совітський уряд знаходиться в найтіснішому співробітництві з III-ім Інтернаціоналом, що ніколи не ховав своєї правдивої цілі — утворити світову революцію. По дивовижній логіці ті, що загрожені нею, їм шляхетно помагають, щоб продовжити їхнє життя.

Колн претендують, що легальні уряди окупованих совітами країн вимагають інтервенції проти їхнього напасника, це є звичайна неправда. В нашій боротьбі за свободу і демократію ми розраховуємо на нашу власні сили, на сили наших пригнічених народів, щоб досягти одного ідеалу: свободи.

д) Утворення комітету дружби Кавказу, Туркестану та України.

10 травня 1934 р. відбулося установче засідання Комітету Дружби народів Кавказу, Туркестану та України.

Присутні були:

Г. А. Атам-Алібеков та
М. Я. Мехтієв (Азербейджан).
Г. А. Чхенкелі (Грузія).
Г. І. Чулік (Північний Кавказ).
Г. М. Чокайогли (Туркестан).
О. Шульгин та І. Косенко (Україна).

Тимчасову раду обрано в складі: голова проф. О. Шульгин та секретар А. Б. Атам-Алібеков.

Тимчасовій Раді доручено скласти разом з п. Косенком статут Комітету.

ОГЛАВ БЕЗ ТЕРИТОРІЇ

(Ідеологія і чин уряду У. Н. Р. на вигнишню)

ПЕРЕДМОВА

ЧАСТИНА I.

Розділ I. Проблема національного проводу	7
* II. Історичні підстави уряду У. Н. Р.	20
* III. Правні підстави уряду У. Н. Р.	32
* IV. Ідеологія уряду У. Н. Р.	41
* V. Дещо про чин уряду У. Н. Р. за кордоном, та про відгомін його діяльності	55
* VI. Закордонна праця У. Н. Р.	73
1) До історії нашої дипломатії	73
2) Ліга Націй та Україна.	78
3) Боротьба за наше національне ім'я	81
4) Світова політика та Україна	85
5) Червоний терор, примусова праця, голод.	92
6) Оборона прав "меншостей"	98
7) Проблема Сходу і наша загальна пропаганда.	101
* VII. Без території	109

ЧАСТИНА II.

(Прилоги)

Розділ I. Заповіт С. Петлюри.	115
* II. Декларації уряду У. Н. Р.	118
а) По смерті Головного Отамана Симона Петлюри	
б) З нагоди десятиріччя Центральної Ради	
в) У зв'язку з процесом С. В. У.	

Роздл III. Промови і заяви П. Головного Отамана	
Андрія Лівичького	128
а) Промова виголошена на весні 1933 р.	
б) Розмова з Паном Головним Отаманом (Le Matin)	
в) Подорож Пана Президента Андрія Лівичького.	
• IV. Проблеми соборности і самостійности	
(Стаття П. Прем'єра В. Прокоповича)	139
• V. Ліга Націй та Україна (Боротьба за національне ім'я)	145
а) Лист 1-й проф. Шульгина до Голови Ради Ліги Націй, та лист 2-й.	
б) Рапорт в справах біженських п. Августа Залеського.	
в) Лист п. Августа Залеського.	
г) Рапорт делегата Венецуели.	
д) Петиція українських біженців.	
е) Лист представника українських організацій з приводу петиції.	
• VI. Паневропа та Україна	154
а) Лист представника У. Н. Р. при Лізі Націй до п. Арістиди Бріяна.	
б) Мемуар уряду У. Н. Р. в справі Європейської федерації та України.	
в) Протест представника уряду У. Н. Р. 22 січня 1931 р.	
г) Другий протест (Травень 1931 р.)	
д) Лист представника У. Н. Р. з приводу проекта пакту економічного замирення.	
• VII. Справа розброєння та Україна	162
а) Мемуар представника У. Н. Р.	
б) Виступ в справі розброєння українських делегатів в Будапешті.	
в) Резолюція запропонована українською делегацією на Асамблеї Унії для Ліги Націй в Парижі в 1932 р.	
• VIII. Японсько — Хінський конфлікт та Україна (Виступ п. О. Шульгина в Брюсселю в 1933 р.)	176
• IX. Український меморандум в Лондоні 3 липня 1933 р. і лист представника уряду У. Н. Р.	179

Розділ X. Примусова праця в ССРСР.	187
а) Лист представника У. Н. Р. до голови Асамблеї від 28 вересня 1932 р.	
б) Умови праці в ССРСР. (Меморандум Українського Т-ва для Ліги Націй).	
в) Примусова праця в Асамблея Унії Т-в для Л. Н. в Парижі в 1932 р.	
г) Резолюція ухвалена на Асамблеї Унії Т-в для Л. Н. в Монтре в 1933 р.	
XI. Червоний терор на Україні	200
а) Заклик Головної Ради (1927 р.)	
б) Резолюція протесту проти терору на Україні (Женева 1930 р.)	
XII. Голод на Україні	206
а) Виступ уряду У. Н. Р. в справі голоду 18 вересня 1933 р.	
б) Лист предстаника уряду У. Н. Р. до Голови Ради Л. Н. п. Мовінкеля.	
в) Лист Галицьких послів.	
г) Лист представника уряду У. Н. Р. до Голови 14-ої Асамблеї п. Вотера.	
д) Заклик Головної Ради в 1930 р.	
е) Відозва Головної Ради 20 липня 1933 р.	
XIII. Проблема національних меншостей та уряд У. Н. Р.	213
а) Комунікат українського пресового бюро (січень 1931 р.)	
б) Передовиця в "Тризубі" 1-го лютого 1931 р.	
в) Сесія Унії Т-в для Ліги Націй в Брюсселю в лютому 1931 р.	
г) Комунікат Українського Т-ва для Ліги Націй про засідання Унії в Перуджі в жовтні 1931 р.	
д) Комісія меншостей Унії Т-в для Ліги Націй	
XIV. Україна і поневолені народи ССРСР	233
а) Спільний з представниками Кавказу мемуар.	
б) Промова Р. Смаль-Стоцького.	
в) З діяльності "Прометей".	
г) Промова О. Шульгина в Comité "Fr. Orient" в грудні 1932 р.	
д) Утворення Комітету дружби Кавказу, Туркестану та України.	

